ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΗΣ

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1973 - ΤΕΥΧΟΣ 23 - 24

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΓΙΑΝ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗ

ΑΚΑΝΘΟΣ

ΕΡΙΣΣΟΣ — ΙΕΡΙΣΣΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΠΟ ΑΠΟΙΚΙΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐπειδὴ ἡ τύχη καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἀκάνθου, καθὼς καὶ τῆς Ἐρισσοῦ - Ἱερισσοῦ ὕστερα, εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένη μὲ τὴ γενικώτερη ἱστορία τῆς ὅλης χερσονήσου μας Χαλκιδικῆς, ἀπαραίτητο νόμισα νὰ εἰπῶ πρῶτα λίγα γενικώτερα γιὰ τὴ Χαλκιδική. Καὶ εἰδικά: α) Ποιοί κατοικοῦσαν σ' αὐτὴ προτοῦ ἀποικισθῆ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. β) Γιατί καὶ πότε ἀποικίσθηκε. Καὶ γ) Γιατί ὠνομάσθηκε Χαλκιδική.

Σύμφωνα μ' αὐτὰ ποὺ γράφουν οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, ἡ χερσόνησός μας πρέπει νὰ σχηματίσθηκε κατὰ τὴν «τριτογενῆ» καὶ «τεταρτογενῆ» περίοδο τῆς γῆς. Δηλαδή, πρὶν ἀπὸ ἀπροσδιόριστα ἑκατομμύρια χρόνια καὶ ὕστερα ἀπὸ μεγάλες ἀναστατώσεις (καταβυθίσεις, ἀναδύσεις, ἐξάρσεις, πτυχώσεις, συνιζήσεις κλπ.) ποὺ ἔγιναν τότε καὶ στὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς Μεσογείου.

Πότε πρωτοπαρουσιάσθηκε καὶ στὰ μέρη μας ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄγνωστο. Ἐνδείξεις ὑπάρχουν, ὅτι καὶ στὸν τόπο μας ἔζησαν ἄνθρωποι κατὰ τὴ λεγομένη «παλαιολιθικὴ ἐποχή». Ἀπὸ σημείωμα τοῦ καθηγητοῦ Ἰω. Αὐγολούπη μαθαίνω, ὅτι στὴν Πλανά, νότια τῆς Μεγ. Παναγίας καὶ «στὴ θέσι Καστέλλι — κατὰ πληροφορίας τοῦ ἐπισκεφθέντος ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Κοτζιᾶ — βρέθηκαν ἐργαλεῖα λίθινα τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς (πέλεκυς, ἀξίναι κλπ.)». Τελευταῖα δέ, ὅπως εἶδα νὰ γράφεται, πρὸς τὰ Πετράλωνα βρέθηκε καὶ ἕνα κρανίο ποὺ ὑπολογίζεται, ὅτι κι' αὐτὸ ἀνήκει στὴν παλαιολιθικὴ ἐποχή.

Πάντως, βέβαιο εἶναι, πὼς στὴ χερσόνησό μας ἔζησαν ἄνθρωποι κατὰ τὴ λεγομένη «Νεολιθικὴ ἐποχή», γιατὶ ἐξακριβώθηκαν ἴχνη συνοικισμῶν καὶ διάφορα εἴδη αὐτῆς τῆς ἐποχῆς σὲ ἀρκετὰ σημεῖα της. Δηλαδή, σὲ ἐποχὴ σχε-

τικὰ νεώτερη τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὁπόταν τοῦτος μεταχειριζόταν ἀκόμα ἐργαλεῖα πέτρινα, πού, ὡστόσο, διακρίνονταν ἀπὸ τὰ παρόμοια, ἀλλὰ πιὸ πρωτόγονα, τῆς προηγουμένης παλαιολιθικῆς ἐποχῆς.

Ἡ νεολιθικὴ ὅμως ἐποχή, πού, σὲ σύγκρισι μὲ τὴν παλαιολιθική, ἦταν «πολιτισμένη», χρονολογεῖται πολὺ διάφορα κατὰ τόπους καὶ ἐξέλιξι, δηλαδή, ἀνάλογα μὲ τὴν πρόοδο καὶ τὴ διάδοσι τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τόπο σὲ τόπο. Ἄλλοι τὴν χρονολογοῦν καὶ πρὶν ἀπὸ 20 καὶ 18 χιλιάδες χρόνια σὲ ὡρισμένα μέρη τῆς γῆς. Καὶ πάντως στὴν Εὐρώπη τὴν θέλουν ἀπὸ τὶς 10 ἕως τὶς 3 χιλιάδες χρόνια πρὸ Χριστοῦ, ὁπόταν, λέγουν, ὁ ἄνθρωπος ἀνακάλυψε καὶ ἄρχισε νὰ μεταχειρίζεται τὸν χαλκό («χαλκοῦς αἰὼν» καὶ «ὀρειχαλκίνη ἐποχή» ὕστερα), γιὰ νὰ καταλήξη γύρω στὰ 1000 π.Χ., ὁπόταν ἀνακάλυψε καὶ ἄρχισε νὰ μεταχειρίζεται τὸ σίδηρο, στὸν «σιδηροῦν αἰῶνα», πού καὶ σήμερα κρατεῖ.

Τί εἴδους ἦταν καὶ ἀπὸ ποῦ πρωτοῆρθαν στὴ χερσόνησό μας οἱ «νεολιθικοὶ» ἐκεῖνοι ἄνθρωποι δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε. Ὁ καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας † Α. Κεραμόπουλος γράφει («Μακεδονία καὶ Μακεδόνες»), ὅτι πρὸ τοῦ 3000 π.Χ. στὴ Μακεδονία κατοικοῦσε λαὸς πού εἶχε ἔλθει ἀπὸ τὸ βορρᾶ, «ἐκ τῶν ὀχθῶν τοῦ μέσου ροῦ τοῦ Δουνάβεως». Καὶ ὅτι στὶς ἀρχὲς τοῦ «χαλκοῦ αἰῶνος», δηλαδὴ γύρω στὰ 3000 π.Χ., «ἡ ἀπὸ τοῦ Στρυμόνος καὶ ἐντεῦθεν Μακεδονία, ὡς καὶ ὅλη ἡ Ἑλλάς, κατῳκήθη ὑπὸ λαοῦ ἀσιατικοῦ». Προσθέτει δέ, ὅτι «ἡ ἐπιδρομὴ ἐκείνη ὡμοίαζε τὴν τουρκικήν, ἀλλὰ ἦτο διαρκεστέρα καὶ ἀνέπτυξε πολιτισμόν τινα ἀξιόλογον διὰ τοὺς τότε χρόνους».

Ἀπὸ τὸ 2000 π.Χ. καὶ δῶθε — ἐξακολουθεῖ ὁ Κεραμόπουλος — ἡ μὲν Χαλκιδικὴ δέχθηκε ἐπιδρομὴ μικρασιατικοῦ πάλι λαοῦ, ἡ δὲ ἄλλη Μακεδονία κατακτήθηκε ἀπὸ φυλὲς πού ἦρθαν ἀπὸ τὸ βορρᾶ. Καὶ χωρὶς νὰ σημειώση τί εἴδους ἦταν ὁ μικρασιατικὸς ἐκεῖνος λαὸς πού ἐπέδραμε καὶ τότε στὴ Χαλκιδική, λέγει, ὅτι ἐκεῖνοι πού κατέβηκαν ἀπὸ τὸ βορρᾶ ἦταν ἴσως συγγενεῖς μὲ τοὺς νεολιθικοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας, μιλοῦσαν γλῶσσα πού ὡμοίαζε τὴ γλῶσσα τῶν Ἀρίων λαῶν καὶ ἀποτελοῦσαν τὴν πρωτοπορία τῶν ἄλλων ἐκείνων Ἀρίων πού τοὺς ἀκολούθησαν στὸ κατέβασμα γύρω ἀπὸ τὰ 1500 π.Χ., δηλαδὴ τῶν Ἀρίων πού ἀργότερα πῆραν τὸ περιληπτικὸ ὄνομα Ἕλληνες. Αὐτὰ ὁ Ἀντ. Κεραμόπουλος [1].

---

1. Ὁ Παῦλος Καρολίδης, στὴν Εἰσαγωγή του τῆς Ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου (τ. Αα', σελ. ρζ) μιλώντας γιὰ τοὺς λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς Ἀλίζωνας ἢ Χάλυβας (Χαλίζωνες, Χάλυβες, Χάλδοι, Χάλδιοι κλπ.), οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἔμπειροι τότε μεταλλευταί, «εὑρίσκοντες καὶ ἐκμεταλλευόμενοι τοὺς ὑπὸ γῆν μεταλλικοὺς θησαυροὺς» καὶ πού, κατὰ τὸν Ἀρριανόν, λέγει, «ἦσαν πρῶτοι ἀνθρώπων αἰτίαν ἔχουσι χαλκώσασθαι σίδηρον», γράφει, ὅτι τέτοιοι ἔφθασαν τὰ προϊστορικὰ ἐκεῖνα χρόνια καὶ στὴ Χαλκιδική. «Ἀλιζώνων δὲ μνημονεύει καὶ ὁ Στράβων·

Γεννιέται ὅμως τὸ ἐρώτημα: Ἐφόσον ξέρουμε, ὅτι καὶ τὸ 3000 π.Χ. ὁ τόπος μας κατοικοῦνταν καί, κατὰ φυσικὸ λόγο, μὲ περισσοτέρους στὰ 2000 καὶ στὰ 1500, ὁπόταν ἦρθαν οἱ ἐπιδρομεῖς καὶ κατοίκησαν ἀνάμεσά τους, τί εἴδους ἦταν οἱ προκάτοχοι τῶν τελευταίων τούτων;

Σ' αὐτὸ οἱ περισσότεροι ἀπαντοῦν, ὅτι οἱ προκάτοχοι ἐκεῖνοι, ποὺ ἦταν, ἴσως κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους, συγγενεῖς μὲ τοὺς Ἀρίους Ἕλληνας (καὶ ἀφομοιώθηκαν στὰ κατοπινὰ χρόνια ἐντελῶς μ' αὐτοὺς) ἀνῆκαν σὲ διάφορα «ἐθνάρια» ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴ μεγάλη «ὁμοφυλία ἢ ὁμοεθνία» τῶν λεγομένων Θρακῶν καὶ ἦταν ἁπλωμένοι ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Μακεδονία — καὶ τὴ Χαλκιδικὴ φυσικὰ — καὶ τὴ Θεσσαλία ἀκόμα, καθὼς λέγει ὁ Στράβων, ἕως τὸ Βόσπορο καὶ τὸν Ἴστρο ποταμὸ (Δούναβι).

Καὶ ὅτι ἔτσι πρέπει νὰ εἶχε τὸ πρᾶγμα βγαίνει, θαρρῶ, καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοί μας, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἕως τὰ ἱστορικὰ χρόνια, «Θράκη» ἔλεγαν καὶ τὸν τόπο μας («ἐπὶ Θράκης χωρία») καὶ «Θρᾶκας» τοὺς κατοίκους του καὶ μετὰ τὸν πλήρη ἐξελληνισμὸ τῆς χερσονήσου μας [2].

Τέτοια μάλιστα «Θρακικὰ ἐθνάρια» βρίσκουμε στὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὸν Ε' καὶ τὸν Δ' ἀκόμα αἰῶνα π.Χ., ὅπως ἦταν οἱ Ἠδῶνες, οἱ Κρηστῶνες, οἱ Βισάλτιοι, οἱ Μυγδόνες, οἱ Βοττιαῖοι κ.ἄ. Ὅτι δὲ ἡ χερσόνησός μας ἰδιαίτερα εἶχε ἀπὸ πολὺ παλαιὰ στενὲς σχέσεις μὲ τοὺς ὅρους Θράκη καὶ Θρᾶκες συμπεραίνεται ἀπὸ πολλὰ ἄλλα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σχετικοὺς μύθους, ὅπως ἀνάμεσα σ' ἄλλους καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἀναφέρονται στὶς ὀνομασίες τῶν ὑποχερσονήσων τῆς Παλλήνης καὶ Σιθωνίας, ὅτι, δηλαδή, ἡ μὲν πρώτη πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὴν θυγατέρα τοῦ Σίθωνα καὶ τῆς νύμφης Μενδηΐδος, «τὴν ὡραία Παλλήνη», ἡ δὲ δεύτερη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σίθωνα, τὸ γυιὸ τοῦ Ποσειδώνα καὶ τῆς Ὄσσας καὶ βασιλέα τῶν Θρακῶν Ὀδομάντων [3].

Πότε ὅμως καὶ πῶς εἶχαν ἐγκατασταθῆ καὶ μάλιστα τόσοι πολλοὶ καὶ σὲ τόσο μεγάλη ἔκτασι οἱ Θρᾶκες ἐκεῖνοι, οἱ ἱστορικοὶ δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ μᾶς τὸ εἰποῦν. Πάντως, στὰ χρόνια αὐτά, ἀπὸ τὰ 3000 - 1500 π.Χ., ἴσως καὶ δῶθε ἀκόμα, φαίνεται πὼς μὲ τοὺς Θρᾶκας ἀνακατεύθηκαν καὶ ἄλλοι λαοὶ ποὺ

(ΙΒ', 550) ἐν Μακεδονίᾳ ἐπὶ τῆς Χαλκιδικῆς χερσονήσου, ἔνθα ὑπῆρχον μεταλλεῖα πλούσια (τὰ μέχρι νῦν περίφημα Μαντεμοχώρια) κτλ.».

2. Στὸ ὅτι οἱ Θρᾶκες ἦταν συγγενεῖς μὲ τοὺς Ἕλληνας συμφωνοῦν καὶ ξένοι συγγραφεῖς σπουδαῖοι. «Ὁμαίμονας» πρὸς τοὺς Ἕλληνας λ.χ. τοὺς λέγει καὶ ὁ H. Wells (Παγκόσμιος Ἱστορία, σελ. 367. Ἔκδ. «Βίβλου»).

3. Ἄλλος μῦθος λέγει, ὅτι ἡ Παλλήνη, ποὺ πρωτύτερα λεγόταν «Φλέγρα», μετωνομάσθηκε ἔτσι ἀπὸ τοὺς «Παλληνεῖς», οἱ ὁποῖοι, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Τροία, κατοίκησαν ἐκεῖ. Ὁ μῦθος μάλιστα λέγει, ὅτι οἱ Παλληνεῖς ἀναγκάσθηκαν νὰ μείνουν ἐκεῖ ἀπὸ τὶς αἰχμάλωτες τρωαδίτισσες παλλακίδες τους, ποὺ εἶχαν σὰν ἀρχηγό τους τὴν ἀδελφὴ τοῦ Πριάμου Ἀνθία, οἱ ὁποῖες, μὴ ὑποφέροντας τὴ ναυτία, ἔκαψαν τὰ πλοῖα τῶν Παλληναίων καὶ ἔτσι, μὴ μπορώντας νὰ φύγουν, ἀναγκάσθηκαν νὰ μείνουν ἐκεῖ κτλ. (Πολύαινος, Στρατηγήματα).

ἦρθαν ἀπὸ τὸ βορρᾶ καὶ τὴν ἀνατολή, ὅπως οἱ λεγόμενοι «Πελασγοὶ» — ἂν καὶ τούτους ἐδῶ μερικοὶ τοὺς θέλουν «αὐτόχθονας» ποὺ ἀνακατεύθηκαν μὲ τοὺς «ἐπήλυδας» καὶ ἔγιναν «Θρακοπελασγοὶ - Φρυγοπελασγοὶ - Ἑλληνοπελασγοί» —, οἱ «Τυρσηνοὶ» καὶ ἄλλοι [4].

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπὸ τὸ 1600 - 1500 π.Χ. ἄρχισαν νὰ κατεβαίνουν κατὰ κύματα στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Κάτω Ἑλλάδα οἱ Ἄριοι, ἐκεῖνοι ποὺ πῆραν ὕστερα τὰ ὀνόματα Μακεδόνες, Ἴωνες, Αἰολεῖς, Δωριεῖς κλπ. καὶ γενικὰ Ἕλληνες. Πρῶτοι, καθὼς λέγεται, οἱ Ἴωνες, οἱ Αἰολεῖς καὶ τελευταῖοι οἱ δυναμικώτεροι Δωριεῖς μὲ παρακλάδι τους τοὺς Μακεδόνας, ἐνῶ τὴν ἴδια ἴσως ἐποχὴ καὶ παράλληλα μ' αὐτοὺς (ὅπως λέγει ὁ H. Wells) ἔρχονταν καὶ οἱ συγγενεῖς τους Φρῦγες, γιὰ νὰ καταλήξουν, ἐτοῦτοι ἐδῶ, οἱ περισσότεροι, στὴ Μικρὰ Ἀσία, στὴ χώρα ποὺ ἀπ' αὐτοὺς πῆρε τὸ ὄνομα Φρυγία, ἀφήνοντας ὅμως κι' αὐτοὶ μερικὲς φωλιὲς στὴ Μακεδονία καὶ στὰ βόρεια τῆς Χαλκιδικῆς, τοὺς «Βρύγας» ἢ «Βρύγαντας», κατὰ τὴ μακεδονικὴ διάλεκτο. Ἀπὸ τὸ ἀνακάτευμα δὲ τῶν Φρυγῶν τούτων μὲ τοὺς Θρᾶκας ξεφύτρωσαν ὕστερα καὶ οἱ λεγόμενοι «Θρακοφρῦγες» [5].

Δὲν μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε ἐδῶ μὲ λεπτομέρειες τὴν ἀπὸ τότε καὶ ὕστερα ἐξέλιξι τῶν δυναμικῶν ἑλληνικῶν φυλῶν. Θὰ περιορισθοῦμε μόνο στὸ νὰ σημειώσουμε, ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ προχώρησαν στὰ νοτιώτερα τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ στὰ νησιὰ ἕως τὴν Κρήτη, ἐπειδὴ βρῆκαν ἐκεῖ κάτω τὸν σπουδαῖο «Αἰγαιατικό, Μινωϊκὸ καὶ Μυκηναϊκὸ» πολιτισμὸ καὶ ἐπειδὴ ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ καὶ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους νοτιώτερα καὶ ἀνατολικώτερα πολιτισμένους λαούς, γρήγορα σχετικά, καὶ μάλιστα οἱ Ἴωνες, ἐκπολιτίσθηκαν κι' αὐτοί. Ἐνῶ, ἐξάλλου ὅσοι ἔμειναν πάνω ἀπὸ τὸν Ὄλυμπο καὶ τὴν Πίνδο, ἐπειδὴ περιορίσθηκαν ἐκεῖ καὶ ἀπομονώθηκαν, σὲ τρόπο ποὺ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἔχασαν τὴν ἐπαφὴ καὶ μ' αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς κάτω ἀδελφούς, ἔμειναν ἀπολίτιστοι, καθυστερημένοι. Τόσο μάλιστα, ὥστε οἱ κάτω ἀδελφοί τους ἔφθασαν νὰ τοὺς λένε «βαρβάρους».

Μά, ἂς γυρίσουμε στὴ Χαλκιδική.

---

4. Ὁ Στράβων ἀναφέροντας στὰ «Γεωγραφικά» του τὸν Ὅμηρο, λέγει: «...μεμνημένος γε (ὁ Ὅμηρος) Μυσῶν, ἔθνους Θρᾳκίου παροικοῦντος τὸν Ἴστρον. Καὶ μὴν καὶ τὴν ἑξῆς παραλίαν οἶδε Θρᾳκίαν οὖσαν μέχρι Πηνειοῦ» (Α' 10 § 6). Βλέπε καὶ ὅσα σχετικὰ γράφει ὁ Π. Καρολίδης στὴν Εἰσαγωγή του στὴν Ἱστορία τοῦ Κων. Παπαρρηγοπούλου.

5. Ὁ Wells λέγει, ὅτι οἱ Μακεδόνες, οἱ Θρᾶκες καὶ οἱ Φρῦγες ἦλθαν στὴ χώρας μας ὕστερα ἀπὸ τοὺς «κυρίως Ἕλληνας». «Ὀπίσω ἀπὸ τοὺς κυρίως Ἕλληνας ἦλθον οἱ ὁμαίμονες πρὸς αὐτοὺς Μακεδόνες καὶ Θρᾶκες. Εἰς τὸ ἀριστερὸν αὐτῶν τμῆμα οἱ Φρῦγες, ἀφοῦ ἐπέρασαν τὸν Βόσπορον κτλ.» (σελ. 367).

Ὁ Κεραμόπουλος, στὸ βιβλίο του ποὺ ἀνέφερα, γράφει, ὅτι περὶ τὸ 1600 - 1500 π.Χ. «ἡ Χαλκιδικὴ καὶ ἡ πρὸς τὸν Στρυμόνα χώρα κατακτήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀρίους ποὺ παρέμειναν στὴ Μακεδονία, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας».

Νομίζω πὼς ἡ γνώμη αὐτή, κατὰ τὸ μεγαλύτερο τοὐλάχιστο μέρος της, δὲν εἶναι σωστή. Γιατί, ἀπὸ ὅσα σὲ ἄλλους διάβασα, βγάζω τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Μακεδόνες, ἂν καὶ πραγματικὰ εἶχαν προχωρήσει ἕως τὸν Στρυμόνα πολὺ πρὸ τοῦ Φιλίππου Β΄, ὡστόσο δὲν εἶχαν κατακτήσει ἕως τὰ χρόνια τούτου, παρὰ μικρὴ μόνο περιοχὴ τῆς Χαλκιδικῆς. Καὶ συγκεκριμένα, μόνο τὴ βορειοδυτικὴ κοιλάδα τοῦ Ἀνθεμοῦντα, ποὺ πάλι καὶ πολὺ ὕστερα τὴ διεκδικοῦσε ἡ Ὄλυνθος, καὶ τῆς Μυγδονίας, ὅπου καὶ ὁ Φίλιππος Α΄ εἶχε κτίσει τὴ «μακεδονικὴ» πόλι Ἀπολλωνιάδα (Ἐγρῆ - Μπουτζάκ).

Τὰ παραπάνω βεβαιώνονται καὶ ἀπὸ ὅσα βλέπουμε καὶ στὸν Ἡρόδοτο καὶ στὸν Θουκυδίδη. Ὁ δεύτερος μάλιστα, ἱστορῶντας (Β΄, 99) τὴν πρόοδο τῶν Μακεδόνων καὶ ἀναφέροντας τὶς κτήσεις τους, δὲν περιλαβαίνει σ' αὐτές, παρὰ μόνο τὶς μικρὲς περιοχὲς τῆς Χαλκιδικῆς ποὺ σημείωσα.

Δὲν μοῦ φαίνεται ἀκόμα σωστὴ ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ Κεραμοπούλου καὶ γιατὶ τοῦτος ὅλους ποὺ κατοίκησαν στὴ χερσόνησό μας προτοῦ ἔρθουν σ' αὐτὴ οἱ Ἕλληνες ἄποικοι, δηλαδὴ τοὺς Βοττιαίους, τοὺς Ἠδῶνας, τοὺς Βισαλτίους, Μυγδόνας, Κρηστῶνας κλπ., τοὺς ὀνομάζει «Μακεδονικὰ ἐθνάρια» (καὶ μὲ τὸν ὅρο αὐτὸν πρέπει νὰ ἐννοοῦσε «παρακλάδια τῶν Μακεδόνων» ποὺ κατέβηκαν στὴ χώρα μας μὲ τὶς ἄλλες φυλὲς τῶν Ἑλλήνων), ἐνῶ οἱ περισσότεροι συμφωνοῦν στὸ ὅτι τὰ ἐθνάρια αὐτὰ ἦταν Θρακικὰ καὶ μὲ τὴν ἀνάμιξι ὕστερα Θρακοφρυγικά. Ὅτι δὲ οἱ Ἠδῶνες ἦταν Θρᾶκες καὶ ἀνακατεύθηκαν ὕστερα μὲ Φρύγας συμπεραίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι αὐτοὶ ἀρχικὰ λάτρευαν τὴ θρακικὴ θεότητα Κόττυν ἢ Κοττυτοῦν καὶ τελοῦσαν τὴν ὀργιαστικὴ νυκτερινὴ γιορτὴ «Κόττυτες ἢ Κοττύτια», ποὺ ὑστερώτερα ἔμοιαζε μὲ τὴν παρόμοια γιορτὴ τῶν Καβείρων καὶ τῆς «Φρυγίας Κυβέλης»· γιορτή, ποὺ μεταδόθηκε μὲν κατόπιν σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ σ' αὐτὴ τὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ πού, ὅσο μπόρεσα νὰ μάθω, δὲν τὴν εἶχαν οἱ ἀρχαιότεροι Μακεδόνες.

Μὰ ὅτι καὶ οἱ Βοττιαῖοι δὲν μποροῦσε νὰ ἦταν «μακεδονικὸν ἐθνάριον», ἀπὸ τὴν ἄποψι ποὺ εἶπα παραπάνω (ὅπως δηλαδὴ ἦταν οἱ Ὀρέσται, οἱ Ἐλειμειῶται, οἱ Πελαγόνες, οἱ Λυγκησταὶ κλπ.) ἀλλὰ «θρακικὸν στοιχεῖον», μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνη καὶ ἀπὸ ὅσα γράφουν σχετικὰ γι' αὐτοὺς ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Θουκυδίδης. Ὅτι, δηλαδή, «οἱ Βοττιαῖοι εἶχον ἐκδιωχθῆ ἀπὸ τὴν ἀντίπεραν χώραν — ἀπὸ τὴν μεταξὺ Ἀλμωπίας καὶ Ἀμφαξίτιδος Παιονίας χώρας — ὑπὸ τῶν Μακεδόνων»[6].

6. Λέγεται ὅτι οἱ «Βοττιαῖοι ἦσαν Κρῆτες τὴν καταγωγήν, εἰς οὓς ἀνεμίχθησαν καὶ Ἀθηναῖοι, ὁδηγούμενοι ὑπό τινος ἀρχηγοῦ των Βόττωνος», μῦθος ποὺ ἴσως σκαρώθηκε ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους.

Φυσικά, ὅλα ἐκεῖνα τὰ «βαρβαρικὰ» ἐθνάρια μὲ τὸν καιρὸ ἐξελληνίσθηκαν ἐντελῶς καὶ στὴ γλῶσσα καὶ στὴν ἐθνικὴ συνείδησι. Βεβαιωμένο ὅμως εἶναι, ὅτι λείψανά τους βρίσκονται στὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὸν Ε' π.Χ. αἰῶνα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Θουκυδίδης (IV, 109)[7].

Εἴδαμε γιατί καὶ πῶς ἐκεῖνοι ποὺ προχώρησαν στὰ νοτιώτερα τῆς χώρας μας, «οἱ πλανητικοὶ καὶ νομαδικοὶ» πρωτύτερα Ἕλληνες, μεταμορφώθηκαν σὲ πολιτισμένους γεωργούς, τεχνίτας, ναυτικοὺς καὶ ἐμπόρους, κτίζοντας πόλεις καὶ κάστρα, σκαρώνοντας ἐμπορικοὺς καὶ πολεμικοὺς στόλους καὶ σχηματίζοντας τὰ διάφορα μικροκρατίδιά τους· πῶς, γενικά, δημιούργησαν πάνω στὰ ἐρείπια τοῦ προηγούμενου ἐκεῖ κάτω Αἰγαιατικοῦ πολιτισμοῦ τὸν δικό τους ὕστερα «ἑλληνικὸ πολιτισμό».

Ἐπειδὴ ὅμως, παράλληλα μὲ τὴν ἀνάπτυξι τῆς γνώσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, βαδίζουν πάντοτε καὶ οἱ ὑλικὲς καὶ ἄλλες ἀνάγκες καὶ ἀπαιτήσεις τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν καὶ ἐπειδὴ καὶ ὁ πληθυσμός τους φυσικὰ αὐξήθηκε καὶ ὁλοένα αὐξανόταν ἐκεῖ κάτω, ἦρθε καιρὸς ποὺ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι εἶδαν, ὅτι ὁ τόπος, μέσα στὸν ὁποῖο ζοῦσαν καὶ κινοῦνταν, ἦταν πιὰ πολὺ στενὸς γι' αὐτούς. Ἔπρεπε, ὄχι μόνο νὰ κάνουν «ἐξαγωγὴ πληθυσμοῦ», μὰ καὶ νὰ δημιουργήσουν δικές τους βάσεις καὶ ὁρμητήρια ἔξω ἀπὸ τὴ χώρα τους γιὰ τὴν ἀκόμα παραπέρα ἐξάπλωσί τους καὶ ἐκμετάλλευσι τοῦ φυσικοῦ πλούτου τῶν ἄλλων ἀπολιτίστων ἕως τότε καὶ ἀνεκμεταλλεύτων χωρῶν καὶ λαῶν.

Δηλαδή, σκέφθηκαν καὶ ἔκαναν, σὲ μικρότερη βέβαια ἔκτασι — γιατὶ τοὺς ἔλειπαν τὰ μέσα, πρὸ πάντων ὅμως γιατὶ τοὺς ἔλειψεν ἡ ἕνωσι μεταξύ τους καὶ «ὁ συντονισμὸς τῆς δράσεως» — ὅ,τι περίπου ἔκαναν τὰ νεώτερα καὶ σύγχρονα μεγάλα ἐμποροναυτικὰ καὶ ἀποικιακὰ κράτη. Ὅπως δὲ ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ φύσι μαχητικοί, τολμηροὶ καὶ ριψοκίνδυνοι, ἄρχισαν ἐνωρὶς καὶ γιὰ αἰῶνες ἐξακολούθησαν νὰ κυριεύουν θέσεις ἔξω ἀπὸ τὴ χώρα τους καὶ νὰ κτίζουν, πρὸ παντὸς στὰ παράλια, στὸ Αἰγαῖο, στὴν Προποντίδα, στὸν Εὔξεινο, σ' ὅλη τὴ Μεσόγειο, πλῆθος «ἐμπορεῖα» καὶ ἀποικίες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες πολλὲς ἔφτασαν καὶ ξεπέρασαν πολὺ τὶς μητροπόλεις τους σὲ πληθυσμὸ καὶ πλοῦτο. Καὶ ὁ πυρετὸς τοῦ πρώτου ἐκείνου ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ (γιατὶ ὕστερα ἀκολούθησαν καὶ ἄλλοι), ποὺ, καθὼς γράφουν οἱ ἱστορικοί, ἦταν, κατὰ ἔγα ποσοστό, καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ἐσωτερικῆς τῶν πολιτειῶν φαγωμάρας (κληρονομική μας ἀρρώστεια), ἄρχισε ἴσως ἀπὸ τὸν ἑνδέκατο αἰῶνα καὶ ἐξακολούθησε ἐντατικὰ ἕως καὶ τὸν πέμπτο ἀκόμα π.Χ. αἰῶνα.

Μποροῦμε τώρα νὰ ποῦμε, ὅτι σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ γι' αὐτοὺς τοὺς

---

7. Βλέπε καὶ Ι. Βογιατζίδη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης. Περιοδικὸν σύγγραμμα Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν: «Μακεδονικά», τόμ. Α', σελ. 400.

λόγους ἀποικίσθηκε ἀπὸ τοὺς νοτίους Ἕλληνας καὶ ἡ Χαλκιδική. Σὲ τέτοιο μάλιστα βαθμὸ καὶ τρόπο, ὥστε γρήγορα καὶ ὁλότελα ἀφομοιώθηκε μὲ τὴν Κάτω Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας καὶ ἔγινε «πιστὸν ἀντίγραφον» σὲ ὅλα. Μικροπολιτεῖες καὶ μικροκρατίδια, ἀνεξάρτητα καὶ ἀντιμαχόμενα, ἐκεῖ κάτω. Πλῆθος τέτοια καὶ ἐδῶ... Ἴδια πολιτεύματα, ἴδια νοοτροπία, ἴδιος πολιτισμός. Ἴδια φαγωμάρα μεταξύ τους. Καὶ ἔτσι, ἕως τὴν καταστροφὴ τῶν πόλεών της ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β΄ καὶ τὴν προσάρτησί της στὸ Μακεδονικὸ Βασίλειο, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα πάλι, ἡ χερσόνησός μας θεωροῦνταν σὰν συνέχεια ἢ παράρτημα τῆς λεγομένης «Κυρίως Ἑλλάδος».

Δὲν θυμοῦμαι τώρα σὲ ποιανοῦ βιβλίο διάβασα πρὶν χρόνια τὰ παρακάτω περίπου: «Ὁ φυσικὸς πλοῦτος τῆς Χαλκιδικῆς σὲ μεταλλεύματα καὶ ξυλεία, πολυτιμοτάτη γιὰ τὶς τότε ναυπηγήσεις, ἡ γεωγραφική της θέσι, κατὰ κάποιο τρόπο κάτι σὰν γέφυρα πρὸς τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη, χῶρες πλούσιες καὶ ἀνεκμετάλλευτες ἕως τότε, τὰ λιμάνια καὶ τὰ κατάλληλα γιὰ τὰ τότε πλοῖα ἀγκυροβόλιά της, οἱ εὔφορες πεδιάδες καὶ κοιλάδες της... δὲν ἦταν δυνατό, παρὰ νωρὶς ἀκόμα νὰ τραβήξουν τὴν προσοχὴ τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀποικιστῶν, ὅπως πρωτύτερα εἶχαν τραβήξει τὴν προσοχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνων ἐμποροναυτικῶν λαῶν τῆς Μινωϊκῆς καὶ Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι, σὰν ἔμποροι, εἶχαν φθάσει καὶ ἕως τὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Θερμαϊκοῦ, ὅπως αὐτὸ συμπεραίνεται ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εἴδη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ κλπ.».

Καὶ πραγματικά. Ἡ Χαλκιδικὴ πολὺ νωρὶς δέχθηκε ἀποίκους ἀπὸ τὴν Κάτω Ἑλλάδα. Ὅπως δὲ πιστεύεται, πρῶτοι ποὺ ἔκτισαν σ' αὐτὴ ἀποικίες προέρχονταν ἀπὸ τὶς μεγάλες καὶ πλούσιες τότε πόλεις τῆς Εὐβοίας, τὴ Χαλκίδα καὶ τὴν Ἐρέτρια. Ὕστερα ἀπ' αὐτὲς ἡ Ἄνδρος (ποὺ κι' αὐτὴ ἦταν ἀποικία τῆς Ἐρετρίας), ἡ Κόρινθος καὶ ἄλλες, γέμισαν τὴν χερσόνησό μας μὲ πλῆθος ἀποικίες, ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες γρήγορα ἀναπτύχθηκαν σὲ ἀξιόλογα ἐμποροναυτικὰ καὶ γεωργοκτηνοτροφικὰ κέντρα. Ἔτσι ὁ πληθυσμός της γρήγορα μεγάλωσε μὲ τὸν ἐρχομὸ νέων ἀποίκων [8].

Γιὰ νὰ φανῆ σὲ ποιό βαθμὸ προόδου εἶχε φτάσει, μὰ καὶ ποῦ θὰ μποροῦσε ἀκόμα νὰ φτάση, ἂν δὲν μεσολαβοῦσε ἡ περσικὴ κατοχή, οἱ περσικοὶ καὶ ὁ πελοπογνησιακὸς ὕστερα πόλεμοι, «ἡ καταθλιπτικὴ καὶ ἀπομυζητικὴ κυριαρχία τῶν Ἀθηνῶν» ὑστερώτερα, καὶ ὅσα ἄλλα ἀκολούθησαν, θὰ σημειώσω τοῦτα: Ὅπως ὁ Δημοσθένης εἶπε, τὸ 350 π.Χ., δηλαδὴ δυὸ σχεδὸν αἰῶνες ὕστερα ἀπὸ τὶς θεομηνίες ποὺ εἶπα παραπάνω, ὁ Φίλιππος Β΄ κατέστρεψε στὴ χερσόνησό

8. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔκτισαν στὴ Χαλκιδικὴ ἀποικίες, ἔστειλαν ὅμως ἀργότερα «κληρούχους» καὶ ἐποίκους στὶς πόλεις ποὺ εἶχαν ἐπαναστατήσει ἐναντίον τους καὶ τὶς ξανακυρίευσαν, ὅπως στὴν Ποτίδαια, Σκιώνη, Τορώνη.

μας 32 πόλεις. Καὶ φυσικά, μὲ τὸ «πόλεις» ἔπρεπε νὰ ἐννοοῦσε τειχισμένα «ἄστεα».

Ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς ποὺ ἔγιναν στὴν τοποθεσία τῆς Ὀλύνθου ὑπολόγισαν ὅτι μέσα στὰ τείχη αὐτῆς τῆς πόλεως ἔπρεπε νὰ ζοῦσαν 40 - 50 χιλιάδες ἄνθρωποι. Κατὰ τὸν μετριώτερο πάλι ὑπολογισμό, στὶς τέσσερες ἄλλες μεγαλύτερες τότε πόλεις, δηλαδὴ τὴν Ἄκανθο, Ἀπολλωνία τοῦ Πολυγύρου, Ἀπολλωνιάδα καὶ Ποτίδαια, ἔπρεπε νὰ κατοικοῦσαν 60 - 80 χιλιάδες, ἂν ὄχι περισσότερες. Σ' αὐτὲς λοιπὸν τὶς 100 - 130 χιλιάδες, ἂς προσθέση ὁ καθένας τοὺς ὅσους κατοίκους μποροῦσε νὰ εἶχαν οἱ ἄλλες 30 περίπου πόλεις, ὅσο μικρὲς κι' ἂν τὶς θεωρήση, κι' ἂς βγάλη συμπέρασμα γιὰ τὸ πόσος μποροῦσε νὰ ἦταν ὁ τότε συνολικὸς «ἀστικὸς» πληθυσμὸς τῆς χερσονήσου μας.

Θὰ πρέπη ὅμως νὰ ἔχη ὑπ' ὄψι του καὶ ὅτι ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τότε πόλεις - ἄστεα αὐτὰ ἦταν καὶ μικροκρατίδιο στὴν περιοχή του καὶ ὅτι ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη καὶ γύρω τους, στὶς μεγαλύτερες τοὐλάχιστο πόλεις, ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχαν καὶ ἀγροτικοὶ συνοικισμοὶ ποὺ ὑπάγονταν στὴ μικροπολιτεία. Ὅτι δὲ ὑπῆρχαν τέτοιοι συνοικισμοὶ — καὶ πολὺ ἀργότερα ἀκόμα — βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ «μαρμάρου τῆς Λαδιάδας» (στὴν Ἄκανθο) ποὺ λέγει: «Ἡ πόλις καὶ οἱ παροικοῦντες», ὅπως θὰ δοῦμε παραπέρα.

Ἀκόμα ὅμως θὰ πρέπη νὰ ἔχη ὑπ' ὄψι του, ὅτι, κατὰ τὶς τότε συνθῆκες καὶ συνήθειες, ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχε καὶ μεγάλος ἀριθμὸς δούλων, γιὰ τὶς ἐργασίες στὰ κτήματα, στὰ λιμάνια, στὰ δάση καὶ στὰ μεταλλεῖα, ποὺ συνήθως ζοῦσαν καὶ στεγάζονταν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῶν πόλεων («...πρόσοδοι ἐκ πολλῶν μὲν λιμένων, ἐκ πολλῶν δὲ ἐμπορείων π ο λ υ α ν θ ρ ω π ί α γ ε μ ὴ ν δ ι ὰ τ ὴ ν π ο λ υ σ ι τ ί α ν ὑ π ά ρ χ ε ι», λέγει ὁ Ξενοφῶν).

Καὶ γιὰ νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ πόσος μποροῦσε νὰ ἦταν αὐτὸς ὁ ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη πληθυσμός, σημειώνω καὶ τοῦτα: Ὅπως κάπου ἔχω διαβάσει, στὴν πιὸ πυκνοκατοικημένη καὶ τότε περιοχὴ τῆς χώρας, τὴν Ἀττική, ζοῦσαν 400 - 500 χιλιάδες ψυχές. Καὶ ἀπ' αὐτὲς μέσα στὸ ἄστυ φαίνεται πὼς κατοικοῦσαν μόνο 40 - 50 χιλιάδες. Οἱ ἄλλοι ἔμεναν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, σὲ «δήμους» καὶ «κώμας». Καὶ οἱ περισσότεροι πάλι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν δοῦλοι. Ὁπωσδήποτε, πάντως, ὁ πληθυσμὸς τῆς Χαλκιδικῆς ἦταν, γιὰ κείνη τὴν ἐποχή, καταπληκτικὰ πυκνός. Καὶ ὁ θαυμασμός μας γιὰ τὴν τότε ἀκμή της γίνεται ἀκόμα μεγαλύτερος ὅταν σκεφτόμαστε ὅτι σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ θρέψη κἂν ἑκατὸ χιλιάδες ψυχές[9].

---

9. Γιὰ νὰ φανῆ ὅτι δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ὅσα εἶπα γιὰ τὸν τότε πληθυσμὸ τῆς χερσονήσου μας, παραπέμπω στὰ ὅσα γράφει ὁ Ξενοφῶν, στὴ δημηγορία τοῦ Κλειγένους τοῦ Ἀκανθίου πρὸς τοὺς Ἐφόρους τῆς Σπάρτης (Ξ ε ν ο φ ῶ ν τ ο ς, Ἑλληνικά, V. II, 17)· ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ φανῆ, ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς 32 πόλεις ποὺ ὁ Δημοσθένης εἶπε ὅτι ὑπῆρχαν στὴ Χαλκιδικὴ καὶ κατέστρεψε ὁ Φίλιππος, ὑπῆρχαν γύρω τους καὶ ἄλλες

Ἄς ποῦμε τώρα λίγα καὶ γιὰ τὸ ὄνομα τῆς χερσονήσου μας.

Λέγεται καὶ γράφεται, ὅτι ἡ Χαλκιδικὴ ὠνομάσθηκε ἔτσι, «εἴτε διὰ τὰς πολλὰς εἰς αὐτὴν ἀποικίας τῆς Χαλκίδος, εἴτε διὰ τὰ πολλὰ ἐν αὐτῇ μεταλλεῖα», δηλαδή, «διαλέγετε καὶ παίρνετε».

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἂς σημειωθῆ, ὅτι τὸ περιληπτικὸ αὐτὸ ὄνομα τῆς χερσονήσου μας (διότι ἀνέκαθεν εἶχε καὶ ἰδιαίτερα κατὰ περιοχὲς ὀνόματα, ὅπως καὶ σήμερα) δὲν εἶχε ἐπικρατήσει καὶ «καθιερωθῆ» στὰ ἀρχαῖα χρόνια. Εἶναι μεταγενέστερο δημιούργημα τῶν λογίων καὶ ἱστορικῶν. Χωρὶς ἀμφιβολία ὅμως χρεωστιέται στὴ Χαλκίδα καὶ τοὺς ἀποίκους της, ποὺ ἦταν οἱ περισσότεροι καὶ δυναμικώτεροι καὶ εἶχαν κτίσει ἐκεῖ τὶς περισσότερες ἀποικίες.

Οἱ ἀρχαῖοι ὅταν ἤθελαν νὰ δηλώσουν τὴν ὅλη χερσόνησό μας ἔλεγαν καὶ ἔγραφαν «ἐπὶ Θράκης» (χερσόνησο) ἢ «ἐπὶ Θράκης χωρία». Καὶ τὸν ὅρο «Χαλκιδικὸς - Χαλκιδικὴ» μεταχειρίζονταν μονάχα γιὰ τοὺς ἀποίκους τῆς Χαλκίδος, ἢ γιὰ νὰ δηλώσουν κάτι ποὺ ἀνῆκε ἢ ἀναφερόταν στὴ Χαλκίδα καὶ τοὺς ἀποίκους Χαλκιδεῖς, ὄχι δὲ καὶ στοὺς ἄλλους κατοίκους της, ποὺ δηλώνονταν μὲ ξεχωριστὲς κατὰ προέλευσι καὶ περιοχὴ ὀνομασίες καὶ μάλιστα μὲ πολὺ καθαρὴ διάκρισι. Ὅπως λ.χ., «τὴν Χαλκιδικὴν καὶ Βοττικὴν ἐδήουν», «Χαλκιδέας καὶ Ἀκανθίους» (Θουκυδίδου, Α', 65 καὶ Δ', 124), «ὁ μὲν Χαλκιδικός, ὁ δὲ Ἄνδριος» (Πλουτάρχου, Ἑλλ. Ζητ., 30) κ.ἄ.

Ἀλλὰ ὅτι ἀπὸ τὴ Χαλκίδα καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ μεταλλεῖα πῆρε τὸ ὄνομα βγαίνει ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι πόλεις «Χαλκιδικαὶ» καὶ ὅρος «Χαλκιδικὸν» ὑπῆρξαν καὶ στὴ Σικελία καὶ μάλιστα χωρὶς τὸ ὅρος νὰ ἔχη μέσα του μέταλλα. Καθὼς καὶ ὅτι τὰ χρόνια ἐκεῖνα ὑπῆρξε καὶ ἄλλη «Χαλκιδικὴ» στὴ Συρία. Ἡ ἄλλη δὲ αὐτὴ Χαλκιδικὴ ἦταν «ἐπαρχία ἐκτεινομένη ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Ὀρόντου ποταμοῦ μέχρι τῆς ἐρήμου Ἀραβίας καὶ ἔχουσα ὡς μητρόπολιν τὴν Χαλκίδα» (Πτολεμαίου, Λεξικὸν Γκαρμπολᾶ Ὀλυμπίου, 1839, στὴ λέξι).

Ἔτσι τὸ δεύτερο «εἴτε» εἶναι περιττὸ καὶ πρέπει νὰ τὸ σβύσουμε. Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ γιατὶ τὸ κυρίως μεταλλειοφόρο ΒΑ. τμῆμα τῆς χερσονήσου μας, τὰ Σιδηροκαύσια τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μαντέμια τῶν Τούρκων, ποὺ στὴ δεύτερη περίπτωσι, κατὰ πρῶτο λόγο θὰ δικαιοῦνταν νὰ λέγεται Χαλκιδική, ἦταν στὰ ἀρχαῖα χρόνια ἀνώνυμο καὶ συγχεόταν μὲ τὶς γειτονικές του περιοχὲς τῆς Μυγδονίας, τῆς Κρηστωνίας καὶ τῆς Βισαλτίας ἀκόμα, ἐνῶ, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ἄλλες περιοχὲς εἶχαν ξεχωριστὰ ὀνόματα, ὅπως Κρουσαία, Βοττική, Ἀνθεμοῦς, Παλλήνη, Σιθωνία, Ἀκτή.

πολλὲς «κῶμες» καὶ οἰκισμοί, παραπέμπω στὸν κατάλογο τοῦ Pauli Wissowa, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς», τεῦχ. 1, σελ. 16. Σημειώνω, ὅτι ὁ ἴδιος ἕως τώρα εἶδα σὲ διάφορα συγγράμματα 80 ὀνόματα ἀρχαιοτέρων πόλεων, πολισμάτων καὶ οἰκισμῶν ἐκεῖ, ἐκτὸς τῶν μεταγενεστέρων «μακεδονικῶν» κτισμάτων.

Τέλος, ἂς προστεθοῦν καὶ τὰ ἑξῆς: Μετὰ τὸ κτίσιμο τῆς Κασσάνδρειας (316 π.Χ.) καὶ μάλιστα στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχή, ὁπόταν ἡ πόλι αὐτὴ (Cassandra - Κασσάνδρα) ἔφτασε σὲ μεγάλη ἀκμή, τὸ ὄνομά της ἐπικράτησε καὶ γιὰ ὅλη τὴ Χαλκιδική, ἐπίσημα καὶ ἀνεπίσημα. Ὅταν δὲ ὁ Ὀκταβιανὸς Αὔγουστος κήρυξε τὴν Κασσάνδρα (καὶ μὲ τὸν ὅρο αὐτὸν ἐννοοῦσε τὴν ὅλη Χαλκιδική) «ἀποικία τοῦ Στέμματος, μὲ τὸν τίτλο «Colonia Julia Augusta Cassandrensis» καὶ ἐγκατέστησε σ' αὐτὴ ρωμαίους παλαιμάχους, ὡς ἐποίκους, τὸ ὄνομα Χαλκιδικὴ εἶχε ὁλότελα σχεδὸν ξεχασθῆ καὶ ἀναφερόταν μόνο ἀπὸ τοὺς λογίους. Αὐτὸ δὲ ἐξακολούθησε νὰ συμβαίνη καὶ στὰ βυζαντινὰ χρόνια, καθὼς καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, ὁπόταν καὶ στὰ ἐπίσημα ἔγγραφα μὲ τὸ ὄνομα Κασσάνδρα ἐννοοῦνταν ἡ ὅλη Χαλκιδικὴ κι' αὐτὰ τὰ Σιδηροκαύσια («Μεταλλεῖα Κασσάνδρας» - «Ὑποδιοίκησις Κασσάνδρας», δηλαδὴ Χαλκιδικῆς). Ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀκόμα σὲ πολλὰ μέρη καὶ μάλιστα στὰ νησιά, ὅταν ὁ λαὸς λέη Κασσάνδρα, δὲν ἐννοεῖ μόνο τὴν Παλλήνη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄλλη Χαλκιδικὴ καὶ ἰδίως τὰ παράλιά της, ξεχωρίζοντας μόνο τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἀόριστα κάπως τὰ Μαντεμοχώρια.

ΑΚΑΝΘΟΣ

Α. ΚΤΙΣΙΣ — ΟΝΟΜΑ

Ἡ Ἄκανθος ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες καὶ σημαντικώτερες ἀποικίες τῶν νοτίων Ἑλλήνων στὴ Χαλκιδική, μὰ καὶ ἡ μόνη καὶ τελευταία ποὺ μπόρεσε νὰ ζήση σ' αὐτὴ σὰν πόλι ἕως τὰ μέσα σχεδὸν τοῦ ἐνάτου μ.Χ. αἰῶνα (καὶ ὡς τὰ σήμερα ἀκόμα). Γιατί, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ μὲν ἄλλες ἀρχαιότερες πόλεις καταστράφηκαν ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' τῆς Μακεδονίας τὸ 350 - 348 π.Χ. καὶ ἐξαφανίσθηκαν, τὰ δὲ κατοπινὰ μακεδονικὰ κτίσματα, ὅπως ἦταν ἡ Κασσάνδρεια, Ἀντιγόνεια, Οὐρανούπολι, Στρατονίκεια κλπ. (ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ποὺ δὲν λογαριάζεται σὰν «Χαλκιδικὴ» πόλι) εἶχαν ἐξαφανισθῆ ὅλες σχεδὸν ἕως τὸν ἕκτο μ.Χ. αἰῶνα.

Ἀλλὰ ρημαγμένη κι' αὐτὴ πρὸς τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου μ.Χ. αἰῶνα ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατάς, ξαναζῆ ἀμέσως πάλι, μὰ σὰν κωμόπολι καὶ χωριὸ πιά, μὲ τὸ ὄνομα Κάστρο τοῦ Ἐρίσσου - Ἐρισσὸς - Ἱερισσός, ὅπως θὰ δοῦμε στὰ παραπέρα.

Ἀπὸ μιὰ περίεργη διήγησι τοῦ Πλουτάρχου (Ἑλλ. Ζητ., 30) μαθαίνουμε ὅτι στὴ θέσι τῆς Ἀκάνθου προϋπῆρχε «πόλις βαρβαρικὴ» μὲ τὸ ὄνομα «πόλις (ἢ ἀκτὴ) τοῦ Δράκοντος» καὶ ὅτι ἡ βαρβαρικὴ ἐκείνη πόλι ἔγινε «μῆλον ἔριδος» ἀνάμεσα στοὺς Ἄνδριους καὶ Χαλκιδεῖς ἀποίκους καὶ ὅτι τελικὰ κατακυρώθηκε στοὺς Ἄνδριους καὶ ἀποικίσθηκε ἀπ' αὐτούς, χάρι στὴν ἐξυπνάδα καὶ τὸ στρατήγημα ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πρώτους, ποὺ δὲν ἔφτανε μὲν τὸν ἀντί-

παλό του Χαλκιδέα στὴ γρηγοράδα τῶν ποδιῶν, τὸν ξεπεργοῦσε ὅμως στὴ γρηγοράδα... τοῦ μυαλοῦ!

Τὸ ἐπεισόδιο ἐκεῖνο καὶ ἡ κατοχὴ τῆς Ἀκάνθου ἔγινε, πάνω κάτω, ὡς ἑξῆς: «Ἄνδριοι καὶ Χαλκιδεῖς» — λέγει ὁ Πλούταρχος — «ἔπλευσαν εἰς τὴν Θράκην οἰκήσεως ἕνεκα...». Ψάχνοντας λοιπὸν στὶς ἐκεῖ παραλίες γιὰ νὰ βροῦν τοποθεσία κατάλληλη γιὰ ἐγκατάστασι, ἔφτασαν καὶ στὴν προελληνικὴ πόλι μας, τῆς ὁποίας οἱ βάρβαροι κάτοικοι, μόλις ἀντίκρυσαν ἀπὸ μακρυὰ τοὺς ἀρειμανίους ἐκείνους Ἕλληνας μὲ τὶς ἀστραφτερὲς περικεφαλαῖες καὶ τὰ μακρυὰ δόρατα, πανικοβλήθηκαν καὶ πῆραν νύχτα τὰ βουνὰ μὲ τὰ γυναικόπαιδά τους, ἀφήνοντας τὴν πόλι τους παντέρημη.

Ὅταν μυρίσθηκαν τὸ πρᾶγμα αὐτὸ οἱ ἄποικοί μας ἔστειλαν πρῶτα δυὸ κατασκόπους γιὰ νὰ βεβαιωθοῦν, ἕνα Ἄνδριο καὶ ἕνα Χαλκιδέα. Ἀλλὰ ὅταν τοῦτοι ἔφτασαν κοντὰ στὴν πόλι καὶ πείσθηκαν ὅτι δὲν εἶχε μείνει μέσα σ' αὐτὴ ψυχὴ βαρβαρική, ὁ μὲν Χαλκιδικός, λέει, ἄρχισε νὰ τρέχη, μὲ σκοπὸ νὰ φθάση πρῶτος καὶ νὰ καταλάβη τὴν πόλι γιὰ λογαριασμὸ τῶν Χαλκιδέων, ὁ δὲ Ἄνδριος, ποὺ δὲν ἔφτανε στὸ τρέξιμο τὸν Χαλκιδέα... χουφτώνει στὴ στιγμὴ καὶ πετάει μὲ φόρα τὸ δόρυ του στὶς πόρτες τῆς πόλεως! (Ἀπ' αὐτὸ πρέπει νὰ συμπεράνουμε, ὅτι καὶ ἡ προελληνικὴ πόλι ἦταν τειχισμένη). Καὶ ὅταν, λέει, τὸ δόρυ πῆγε καὶ καρφώθηκε στὴν πόρτα τοῦ τείχους, προτοῦ φυσικὰ φτάση ἐκεῖ ὁ ἄλλος, δήλωσε ἐπίσημα στὸν σύντροφό του, ὅτι ἡ πόλι εἶχε πιὰ κυριευθῆ «μὲ αἰχμὴ δόρατος τῶν παιδιῶν τῆς Ἄνδρου»!

Ἀκολούθησε καυγᾶς μεγάλος. Καί, γιὰ νὰ ἀποφευχθῆ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, οἱ Ἄνδριοι καὶ οἱ Χαλκιδεῖς συμφώνησαν στὸ τέλος νὰ ὁρίσουν διαιτητὰς («ὑπὲρ πάντων δικαστὰς») τοὺς Ἐρυθραίους, τοὺς Σαμίους καὶ τοὺς Παρίους, γιὰ τὴ λύσι τῆς διαφορᾶς. Καὶ ἐπειδή, λέει, οἱ μὲν Ἐρυθραῖοι καὶ οἱ Σάμιοι ψήφισαν ὑπὲρ τῶν Ἀνδρίων, οἱ δὲ Πάριοι ὑπὲρ τῶν Χαλκιδέων, οἱ Ἄνδριοι «μένεα πνέοντες» κατάρα καὶ ἀνάθεμα ἔβαλαν κατὰ τῶν Παρίων «περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον». Δηλαδὴ κήρυξαν τὴν περιοχὴ τῆς Ἀκάνθου «ταμπού», τόπον ἀπαγορευμένον γιὰ τοὺς Παρίους! Καὶ ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλὰ καὶ μὲ ψήφισμά τους ἀπαγόρευσαν καὶ νὰ συμπεθεριάζουν μὲ αὐτούς! «Μήτε δοῦναι γυναῖκα Παρίους μήτε λαβεῖν παρ' αὐτῶν»! Καὶ γι' αὐτό, λέει, ἡ τοποθεσία τῆς Ἀκάνθου προσονομάσθηκε ἀπὸ τότε καὶ «Ἀκτὴ Ἀραίνου» (ἀπὸ τό: ἀρὰ = κατάρα), ἐνῶ πρωτύτερα λεγόταν: «Τοῦ Δράκοντος».

Πάντως, ἔτσι ἢ ἀλλοιῶς, ἐξακριβωμένο εἶναι, ὅτι ἡ Ἄκανθος ἀποικίσθηκε ἀπὸ τὴν πόλι Ἄνδρο τῆς ὁμώνυμης νήσου τῶν Κυκλάδων, πού, ὅπως εἴπαμε, ἦταν κι' αὐτὴ ἀποικία τῆς Ἐρετρίας. Εἶναι δὲ γνωστό, ὅτι ἡ Ἄνδρος ἔκτισε τότε στὴ Χαλκιδικὴ καὶ ἄλλες μικρότερες πόλεις, ὅπως τὴ γειτονικὴ μὲ τὴν Ἄκανθο Σάνη, «παρ' αὐτὴν τὴν διώρυγα» καὶ στὴ θέσι ὅπου ἀργότερα κτίσθηκε ἡ Οὐρανούπολι, τὴν ἄλλη ἴσως Σάνη στὴν Παλήνη, τὰ Στάγειρα (ἢ Στάγειρο καὶ Στάγιρο) πρὸς τὰ ὑψώματα τῆς Ὀλυμπιάδος, τὴν

Ἄρνη ἢ Ἄρνας, κάπου ἀνάμεσα στὴ Στρατονίκη καὶ Ἀρναία, τὴ Θυσσὸ στὸν Ἄθωνα, τὴν Ἄργιλο πρὸς τὴ Βισαλτία κ.ἄ.

Σὰν χρόνο δὲ ἀποικίσεως τῆς Ἀκάνθου βάζουν τὸ 700 μὲ 650 π.Χ. Μερικοὶ μάλιστα τὸν προσδιορίζουν στὸν πρῶτο χρόνο τῆς 31ης Ὀλυμπιάδος, δηλαδὴ τὸ ἔτος 656 π.Χ.

Μῦθος, ποὺ ἀναφέρει ὁ καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας Α. Ἀρβανιτόπουλος (Μ. Ἐγκ., στὴ λέξι «Κάνθος») λέγει, ὅτι ἡ πόλι μας πῆρε τὸ ὄνομα «ἀπὸ τὸν ἱδρυτήν της Κάνθον, ὅστις ἦτο εἷς τῶν ἀργοναυτῶν τοῦ Ἰάσονος, υἱὸς τοῦ Κανήθου ἐκ τῆς Κηρίνθου τῆς Εὐβοίας, ἔγγονος δὲ τοῦ Ἄβαντος κλπ.». Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ μῦθος αὐτὸς δὲν εἶναι... παρὰ μῦθος!

Ἄλλοι λέγουν, ὅτι πῆρε τὸ ὄνομα ἀπὸ κάποιον Ἄκανθο, ποὺ ἦταν ἀρχηγὸς τῶν πρώτων ἀποίκων καὶ «οἰκιστής» της. Ἄλλοι, «διότι ἡ περιοχή της ἔγεμεν ἀκανθῶν» καὶ ἄλλοι πάλι, ὅτι οἱ ἄποικοι τῆς ἔδωσαν αὐτὸ τὸ ὄνομα «καὶ διὰ τὸ ὀχυρὸν τῆς θέσεως καὶ τὴν στερεότητα τῶν τειχῶν της»· δηλαδή, «κατὰ συνδυασμὸν τῆς χλωρίδος τοῦ τόπου μὲ τὸ ὀχυρὸν τῆς θέσεως» (Δήμιτσας, κ.ἄ.).

Ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι ἡ ἐκδοχὴ γιὰ «τὸν ἀρχηγὸ καὶ οἰκιστὴ Ἄκανθο» δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ, γιατί, ἂν καὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους δὲν ἔλειψαν ἄνδρες μὲ τὸ ὄνομα Ἄκανθος (ἕναν τέτοιο βρίσκω ἀνάμεσα στοὺς πληρεξουσίους τῶν Σπαρτιατῶν ποὺ στὰ 421 π.Χ. ὑπέγραψαν τὴν «Νικίειον εἰρήνην»), ὡστόσο ἀπίθανο μοῦ φαίνεται τὸ ὅτι ἀρχηγὸς ἀποίκων, «οἰκιστὴς» ποὺ στάλθηκε τότε, εἴτε ἀπὸ ὀλιγαρχουμένη, εἴτε δημοκρατουμένη πόλι, θὰ μποροῦσε νὰ δώση τὸ δικό του ὄνομα στὴν ἀποικία. Ἄλλο τέτοιο παράδειγμα, ἐγὼ τοὐλάχιστο, δὲν βλέπω στοὺς χρόνους ἐκείνους, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Βύζαντα τοῦ Βυζαντίου, πού, ἄλλωστε, κι' αὐτὸ τὸ ἀμφισβητοῦν. Καὶ γιατί, τάχα, αὐτὸ νὰ μὴ γινόταν καὶ στὶς ἄλλες ἀποικίες τῆς Ἄνδρου στὴ Χαλκιδική;

Ἀκόμα ὅμως ἔχουμε τὸ δεδομένο, ὅτι μὲ τὸ ὄνομα Ἄκανθος ὑπῆρξαν τὰ χρόνια ἐκεῖνα καὶ ἄλλες πολλὲς πόλεις, ὅπως λ.χ.: 1) Στὴν Ἀθαμανία τῆς Ἠπείρου. 2) Στὴ χερσόνησο τῆς Κνίδου. 3) Στὴν Αἴγυπτο. 4) Στὴν Ἀνατολ. Θράκη. Καὶ νησὶ τῆς Προποντίδος λεγόταν ἔτσι. Ἀλλὰ καὶ σήμερα βρίσκεται χωριὸ «Ἀκανθοῦ» πρὸς τὴν Κυρήνεια τῆς Κύπρου. Καὶ θαρρῶ, πὼς εἶναι ὁλότελα ἀπίθανο, ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ πόλεις πῆραν τὸ ὄνομα ἀπὸ οἰκιστὰς Ἀκάνθους ἢ καὶ ὅτι εἶχαν ὡς μητροπόλεις Ἀκάνθους (ἐκτὸς μιᾶς ἄλλης Ἀκάνθου ἢ Ἀκανθίνης στὴ Μεσοποταμία ποὺ πιθανώτατα εἶχε συνοικισθῆ ἐκεῖ ἀπὸ παλαιμάχους τῆς δικῆς μας Ἀκάνθου στὰ χρόνια τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου ἢ τῶν Διαδόχων του).

Συνεπῶς, σὰν βέβαιο πρέπει νὰ δεχθοῦμε, ὅτι τὸ τέτοιο ὄνομα οἱ πόλεις αὐτὲς τὸ χρεωστοῦν στὴν χλωρίδα τῆς τοποθεσίας ὅπου κτίσθηκαν, ὅμοια μ' αὐτὸ ποὺ πάντοτε καὶ σήμερα ἀκόμα συμβαίνει, ὅπως λ.χ. Καρυαί, Πλά-

τανος, Συκιά, Ἐλιά, Παλιούρι, Βαμβακιά, Μηλιές, Πετροκέρασα, Λαχανᾶς κλπ.

Ὁ γράφων μάλιστα στὴν περίπτωσι τῆς δικῆς μας Ἀκάνθου δέχεται καὶ τὴν ἄλλη ἐκδοχή. Ὅτι, δηλαδή, στὸ ὄνομά της ἐπίδρασι εἶχε καὶ ἡ ὀχυρότητα τῆς θέσεως καὶ τῶν τειχῶν. Ἄλλωστε καὶ τὸ ὄνομα τῆς προγενεστέρας ἀκόμα, τῆς «βαρβαρικῆς» πόλεως (πόλις ἢ ἀκτὴ τοῦ Δράκοντος), μὲ τὴν παρομοίωσι μὲ ζῶο ἀκανθοφόρο ἢ λεπιδωτό, τὴν ὀχυρότητά της, θαρρῶ, ἤθελε μεταφορικὰ νὰ δηλώση.

Ὅπως δὲ θὰ δοῦμε καὶ στὶς παραπέρα σελίδες καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀργότερα Ericius (Ἐρίτσιους - Ἐρίσσο, δηλαδὴ σκαντζόχοιρο ἢ ἀχινὸ) μετωνόμασαν στὴ γλῶσσα τους τὴν Ἄκανθο, ποὺ κι' αὐτὸ δὲν θέλει νὰ δηλώση ἄλλο, παρὰ τὴν ὀχυρότητα τῆς τοποθεσίας καὶ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως.

Β. ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ

Οἱ ἀπανωτὲς καταστροφὲς καὶ ἀνοικοδομήσεις, τὸ κτίσιμο τοῦ βυζαντινοῦ φρουρίου πάνω στὰ ἐρείπια ποὺ εἶχαν ἀφήσει οἱ Σαρακηνοί, καθὼς καὶ τὸ κτίσιμο τῶν πολυαρίθμων ὕστερα μοναστηριῶν καὶ καλογερικῶν μετοχίων καὶ πύργων γύρω ἀπὸ τὴ ρημαγμένη Ἄκανθο, ποὺ χρησίμευε σὰν ἕνα μεγάλο καὶ πλούσιο λατομεῖο..., ὅλ' αὐτὰ τὰ «συντυχήματα» δὲν εἶχαν ἀφήσει ὡς τὸ 1932 στὴν ἐπιφάνεια ἀπὸ τὴν ἀρχαία πόλι, παρὰ ἐλάχιστα σημάδια. Σχεδὸν μονάχα τοῦτα: 1) Ἕνα τμῆμα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀρχαίου τείχους, ποὺ ἔζωνε τὴ συνοικία «Κάστρο», πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης καὶ μέρος τῆς συνοικίας «Λαδιάβα» τῆς τέως Ἱερισσοῦ. 2) Θεμέλια, δάπεδο καὶ τοιχώματα ἑνὸς μικροῦ ἀρχαίου ναοῦ στὰ ὑψώματα τῆς τοποθεσίας «Ἅγιος Γεώργιος». 3) Τὸ «μάρμαρο τῆς Λαδιάβας», ὅπως παραπέρα θὰ σημειωθῆ. Καὶ 4) Σκόρπια ἐδῶ κι' ἐκεῖ, μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὴν τέως Ἱερισσό, κομμάτια ἀπὸ πλάκες καὶ κολόνες στὶς αὐλὲς τῶν σπιτιῶν, στοὺς φράχτες κλπ. Κι' αὐτὰ τὰ λίγα εἶχαν διασωθῆ ἕως τότε, ἐπειδὴ τὸ μὲν τμῆμα τοῦ τείχους βρισκόταν στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὸ πάνω ἀπ' αὐτὸ τεῖχος τοῦ βυζαντινοῦ κάστρου, μὰ καὶ ἐπειδὴ σὲ πολλὰ σημεῖα εἶχαν κτισθῆ σπίτια πάνω στὸ ἀρχαῖο τεῖχος, πού, φυσικά, δὲν μποροῦσαν νὰ γκρεμίσουν οἱ καλόγεροι καὶ Ἐρισσῶτες.

Μὰ κι' αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα σημάδια τὰ ἔφαγε ὁ σεισμὸς τοῦ 1932 καὶ ἡ νέα Ἱερισσός. Καὶ δυστυχῶς, ὄχι μόνο αὐτά, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ἀκόμα ἀπὸ ὅσα δὲν φαίνονταν...

Ἡ σχεδὸν ὁλότελη λοιπὸν ἐξαφάνισι κάθε σημαδιοῦ τῆς πόλεως ἐκείνης, τὸ γεγονὸς ὅτι ὅσο τμῆμα τῶν ἀρχαίων τειχῶν εἶχε διασωθῆ ταυτιζόταν μὲ τὰ τέτοια τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ χάσμα ποὺ ὑπάρχει στὸ κείμενο τοῦ Στράβωνα, στὸ μέρος ποὺ μιλάει γιὰ τὴν Ἄκανθο, πρᾶγμα ποὺ πολὺ συνετέλεσε στὸ νὰ γραφοῦν ὕστερα ἀπὸ ἄλλους «προσθῆκες καὶ διορθώσεις»... ἀλληλογρονθοκοπούμενες, ὅλ' αὐτά, ἔκαμαν,

ὥστε ἡ πόλι μας νὰ γίνῃ ἕνα εἶδος... φούρνου τοῦ Νασραντὶν - Χότζα! Ἔτσι, ἄλλοι τὴν θέλουν μέσα στὸν κόλπο τῆς Ἱερισσοῦ, ἀόριστα. Ἄλλοι τὴν κτίζουν στὴν παραλία τοῦ Σιγγιτικοῦ, ταὐτίζοντάς την μὲ τὴν Σάνη. Ἄλλοι τὴν μπερδεύουν ἢ τὴν ταὐτίζουν μὲ τὴν «πρὸς Ἄθω Ἀπολλωνίαν», μετασχηματίζοντάς την σέ... «Ἀκανθαπολλωνία»... καὶ ἄλλοι πάλι κτίζουν δύο Ἀκάνθους, μιὰ στὴν Ἱερισσὸ καὶ δεύτερη στὴν Τρυπητή!

Γιὰ ὅσους δὲν μποροῦν νὰ δοῦν τὶς ποικιλίες αὐτὲς στὰ σχετικὰ βιβλία θὰ σημειωθῆ ἐδῶ μονάχα μιὰ περίληψι τοῦ Λυκούδη (ἄρθρο του σὲ Ἐγκυκλ. λεξικό), ὅπου στὴ λέξι «Ἄκανθος», βλέπουμε τὰ ἑξῆς:

«Ἐν τῷ ἰσθμῷ κειμένη πόλις, Ἀνδρίων κτίσμα, ἀφ' ἧς συχνοὶ καὶ τὸν κόλπον Ἀκάνθιον καλοῦσι»[10] (Στράβων). «Ἐπὶ τοῦ Ἀκανθίου κόλπου» (Πτολεμαῖος). «Ἐνεπίγραφοι πλάκες ἐντοιχισμέναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς φράκτας ἀγροκηπίων παρὰ τὴν γλῶσσαν Ἄμμος τοῦ κόλπου τῆς Ἱερισσοῦ, εἰς 2 χιλιομ. περίπου Α.ΝΑ. τοῦ χωρίου Ἱερισσοῦ. Ἀπὸ τὴν ἀσάφειαν τῶν κειμένων τοῦ Στράβωνος ἐπῆλθε σύγχυσις. Διότι ὁ Στράβων τοποθετεῖ τὴν Ἄκανθον καὶ εἰς τὸν Σιγγιτικὸν κόλπον, συγχέων ἴσως αὐτὴν μὲ τὴν Σάνην. Τοῦτο ὅμως πάλιν ἀπὸ τὰ περαιτέρω τοῦ Στράβωνος ἐλέγχεται ἀνακριβές. Διότι λέγει, ὅτι ἡ ἀπόστασις ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ Στρυμονικοῦ εἶναι 40 μίλια, ἐνῷ ἀπὸ τὴν Σάνην (ὅπου τοποθετεῖ τὴν Ἄκανθον) ἕως τὴν Ὀλυμπιάδα εἶναι 70 μίλια. Ὁ Muller μάλιστα, ἕνεκα τῶν ἀσαφειῶν τοῦ Στράβωνος, κατέληξεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὑπῆρξαν δύο Ἄκανθοι. Μία εἰς τὴν Ἱερισσὸν καὶ ἄλλη εἰς τὸν Σιγγιτικὸν κόλπον. Πάντως τὸ σχετικὸν πρωτότυπον μέρος τοῦ Στράβωνος δὲν διεσώθη καὶ διὰ τοῦτο τὰ διάφορα ἀποσπασμάτια στεροῦνται τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς σαφηνείας ποὺ χαρακτηρίζουν τὰς εἰδήσεις τοῦ Στράβωνος...».

Ὅποιος δὲ ἐπιθυμεῖ νὰ δῆ περισσότερες τέτοιες διάφορες διαφόρων εἰδήσεις καὶ «εἰκασίες», μπορεῖ εὔκολα νὰ τὶς βρῆ στὸ βιβλίο «Χαλκιδικὴ» τοῦ Δ. Ζάγκλη, ὑποστρατήγου ἐ.ἀ., ὅπου ὁ καλὸς αὐτὸς φίλος τῆς Χαλκιδικῆς ἔχει παραθέσει πολλὲς σχετικὲς παραπομπὲς καὶ σημειώσεις στὸ μέρος ποὺ μιλάει γιὰ τὴν Ἄκανθο.

Νομίζω πὼς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ κουρασθοῦμε πολὺ ψάχνοντας νὰ βροῦμε τὴ σωστὴ θέσι τῆς ἀρχαίας πόλεώς μας. Ἕνα ἁπλὸ διάβασμα τοῦ Ἡροδότου, ποὺ δὲν ἐπισκέφθηκε μὲν ἴσως τὴν Ἄκανθο (ὅπως δὲν τὴν ἐπισκέφθηκε καὶ ὁ Στράβων), σίγουρα ὅμως τὴν ἀντίκρυσε ἀπὸ τὰ κοντινὰ παράλια τοῦ

---

10. Τὸ «συχνοί», δηλαδὴ «πολλοί», ἐδῶ τοῦ Στράβωνα, μᾶς κάνει νὰ συμπεράνουμε, ὅτι ὁ Ἀκάνθιος κόλπος εἶχε καὶ ἄλλο ὄνομα. Πολὺ πιθανὸ δέ, ὅτι λεγόταν καὶ Πάνορμος, ὅπως τὸν εἶδα νὰ σημειώνεται σὲ παλαιὸ χάρτη. Μερικοὶ δὲ θέλουν καὶ πόλι ἐκεῖ «Πάνορμο», ποὺ μάλιστα τὴν τοποθετοῦν πρὸς τὸ Κλεισούρι, ὁ δὲ Σμυρνάκης τὴν θέλει «Β.Α. τῆς Ἀκάνθου», ἴσως πρὸς τὸν Πλατύ.

Παγγαίου — ὅταν, ὅπως ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ, ἐπισκέφθηκε τὰ ἐκεῖ μεταλλεῖα καὶ τὴ Θάσο — ἀλλὰ καὶ τοῦ Θουκυδίδη, ποὺ κι' αὐτὸς κάποτε (τὸ 424 π.Χ.), σὰν ἀρχηγὸς μοίρας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου, περιπολοῦσε στὴ Θάσο καὶ στὸ Στρυμονικό, συνεπῶς καὶ στὸν Ἀκάνθιο πόλπο... φτάνει γιὰ νὰ βεβαιωθοῦμε, ὅτι στὴ Χαλκιδικὴ μιὰ καὶ μόνη Ἄκανθος ὑπῆρξε. Κι' αὐτὴ στὴν παραλία τοῦ Ἀκανθίου κόλπου.

Ὅμως σὲ ποιό ἀκριβῶς σημεῖο αὐτοῦ τοῦ κόλπου;

Τὰ σημάδια ποὺ ἀνέφερα, τὰ κάτω ἀπὸ τὴ γῆ εὑρήματα, οἱ τάφοι κλπ. δὲν ἀφήνουν τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία, πὼς ἡ ἀρχαία πόλι βρισκόταν ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου καὶ ἡ ἕως τὸ 1932 Ἱερισσός. Φυσικὰ ὅμως, ἔπρεπε νὰ πιάνη ἀρκετὰ μεγαλύτερη ἔκτασι ἀπὸ τούτη καὶ μάλιστα πρὸς τὰ νότια καὶ νοτιοανατολικά.

Ὅσο γιὰ τὶς ἐνεπίγραφες πλάκες κλπ. ποὺ ἀναφέρει ὁ Λυκούδης, ὅτι βρέθηκαν σὲ ἀπόστασι 2 χιλιομ. Ν.ΝΑ. τῆς θέσεως «Ἄμμος», ἔχω νὰ σημειώσω τὸ ἑξῆς:

Πραγματικά, στὴ θέσι αὐτή, δηλαδὴ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴ λεγομένη «Κακιὰ Λάσπη», στὴν πλαγιὰ καὶ κατηφοριὰ ποὺ ἔφερνε στὸ ἄλλοτε Βατοπεδινὸ μετόχι Πρόβλακα (τώρα συνοικισμὸ τῶν Ν. Ρόδων) πρόφθασα καὶ εἶδα πολλὰ ἀπομεινάρια ἄλλοτε συνοικισμοῦ ἐκεῖ καὶ πλῆθος σπασμένων κεραμιδιῶν καὶ ἄλλων πηλίνων εἰδῶν. Αὐτό, ἄλλωστε, φαίνεται καὶ στὸ χάρτη ποὺ εἶχε ἐπισυνάψει ὁ Σμυρνάκης στὸ τέλος τοῦ βιβλίου του «Τὸ Ἅγιον Ὄρος», στὸν ὁποῖο ἡ θέσι σημειώνεται μὲ τὴν ἔνδειξι «ἐρείπια». Θυμοῦμαι μάλιστα, ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτὰ εἶδα θεμέλια καὶ μερικὲς «ἀναβαθμίδες» ἀπὸ μεγάλες πλάκες ψαμμόλιθου (θαῦμα πῶς εἶχαν ἀπομείνει ἐκεῖ ἕως τότε), ποὺ ἔδειχναν ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρξε κάποτε σημαντικὸ κτήριο· ἴσως ναὸς εἰδωλολατρικὸς ἢ ἐκκλησία χριστιανική. Ὅμως ἀπὸ τὰ ὅσα εἶδα τότε δὲν μπορῶ νὰ κρίνω, ἂν τὰ ἐρείπια ἐκεῖνα ἀνῆκαν σὲ συνοικία τῆς ἀρχαίας πόλεως ἢ σὲ μεταγενέστερο συνοικισμό, ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς ἀρχαίας πόλεως, στὸν ὁποῖο βέβαια δὲν θὰ ἦταν δύσκολο νὰ εἶχαν μεταφερθῆ οἱ πέτρες, ποὺ ἀναφέρει ὁ Λυκούδης, ἀπὸ τὰ κοντινὰ τείχη καὶ ἄλλα κτήρια τῆς Ἀκάνθου.

Πάντως, ἂν πάρουμε ὑπ' ὄψι, ὅτι ἡ Ἄκανθος στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου — ὁπόταν ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτὴ καὶ τὴν περιοχή της Ρωμαῖοι ἔποικοι — πῆρε μεγάλη ἀνάπτυξι καὶ ἀκμή, ἑπόμενο εἶναι νὰ ὑποθέσουμε καὶ ὅτι ἡ πόλι ἔπρεπε νὰ ἁπλώθηκε πολὺ ἴσως ἔξω ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ τείχη της πρὸς τὴν ἀνατολὴ καὶ τὸ νότο.

Γ. ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΚΑΙ ΕΙΔΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

Εἶδα νὰ γράφεται ὅτι «ἡ Ἄκανθος ἦτο ἐν μέρει μόνον τετειχισμένη» καὶ ἀλλοῦ «πόλις τετειχισμένη».

Ἂν ὁ πρῶτος ἀρθρογράφος ἐννοοῦσε τὴν κατοπινή, «μείζονα» ἂς ποῦμε, Ἄκανθο τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἢ καὶ τὴν πολίχνη τῶν βυζαντινῶν, θὰ εἶχε δίκαιο. Ἡ ἀρχαιότερη ὅμως πόλι τῶν Ἄνδριων ἀποίκων ἀσφαλῶς ἦταν ὀχυρωμένη περιτρίγυρά της καὶ μάλιστα μὲ ἰσχυρότατα τείχη.

Αὐτό, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα ποὺ φαίνονταν ἐκεῖ, βγαίνει, θαρρῶ, καὶ ἀπὸ ὅσα ἔγραψεν ὁ Θουκυδίδης (Δ', 85 - 88). Ὅταν — λέγει ὁ Θουκυδίδης — ἔφθασε στὴν Ἄκανθο ὁ Βρασίδας («ὀλίγον πρὸ τρυγήτου» τοῦ 424 π.Χ.) καὶ βρῆκε τὶς πόρτες τῆς πόλεως κλεισμένες, εἰδοποίησε τοὺς Ἀκανθίους, ὅτι, ἂν δὲν δέχονταν νὰ μπῆ στὴν πόλι μὲ τὸν στρατό του, σὰν φίλος καὶ σύμμαχος, μὲ λύπη του θὰ ἀναγκαζόταν νὰ λεηλατήση καὶ νὰ καταστρέψη τὴν ἔξω (ἀπὸ τὰ τείχη) χώρα τους. Καὶ οἱ Ἀκάνθιοι, λέγει, ἐπειδὴ τοὺς ἄρεσαν ὅσα τοὺς εἶπεν ὁ Βρασίδας, τὸ περισσότερο ὅμως ἐπειδὴ φοβήθηκαν μήπως καταστρέψη τὰ ἀμπέλια καὶ τὸν καρπό τους ποὺ δὲν εἶχαν προφθάσει νὰ μπάσουν στὴν πόλι, δέχθηκαν τὶς προτάσεις του κλπ. Σκέφτομαι λοιπὸν ὅτι ἂν θὰ ἦταν ἀτείχιστο ἕνα μεγάλο μέρος τῆς πόλεως, ποὺ εὔκολα βέβαια θὰ μποροῦσε νὰ λεηλατήση καὶ νὰ καταστρέψη ὁ Βρασίδας, γιατί τάχα θὰ φοβέριζε τοὺς Ἀκανθίους γιὰ τὰ ἀμπέλια καὶ τὰ σταφύλια τους καὶ ὄχι γιὰ τὸ μέρος αὐτὸ τῆς πόλεώς τους ποὺ ἦταν στὴ διάθεσί του;... Ποιά ἦταν πολυτιμότερα γιὰ τοὺς Ἀκανθίους ἐκείνους, ποὺ εἶχαν τὰ σπίτια καὶ τὰ νοικοκυριά τους στὸ ἀτείχιστο ἐκεῖνο τμῆμα τῆς πόλεως, αὐτά, ἢ τὰ σταφύλια, ἢ καὶ τὰ ἔξω ἀκόμα ὑποστατικά τους;

Ἀλλὰ ἂς προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε ποιός ἦταν ὁ πιθανὸς περίβολος τῶν τειχῶν.

Παλαιὰ παράδοσι στὴν Ἱερισσὸ λέγει, ὅτι στὸ σημεῖο ὅπου βρίσκεται τὸ μικρὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἅγ. Δημητρίου ὑπῆρχε πόρτα τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας Ἀκάνθου. Λεγόταν μάλιστα, ὅτι οἱ πλευρὲς τοῦ παρεκκλησιοῦ αὐτοῦ (νοτία καὶ βορεινή), ποὺ στὴ βάσι τους ἀποτελοῦνται ἀπὸ δυὸ μεγάλους μονόλιθους, δὲν εἶναι, παρὰ αὐτὲς οἱ ἴδιες οἱ πλευρὲς («φλιαὶ - παραστάδες») τῆς ἀρχαίας πύλης. Κι' ἀκόμα, ὅτι στὴν ἴδια πύλη ἀνῆκε («ἀνώφλιον - ὑπέρθυρον») καὶ ἕνας τρίτος μαρμάρινος μονόλιθος, ποὺ ἕως πρὶν λίγα χρόνια βρισκόταν στὸ νάρθηκα τοῦ παρεκκλησιοῦ αὐτοῦ (καὶ πού, δυστυχῶς, τὸν εἶδα τελευταῖα ἐκεῖ κουτσουρεμένο, κομμένο, πελεκημένο καὶ μεταποιημένο σὲ μικρὴ τετράγωνη κολόνα, ἄγνωστο σὲ μένα γιατί καὶ πρὸς τί).

Τὴν παράδοσι αὐτὴ θεωρῶ βάσιμη καὶ ἀληθινή, γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα ποὺ φαίνονταν ἐκεῖ, καὶ μιὰ ἁπλῆ παρατήρησι τῆς τοποθεσίας θὰ δείξη, ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ ὑπῆρχε διέξοδος τῆς πόλεως, ὅπως ἄλλωστε αὐτὸ συνέβαινε καὶ στὴν παλαιὰ Ἱερισσό. Ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχεν ἐκεῖ πόρτα ποὺ θὰ ἀντίκρυζε πρὸς τὰ δυτικὰ ἔξω τὸν δημόσιο δρόμο (ποὺ καὶ ἕως πρὶν λίγα χρόνια ὑπῆρχεν, ἀπ' ἐκεῖ ἀρχίζοντας), ὁ ὁποῖος ἔφερνε στὸ νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ πέρα πρὸς τὸν «Κάμπο», τὰ Σιδηροκαύσια

καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Χαλκιδικῆς. Μὰ καὶ ἀντίθετα, ποὺ θὰ ἀντίκρυζε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλεως τὴν ἀκρόπολι, τὴν ἀγορὰ καὶ πέρα ἀπ' αὐτὴ τὸ λιμάνι καὶ τὶς ἐγκαταστάσεις του. Ὑπῆρχε λοιπὸν πόρτα τοῦ τείχους σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο.

Ἂν ὅμως πάρουμε ὑπ' ὄψι, ὅτι ἡ γραμμὴ τοῦ πρὸς τὴ θάλασσα τείχους (ἡ βορεινὴ) βεβαιωμένα βρισκόταν στὴν ἄκρη τοῦ ὑψώματος «Ἀρροβίγλι» — πού, ἐν μέρει, πρὸς τὰ δυτικά, φαίνεται πὼς ἦταν τεχνητὸ — καὶ ἔφτανε τότε ἕως τὸ σημεῖο «Καστράκι», πρέπει νὰ συμπεράνουμε, ὅτι μπροστὰ στὴν πόρτα αὐτὴ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου σχηματιζόταν ἕνα ἀρκετὰ μεγάλο Π (πί), ποὺ σὲ πολλὰ τείχη γινόταν γιὰ τὴν καλύτερη ἄμυνα τῶν πυλῶν. Ἢ ἂν ὄχι αὐτό, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους κάπως λόξευε.

Ἡ «ἀφετηρία» λοιπὸν τοῦ παραλιακοῦ τείχους, ἀπὸ Δ. πρὸς Λ., ἔπρεπε νὰ βρισκόταν στὸ ἰσοπεδωμένο σήμερα Καστράκι. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ, προχωρόντας στὸ φρύδι τοῦ Ἀρροβίγλι, κατευθυνόταν πρὸς τὸ λιμάνι [11].

Ἂν καὶ τὰ τείχη, καθὼς καὶ τὰ ἴχνη τους, ἔχουν ἐξαφανισθῆ ἐντελῶς σήμερα, ὡστόσο καὶ τώρα μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβη πῶς εἶχε ἡ παραλιακὴ γραμμή τους ἕως τὴ νοτία διέξοδο τοῦ λόφου «Κάστρο», δηλαδὴ ἕως τὸ σημεῖο «Κοπριά», ὅπου πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ ἄλλη πόρτα τῆς ἀκροπόλεως, καθὼς καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κάστρου καὶ ὅπου ἕως τὸ 1932 βρισκόταν τὸ σπίτι τῆς οἰκογενείας Συκιώτη (τὸ ὁποῖο μάλιστα ἦταν κτισμένο πάνω στὸ ἀρχαῖο τεῖχος).

Πῶς εἶχε ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς «Κοπριᾶς» πρὸς τὸ λόφο τοῦ Γαλατσιάνου, τὴν «Πλαγιὰ» καὶ τὸ λιμάνι, δὲν μπορεῖ σήμερα νὰ ὁρισθῆ. Στὸν τομέα αὐτόν, ὅπου τὰ ὑψώματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ χῶμα μαλακὸ καὶ ἀπὸ αἰῶνες ἔχουν χάσει τὰ στηρίγματά τους (τείχη καὶ ἄλλα κτίσματα), ἔγιναν τόσες κατολισθήσεις καὶ μεταβολές, ὥστε σήμερα δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῆ πῶς μποροῦσε νὰ ἦταν ἡ τότε διαμόρφωσι τοῦ τοπίου.

Ὡστόσο, ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ εἶχε ἀφεθῆ ἀνοχύρωτος ὁ τομέας αὐτός, ὅπου ἔπρεπε νὰ βρισκόταν ἀπὸ τὴ μιὰ οἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ λιμανιοῦ (νεώρεια, ἀποθῆκες κλπ.) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ (πρὸς τὸ νότο) συνοικίες τῆς πόλεως. Σημειώνω μονάχα τοῦτα: 1) Στὶς πλαγιὲς τοῦ τομέα αὐτοῦ, πρὸς τὴ θάλασσα, εἶδα κατακυλισμένες ἀρκετὲς πλάκες σὰν ἐκεῖνες τοῦ Κάστρου καὶ μπλὸκ ἀπὸ ἄλλα κτίσματα, ποὺ ἔδειχναν, ὅτι καὶ πρὸς τὰ

---

11. Γράφω «Ἀρροβίγλι» (τὸ) καὶ ὄχι «Ἀρροβίγλης» (ὁ), γιατὶ ἔχω τὴ γνώμη, πὼς τὸ δεύτερο συνθετικό του προέρχεται ἀπὸ τὴ λέξι βιγλίον, δηλαδὴ μικρὸ φυλάκιο, παρατηρητήριο (Μικρὴ Βίγλα - βιγλί). Ὅσο γιὰ τὸ πρῶτο συνθετικό, δὲν ἀποκλείεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ λέξι ἄκρον, ἀκραῖον (Ἀκροβίγλιον - Ἀρροβίγλιον - Ἀρροβίγλι). Πρβλ. χωριὸ τῆς Σαντορίνης «Μεροβίγλι = Ἡμεροβίγλιον» καὶ βουνὸ τῆς Κεφαλληνίας «Μεροβίγγλι».

ἐκεῖ ὑπῆρξε κάποτε τεῖχος καὶ ἄλλα κτήρια. Στὸ ἄλλοτε μάλιστα ἀμπέλι τοῦ ἀείμνηστου πρωθιερέα μας Παπαδημήτρη — κάπου πρὸς τὴ «Πλαγιὰ» — ἀνακαλύφθηκαν καὶ εἶδα λείψανα σημαντικοῦ κτίσματος (πλάκες, κομμάτια ἀπὸ κολόνες μαρμάρινες κλπ.), στὴ θέσι τοῦ ὁποίου ὁ πρωθιερέας μας ἐκεῖνος ἔβαλε τότε σταυρὸ γιὰ σημάδι. Καὶ 2) Στὸ λόφο Γαλατσιάνου εἶδα μερικὲς παρόμοιες πλάκες ψαμμίτη, πού, ὅπως βρίσκονταν ἐκεῖ, δὲν φαίνονταν νὰ εἶχαν μεταφερθῆ ἀπ' ἀλλοῦ.

Ἐπίσης δὲν μπορῶ νὰ ἔχω γνώμη πῶς ἀκριβῶς εἶχε καὶ ἕως ποῦ ἔφτανε ἡ παραπέρα γραμμὴ τοῦ τείχους, πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ καὶ τὸ νότο. Ὅμως ὕστερα ἀπὸ πολλὲς παρατηρήσεις ποὺ ἔκανα πρὶν χρόνια ἐκεῖ διαπίστωσα τὰ ἑξῆς: 1) Στὴν ὁλοφάνερα τεχνητὴ διέξοδο ποὺ σχηματίζεται στὸ σημεῖο «Ἅγ. Γεώργιος», λίγο κάτω καὶ ΝΔ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου Γαλατσιάνου, ὅπου σήμερα «προσκυνητάρι» τοῦ Ἁγίου, ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχε ἄλλη πόρτα τοῦ ἀρχαίου τείχους. Καὶ 2) Ὅτι ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ πέρα, πρὸς τὸ νότο (πρὸς τὸ ἄλλοτε «Ζωγραφίτικο μετόχι»), ἢ ἀλλοιῶς στὸ ἀνατολικὸ φρύδι τῆς ἐκεῖ λοφοσειρᾶς, παράλληλα δὲ καὶ κοντὰ στὸν ἐκεῖ παλαιὸ δρόμο, ποὺ ἔφερνε στὸ Ζωγραφίτικο καὶ στὴν Τρυπητή, ὑπῆρχαν καὶ εἶδα ἴχνη ἀπὸ βάσι συνεχομένου ἐκεῖ κτίσματος, πιθανῶς τείχους. Στὶς κατηφοριὲς δὲ καὶ στὰ χωράφια πρὸς τὸ ἄλλοτε «Κουτλουμουσιανὸ μετόχι» εἶδα μισοθαμμένες πλάκες ψαμμόλιθου, ὅμοιες μὲ ἐκεῖνες τοῦ Κάστρου, ποὺ ἀσφαλῶς εἶχαν κατρακυλήσει ἀπὸ τὰ πάνω ὑψώματα.

Θὰ προσθέσω, ὅτι, ὅταν ὁ μακαρίτης Θεολ. Κουτσιούπης ἔσκαβε γιὰ νὰ φυτέψη ἀμπέλι σὲ πλάτωμα τῆς ἐκεῖ λοφοσειρᾶς καὶ σὲ μικρὴ ἀπόστασι, πρὸς Ν., ἀπὸ τὸ σημεῖο «Ἅγ. Γεώργιος», ἀνακάλυψε καὶ εἶδα μερικὲς μεγάλες πλάκες καὶ ὀγκόλιθους τετράγωνους, ποὺ ἀσφαλῶς ἀνῆκαν σὲ μεγάλο ἐκεῖ οἰκοδόμημα, ὄχι ὅμως τεῖχος. Θυμοῦμαι μάλιστα πὼς μιὰ πλάκα ἢ δυὸ ἀπὸ τοὺς ὀγκόλιθους αὐτοὺς εἶχαν κόκκινο χρῶμα.

Καὶ στὰ ξεροντούβαρα τῶν ἐκεῖ κτημάτων εἶδα πολλὰ κομμάτια ἀπὸ πλάκες καὶ κολόνες. Στὸ δὲ «Ἁλῶνι τοῦ Φλέγκα» (ἂν θυμοῦμαι καλὰ τὸ ὄνομα) εἶδα δάπεδο καὶ τοιχώματα ἀπὸ γρανίτη ἢ ψαμμίτη ἑνὸς μικροῦ κτηρίου, πολὺ πιθανὸ μικροῦ ναοῦ, ποὺ ἴσως στὰ χριστιανικὰ χρόνια ἔγινε παρεκκλήσι τοῦ Ἁγ. Γεωργίου· γι' αὐτὸ ἴσως καὶ τὸ ὄνομα τῆς τοποθεσίας, καθὼς καὶ τὸ «προσκυνητάρι».

Ὅλ' αὐτὰ μαρτυροῦν, νομίζω, πὼς ἐκεῖ πάνω καὶ τεῖχος ὑπῆρξε, μὰ καὶ συνοικίες τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἕως ποῦ ὅμως πρὸς τὸ νότο καὶ τὰ νοτιοδυτικά, ἄγνωστο.

Ὁ Σμυρνάκης γράφει, ὅτι στὴ θέσι τοῦ ἄλλοτε Ζωγραφίτικου μετοχίου (δηλαδὴ στὸ ὕψωμα ποὺ βρίσκεται πάνω καὶ νότια ἀπὸ τὸ ὑποτιθέμενο μαν-

τεῖο τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τὸ «Μαῦρο Ἁλῶνι») ὑπῆρξε «πόλισμα» μὲ τὸ ὄνομα Κάσσερον.

Δὲν ἀποκλείω τὴν πιθανότητα, γιατὶ στὴ θέσι τοῦ μετοχίου ἐκείνου ὑπῆρχαν καὶ εἶδα ἴχνη τείχους μὲ μεγάλες πλάκες. Ἦταν, ἄραγε, προάστιο ἐκεῖ ἢ συνέχεια τῆς Ἀκάνθου;

Πάντως, πρέπει νὰ ἔχουμε πάντοτε ὑπ' ὄψι μας, ὅτι στὶς ἐκεῖ τοποθεσίες ἔγιναν πολλὲς μεταβολὲς καὶ ἀλλοιώσεις. Γιὰ νὰ φαντασθοῦμε δὲ τὸ μέγεθός τους ἀρκεῖ νὰ σημειώσω, ὅτι σὲ πολλὰ σημεῖα ὁ τόπος φαίνεται ἀγνώριστος σήμερα καὶ σὲ κεῖνον ἀκόμα ποὺ τὸν ἤξευρε πρὶν ἀπὸ 50 μόνο χρόνια [12].

Ὅσο γιὰ τὴ Δ. ΒΔ. πλευρά, ποὺ ἀποτελοῦσε καὶ τὴν πρόσοψι, ἂς ποῦμε, τῆς ἀρχαίας πόλεως (ὅπως αὐτὸ συνέβαινε καὶ μὲ τὴν ἕως τὸ 1932 Ἱερισσό), σὰν βέβαιο πρέπει νὰ θεωρηθῆ, ὅτι τὸ τεῖχος ἦταν κτισμένο στὸ κάτω ὁμαλὸ μέρος καὶ ἀκολουθοῦσε τὴ δεξιὰ ὄχθη τῆς κοίτης τοῦ ἐκεῖ χειμάρρου («Σκατόλακκα»), ὅπως τότε εἶχε καὶ πού, φυσικά, πολὺ πλατύτερος καὶ βαθύτερος τότε, μὰ καὶ τεχνητὰ ἀνάλογα διαρρυθμισμένος σὲ μεγάλη καὶ βαθειὰ τάφρο πρὸ τοῦ τείχους, χρησίμευε σὰν προκάλυμμα καὶ πρόσθετο ὀχύρωμα.

Ὅτι δὲ ὑπῆρχεν ἐκεῖ καὶ ἕως τὴ θάλασσα μιὰ τέτοια τάφρος συμπεραίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι, ὅταν ἀνοίγονταν τὰ θεμέλια τῆς ἀτέλειωτης ἐκεῖ ἐκκλησίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, εὐθὺς δυτικὰ ἀπὸ τὸν Ἅγ. Δημήτριο, παρουσιάσθηκε ἕνα μεγάλο κενό, «χάος», ὅπως τότε ἔλεγαν, ποὺ χρειάσθηκε νὰ τὸ γεμίσουν μὲ ἀρκετοὺς τόννους θηραϊκῆς γῆς γιὰ νὰ στερεώσουν τὰ θεμέλια. Ἀκόμα ὅμως συμπεραίνεται, νομίζω, καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ νερὸ τοῦ πολὺ κοντὰ στὴ γραμμὴ αὐτὴ «τρανοῦ πηγαδιοῦ» ἦταν γλυφὸ (ὑφάλμυρο), ἐνῶ τὰ λίγο δυτικώτερα βρισκούμενα πηγάδια τοῦ Καμπούρη καὶ τοῦ Μαρίνου εἶχαν γλυκὸ

---

12. Γιὰ νὰ φαντασθῆ κανεὶς πόσο πρέπει νὰ ἔχη ἀλλοιωθῆ ἡ τοποθεσία, ὕστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνας, θὰ σημειώσω ἐδῶ τὶς μεταβολὲς ποὺ ἔγιναν στὰ χρόνια μου μονάχα καὶ μόνο στὸ λόφο τῆς ἀκροπόλεως: Πρὶν 60 - 65 χρόνια (ἀλλὰ καὶ πρὶν τὴν καταστροφὴ τοῦ 1932 ἐν μέρει), ὅταν σώζονταν ἀρκετὰ τμήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους, μὰ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ βυζαντινοῦ κάστρου, τὸ πλάτωμα πάνω στὸ ὕψωμα αὐτὸ ἦταν τόσο εὐρύχωρο, ὥστε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ (τὸ καθολικό), τὸν αὐλόγυρό της καὶ μιὰ μικρὴ πλατεῖα ἀπ' ἔξω, ὑπῆρχαν ἐκεῖ πάνω κτισμένα καὶ περὶ τὰ 50 σπίτια μὲ τὶς μικρὲς αὐλές τους καὶ τοὺς ἀνάλογους δρομίσκους (περάσματα). Θυμοῦμαι μάλιστα, ὅτι στὴ νοτία γωνία τοῦ ὑψώματος, πάνω ἀπὸ τὸ ἄλλοτε ἐκεῖ στίτι τοῦ Συκιώτη (πρὸς τὴ «Κοπριὰ») ὑπῆρχε καὶ ἀνοικτὸς χῶρος, ὅπου, καθὼς ἔδειχνεν ἡ διαρρύθμισί του (μικρὰ πηγάδια, μικρὲς ὑπόγειες στοὲς κλπ.), φαίνεται πὼς κάποτε ἦταν ἐγκατεστημένο ἐκεῖ πυροβολεῖο. Ἐνῶ σήμερα, ὁπόταν τὸ ὕψωμα αὐτὸ ἔχασε τὰ στηρίγματά του (τείχη καὶ ἄλλα κτίσματα) καὶ κατρακύλησε ἀπ' ὅλες τὶς μεριὲς καὶ ἔπαθε «καθίζησι καὶ συνίζησι», ἐκεῖ πάνω δὲν ἀπόμεινε πιά, παρὰ ἕνα μικρὸ πλάτωμα στὴ θέσι τῆς ἄλλοτε ἐκκλησίας μας, καὶ πέρα ἀπ' αὐτό, γκρεμοὶ πρὸς τὴ θάλασσα καὶ σχεδὸν ἰσοπέδωσι πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, σὲ τρόπο ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ πιστέψη κανεὶς σήμερα ὅτι ἐκεῖ πάνω ὑπῆρχε ἄλλοτε ὁλόκληρη συνοικία.

καὶ πόσιμο νερό. Δηλαδή, φαίνεται ὅτι τὸ «τρανὸ πηγάδι» κάπως ἐρχόταν σὲ ἐπαφή, μέσῳ τῆς τάφρου ἐκείνης, μὲ τὴ θάλασσα [13].

Ἂς ποῦμε τώρα λίγα καὶ γιὰ τὸ εἶδος τῶν τειχῶν.

Στὴν Ἱερισσὸ τὰ λέγαμε «Κυκλώπεια», ὅπως ἄλλωστε συνειθίζει ὁ λαός μας νὰ λέη κάθε ἀρχαῖο τεῖχος μὲ μεγάλες πέτρες. Δὲν ἦταν βέβαια σὰν τὰ προϊστορικὰ κυκλώπεια. Μά, ὡστόσο, δὲν ἦταν καὶ λιγώτερο ἀπ' ἐκεῖνα στερεὰ καὶ ἐπιβλητικά. Ἀπὸ ὅσα λίγα διάβασα σὲ εἰδικὰ βιβλία, θαρρῶ πὼς μπορῶ νὰ εἰπῶ, ὅτι παρομοίαζαν μὲ ἐκεῖνα τῶν «μακρῶν τειχῶν» τῶν Ἀθηνῶν καὶ μάλιστα «τοῦ περιβόλου τοῦ Πειραιῶς» ποὺ «ἤνωνον τὸ ὀγκῶδες καὶ στερεὸν τῶν κυκλωπείων ἔργων τῇ τελείᾳ κανονικότητι τῆς κατασκευῆς» [14].

Ἦταν κτισμένα μὲ μεγάλες ὀρθογώνιες πλάκες ἀπὸ ψαμμίτη ἢ γραγίτη, λαξευμένες καὶ τεχνικώτατα βαλμένες καὶ συνδεμένες. Τόσο τεχνικά, ὥστε ἀπ' ἔξω δὲν ἄφηναν τὴν παραμικρὴ προεξοχή, διάκενο ἢ χάσμα.

Ἐκεῖνα ποὺ σώζονταν καὶ εἶδα πρὸς τὴν παραλία, στὶς τέως ἐκεῖ συνοικίες τῆς Λαδιάβας καὶ Κάστρου, φαίνονταν ἀπ' ἔξω πανύψηλα, γιατὶ δὲν εἶχαν τὰ θεμέλιά τους στὸ φρύδι τῶν ἐκεῖ ὑψωμάτων, ἀλλὰ χαμηλὰ κάτω. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἀνεβαίνοντας, μὲ μικρὴ κλίσι πρὸς τὰ μέσα, σκέπαζαν (ἔντυναν) ὅλη σχεδὸν τὴν ἔξω ἐπιφάνεια τῶν ὑψωμάτων — πού, ὅπως εἶπα, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ

---

13. Ἀξιοσημείωτο εἶναι, ὅτι σ' ὅλες σχεδὸν τὶς θέσεις, ὅπου τὰ λίγα λείψανα τῶν ἀρχαίων τειχῶν καὶ γενικὰ ἡ διαμόρφωσι τῆς τοποθεσίας ἔδειχναν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχε πόρτα τῆς ἀρχαίας πόλεως — ἢ καὶ κάποιο ἵδρυμα ἱερὸ — εἶναι τοποθετημένο καὶ κάποιο χριστιανικὸ παρεκκλήσι ἢ «προσκυνητάρι» ἢ καὶ ἁπλὸς σταυρός. Ἔτσι, στὴν πύλη τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἔχουμε τὸ ὁμώνυμο παρεκκλήσι· στὸ Καστράκι παρεκκλήσι καὶ ὕστερα προσκυνητάρι τοῦ ἁγίου Νικολάου· στὴ διέξοδο (καὶ πύλη κατ' ἐμὲ) τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὸ ὁμώνυμο προσκυνητάρι· μπροστὰ στὴ βορεινὴ πόρτα τῆς ἀκροπόλεως (ὅπου πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀρχαῖος ναὸς) τὸ παρεκκλήσι τῶν Ἀρχαγγέλων.

Ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλι: Τὸ ἐξωκκλήσι τοῦ προφήτη Ἠλία, ἐκεῖ, ὅπου, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἄλσος καὶ ναὸς τοῦ Διονύσου, μέσα στοὺς ἀπεράντους τότε ἀμπελῶνας· ἐξωκκλήσι τοῦ ἁγίου Παύλου ἐκεῖ πού, καθὼς μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Σμυρνάκη, βρισκόταν τὸ ἄλσος καὶ μαντεῖο τοῦ Ἀπόλλωνος· σταυροὶ καὶ προσκυνητάρι στὰ σημεῖα ὅπου ἔπρεπε νὰ βρίσκωνται τὰ τέρματα — ἢ πηγαίνοντας στὴν πόλι ἡ ἀρχὴ — τοῦ «κάτω» καὶ «ἐπάνω» νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Ὅλ' αὐτὰ δείγματα θεοσεβείας, μὰ κι' ἀπόδειξι, θαρρῶ, τοῦ ὅτι στὸν τόπο αὐτὸ δὲν ἔπαψε νὰ ζῆ λαὸς τῆς ἴδιας καταγωγῆς, λαός, πού, ἀπὸ πατέρα σὲ γυιὸ καὶ ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεά, μετέδωσε τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν εὐλάβεια πρὸς τὴ μνήμη τῶν προγόνων του καὶ στὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσιά του..., πρᾶγμα πού, ἂν ὁ τόπος αὐτὸς θὰ ἐρημωνόταν ἐντελῶς καὶ θὰ ἔρχονταν ὕστερα νὰ κατοικήσουν ἐκεῖ νέοι ἄνθρωποι, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ συμβῆ. Βέβαια καὶ ξένοι κατοίκησαν ἐκεῖ πολλοὶ ὕστερα, ἀλλὰ τὰ παραπάνω μαρτυροῦν — κι' αὐτὰ — ὅτι «γκαγκαρέοι» Ἀκάνθιοι δὲν ἔλειψαν ποτέ!

14. Βλέπε Γουλ. Σμίθ, Λεξικὸν τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν ἀρχαιοτήτων, Λονδῖνον, 1842, μετάφρ. Κοφινιώτη, 1900, στὴ λέξι «τεῖχος».

χῶμα μαλακὸ — καὶ τὴν προστάτευαν ἕως τὸ φρύδι τους, ὅπου, καθὼς ἔδειχνε ἕνα μικρὸ ἀπομεινάρι στὴ ΝΑ. ἄκρη τοῦ Κάστρου, ἦταν κτισμένο κάθετα τὸ ἐπάνω τεῖχος μὲ τὶς ἐπάλξεις του.

Δ. ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Θουκυδίδης (IV, 85 - 87, ἔτος 424 π.Χ.) λέγει, ὅτι ἡ Ἄκανθος ἦταν «πόλις ἀξιόχρεως», δηλαδή, ἀξιόλογη, μεγάλη. Τὸ ἴδιο βεβαιώνει ἀργότερα (382 π.Χ.) καὶ ὁ Ξενοφῶν (V, 11) λέγοντας, ὅτι ἦταν «μεγίστη τῶν περὶ Ὄλυνθον πόλεων», πρᾶγμα ποὺ σημαίνει, θαρρῶ, πὼς καὶ τότε ἐρχόταν εὐθὺς μετὰ τὴν Ὄλυνθο σὲ πληθυσμὸ καὶ σπουδαιότητα.

Ὁ Ἡρόδοτος πρωτύτερα δὲν μᾶς πληροφορεῖ μὲν σὲ ποιά κατάστασι βρισκόταν ἡ πόλι στὰ χρόνια τῶν περσικῶν πολέμων, ὅμως ἀπὸ τὰ ὅσα ἱστορεῖ γιὰ τὰ τότε ἐκεῖ πράγματα, μποροῦμε νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα πὼς καὶ τότε ἔπρεπε νὰ ἦταν σχετικὰ μεγάλη πόλι, ἴσως πρώτη σ' ὅλη τὴ χερσόνησό μας καὶ βρισκόταν καὶ τότε σὲ ἀκμή.

Καὶ πραγματικά, ἡ πόλι ἐκείνη εἶχε ὅλα ὅσα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη χρειαζόταν γιὰ νὰ προκόψη. Ἡ περιοχή μας, ποὺ καθὼς εὐκολονόητο εἶναι, δὲν περιοριζόταν τότε στὰ στενὰ κτηματικὰ σύνορα τῆς διαδόχου της κωμοπόλεως, ἀλλὰ ἁπλωνόταν καὶ μάλιστα δυτικὰ καὶ βορειοδυτικὰ πολὺ πέρα, ἕως τὶς περιοχὲς τοῦ Σίγγου, τῆς Ἄρνης, τῶν Σταγείρων καὶ τῆς Ἀργίλου ἴσως, ἦταν εὐφορωτάτη καὶ πλουσιωτάτη· ὑπῆρχαν μέσα σ' αὐτὴ ἀπέραντα καὶ πυκνὰ δάση, πλούσια σὲ παντὸς εἴδους καὶ γιὰ κάθε χρησιμότητα ξυλεία καὶ μάλιστα κοντὰ στὴ θάλασσα, ἀρκετὲς πεδινὲς ἐκτάσεις, βοσκὲς ἄφθονες, ἀλλὰ καὶ μεταλλεύματα ἄφθονα, καὶ μάλιστα τότε ἄργυρος, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ἐκμεταλλεύονταν οἱ Ἄνδριοι ἐκεῖνοι ἄποικοι, πού, ὅπως εἶδα κάπου, φημίζονταν τότε καὶ σὰν ἔμπειροι μεταλλευτές (ὅτι δὲ ἦταν τέτοιοι συμπεραίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἔκτισαν ἀποικίες καὶ σὲ περιοχὲς ἄγονες, ποὺ μόνο ἡ ὕπαρξι μεταλλευμάτων δικαιολογεῖ τὴν ἐκεῖ κτίσι τους, ὅπως τὴν Ἄρνη, τὰ Στάγειρα κ.ἄ.). Ἀλλὰ ὅτι γινόταν τότε ἀπὸ τοὺς Ἀκανθίους ἐκμετάλλευσι τῶν μεταλλείων μαρτυρεῖ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀργυρῶν νομισμάτων ποὺ ἔκοψε τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ πόλι τους.

Ἀκόμα ὅμως, καὶ τὸ ὄχι λιγώτερο σπουδαῖο, ἡ θέσι τῆς πόλεως ἀνάμεσα σὲ δυὸ θάλασσες, μὲ μιὰ στενὴ λωρίδα γῆς στὴ μέση, ἦταν, γιὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα καὶ τὶς τότε συνθῆκες, πραγματικὰ προνομιούχα. Γιατί, πέρα ἀπὸ τὸ τοπικὸ καὶ ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ λεγόμενο «διαμετακομιστικὸ» ἐμπόριο, ἀπὸ τὸ βορρᾶ πρὸς τὸ νότο — ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας καὶ πέρα ἀκόμα πρὸς τὰ κάτω — καὶ ἀντίθετα, κατ' ἀνάγκη ἔπρεπε νὰ γίνεται διὰ μέσου τοῦ λιμανιοῦ καὶ τῶν ἀποθηκῶν τῆς Ἀκάνθου, ἐπειδὴ τὸ καβατζάρισμα τοῦ Ἄθωνα δὲν ἦταν πάντοτε ἀκίνδυνο γιὰ τὰ τότε φορτηγὰ πλοῖα.

Γι' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς λόγους, δὲν μποροῦσε, παρὰ νὰ ἀναπτυχθῆ στὴν πόλι ἐκείνη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γεωργοκτηνοτροφική, καὶ ζωηρὴ ἐμποροναυτικὴ κίνησι.

Ὅτι δὲ τὸ λιμάνι της ὄντως εἶχε τότε ζωηρὴ κίνησι κάπως συμπεραίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἴχνη τοῦ μεγάλου τότε κυματοθραύστη - λιμενοβραχίονα, ποὺ οἱ θαυμάσιοι ἐκεῖνοι Ἀκάνθιοι εἶχαν κατασκευάσει μὲ βράχους καὶ μεγάλες πλάκες (τὰ «κάππαρα καὶ πλάκες» τῆς Ἱερισσοῦ) στὴ βορειοανατολικὴ ἄκρη τῆς πόλεώς τους, δηλαδὴ στὴ θέσι τῆς σημερινῆς «Σκάλας», ποὺ κατ' εὐφημισμὸ λέγεται καὶ «λιμάνι».

Ὁ κυματοθραύστης - λιμενοβραχίονας ἐκεῖνος, ὅπως ἄκουσα νὰ διηγοῦνται παλαιότεροί μου ναυτικοὶ τῆς Ἱερισσοῦ — καὶ μάλιστα ὁ μακαρίτης Στέργιος Λαγόντζος, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν περιέργεια νὰ κάνη σχετικὲς ἔρευνες στὸν πάτο τῆς ἐκεῖ θάλασσας — ἁπλωνόταν πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ ὅσα ἴχνη του φαίνονταν πρὶν 50 - 60 χρόνια, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν σημερινὸ μικρὸ διάδοχό του.

Ἀπὸ προσωπική μου δὲ ἀντίληψι ξέρω, ὅτι στὸ μάκρος τῆς ἐσωτερικῆς του πλευρᾶς εἶχε ἀνάλογη ἀποβάθρα, σὲ τρόπο, ὥστε τὸ λιμάνι ἐκεῖνο, ποὺ ἀσφαλῶς, φυσικὰ καὶ τεχνητά, εἰσχωροῦσε τότε ἀρκετὰ πρὸς τὴν «Πλαγιὰ» καὶ πρὸς τὸ τεῖχος τοῦ «Ἀρροβίγλι», ὄχι μόνο ἦταν, γιὰ τὰ τότε χρόνια, ἀρκετὰ εὐρύχωρο καὶ ἀσφαλισμένο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ πλεύρισμα τῶν πλοίων στὴν ἀποβάθρα διευκόλυνε τὶς φορτοεκφορτώσεις τῶν ἐμπορευμάτων [15 16].

Εἶχε λοιπὸν ἡ πόλι ἐκείνη ὅσα χρειαζόταν γιὰ νὰ προοδέψη· καὶ προόδεψε σχετικὰ γρήγορα, σὲ τρόπο ποὺ πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἕκτου καὶ ἀρχὲς

---

15. Ὁ ἀρχαῖος κυματοθραύστης - λιμενοβραχίονας ἀκολουθοῦσε τὴν ἴδια γραμμὴ ποὺ ἔχει καὶ ὁ σημερινός... κωμικὸς διάδοχός του. Προχωροῦσε ὅμως πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ πολὺ περισσότερο. Εἶμαι δὲ βέβαιος, ὅτι στὸ μάκρος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς του εἶχε ἀποβάθρα, γιατὶ στὰ παιδικά μου χρόνια πολλὲς φορὲς περπάτησα πάνω στὸ κατάστρωμά της σὲ ὧρες «ξέρας» (ἀμπώτιδος).

Τὸ κατάστρωμα ἐκεῖνο, ποὺ τὸ λέγαμε «πλάκες», ἀλλὰ καὶ «πόρο» καὶ «πέραμα», ἦταν στρωμένο μὲ μεγάλες ὁμαλὲς πλάκες, οἱ ὁποῖες στὸ τμῆμα ποὺ σωζόταν, βρίσκονταν, ἂν καλὰ θυμοῦμαι, σὲ βάθος 0,30 ἕως 0,50 (ἴσως καὶ περισσότερο), σὲ ὧρες ἀμπώτιδος πάντοτε, ἀνάλογα μὲ τὶς καταστροφὲς καὶ καταβυθίσεις ποὺ εἶχε πάθει ἕως τότε.

16. Ὅτι τὸ λιμάνι τῆς Ἀκάνθου εἶχε τότε σημαντικὴ ἐμπορικὴ κίνησι κάπως βγαίνει καὶ ἀπ' αὐτὸ ποὺ μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν «Ὑπὲρ Φορμίωνος» λόγο τοῦ Δημοσθένη. Κατηγορώντας ὁ Δημοσθένης κάποιον σιτέμπορο, Λάμπι τὸ ὄνομα, λέγει ὅτι τοῦτος «Γεμίσας (ἀπὸ τὸν Εὔξεινον) ναῦν μεγάλην σίτου ἐκόμισεν εἰς Ἄκανθον κἀκεῖ διέθετο», ἀντὶ νὰ φέρη τὸ σιτάρι στὸν Πειραιᾶ, ὅπως ἔλεγεν ἡ ἄδειά του καὶ ὅπως ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ κάνη, σύμφωνα μὲ νόμο ποὺ εἶχε ψηφισθῆ τότε στὴν Ἀθήνα.

Τὸ γεγονὸς δηλαδή, ὅτι ὁ Λάμπις ἐκεῖνος κατηύθυνε τὸ λαθραῖο ἐμπόρευμά του ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντο στὴν Ἄκανθο, ἐνῶ στὰ ἐνδιάμεσα ὑπῆρχαν πολλὰ ἄλλα λιμάνια, δείχνει, θαρρῶ, κι' αὐτό, ὅτι καὶ γρήγορα θὰ μποροῦσε νὰ ξεφορτώση, ἀλλὰ καὶ

τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνα, ὁπόταν δὲν εἶχε συγκροτηθῆ ἀκόμα ἡ «μείζων Ὄλυνθος» καὶ δὲν εἶχε ἀναπτυχθῆ ἡ Ποτίδαια, φαίνεται ὅτι ἔφτασε νὰ εἶναι πρώτη σὲ πληθυσμὸ καὶ σπουδαιότητα στὴ χερσόνησό μας. Ἀσφαλῶς δὲ θὰ προόδευε πολὺ περισσότερο, ἂν δὲν ἀκολουθοῦσαν τὰ γνωστὰ γεγονότα (περσικὴ κατοχὴ καὶ πόλεμοι, μάλιστα δὲ ἡ κυριαρχία τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ μονοπώλησι σχεδὸν ἀπ' αὐτοὺς τοῦ ἐμπορίου ἀνάμεσα στὴν πάνω καὶ κάτω Ἑλλάδα).

Πόσους ὅμως κατοίκους ἔφτασε νὰ ἔχη ἡ πόλι μας;

Ἐπειδὴ οὔτε τὴν πιθανὴ ἔκτασί της ξέρουμε, μήτε ἄλλες πληροφορίες ἢ ἐνδείξεις κἂν ἔχουμε στὸ σημεῖο αὐτό, θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα μὲ «ὑποθέσεις καὶ συγκρίσεις». Καὶ 1) Ὁ Ἡρόδοτος μὲ ὅσα γράφει, σχετικὰ μὲ τὴν πορεία τοῦ Ξέρξη, τὴν διώρυγα καὶ τὴν Ἄκανθο — τὴν ὁποία παρουσιάζει σὰν «κυριαρχοῦσα» στὸν τομέα πόλι — μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ τὴ θεωρήσουμε σὰν πόλι μεγάλη καὶ πλουσία. Ἐνδεικτικὸ τούτου νομίζω πὼς εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἂν καὶ ἡ γειτονική μας Σάνη βρισκόταν «παρ' αὐτὴν τὴν διώρυγα», ὡστόσο ὁ Ξέρξης στὴν Ἄκανθο πῆγε καὶ κατέλυσε. Δὲν γίνεται λόγος, παρὰ μόνο γιὰ τὴν Ἄκανθο καὶ τοὺς Ἀκανθίους, ἂν καὶ ἐκεῖ γύρω ὑπῆρχαν καὶ ἀρκετὲς ἄλλες πόλεις, πρᾶγμα ποὺ κι' αὐτὸ δείχνει πὼς ἦταν τότε σὰν πρωτεύουσα καὶ «κυριαρχοῦσα» πόλι στὴν ὅλη ἐκεῖ περιοχή. 2) Τὸ 424 π.Χ. ὁ Βρασίδας, μόλις ἔφτασε στὴ Χαλκιδική, στὴν Ἄκανθο πρῶτα κατευθύνθηκε κι' αὐτὴν πρῶτα φρόντισε νὰ πάρη μὲ τὸ μέρος του, ποὺ κι' αὐτὸ πάλι δείχνει, ὅτι καὶ τότε ἦταν ἡ μεγαλύτερη καὶ σπουδαιότερη τῆς Χαλκιδικῆς. Τοῦτο, ἄλλωστε, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν λόγο τοῦ Βρασίδα: «...ὑμεῖς δὲ εἴ τι ἄλλο ἐν νῷ ἔχετε, ἢ εἰ ἐναντιώσεσθε τῇ τε ὑμετέρᾳ αὐτῶν ἐλευθερίᾳ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, δεινὸν ἂν εἴη. Καὶ γὰρ οὐχ ὅτι αὐτοὶ ἀνθίστασθε, ἀλλὰ καὶ οἷς ἂν ἐπίω, ἧσσόν τις ἐμοὶ πρόσεισι, δυσχερὲς ποιούμενοι, εἰ ἐπὶ οὓς πρῶτον ἦλθον ὑμᾶς καὶ πόλιν ἀξιόχρεων παρεχομένους καὶ ξύνεσιν δοκοῦντας ἔχειν, μὴ ἐδέξασθε κλπ.». 3) Τὸ 382 π.Χ. ὁ Ξενοφῶν τὴν λέγει «Μεγίστην τῶν περὶ Ὄλυνθον πόλεων». 4) Τὸ 200 π.Χ. ὁ Τῖτος Λίβιος μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι οἱ στόλοι τῶν Ρωμαίων καὶ τοῦ Ἀττάλου Α' τῆς Περγάμου προσέβαλαν τὴν Ἄκανθο, τὴν ἐκυρίευσαν καὶ τὴν ἐλεηλάτησαν, χωρὶς νὰ κάνη λόγο γιὰ τὶς γειτονικές της ἄλλες πόλεις. Νομίζω πὼς κι' αὐτὸ δείχνει, ὅτι καὶ τότε ἡ πόλι μας ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικὲς πόλεις τοῦ Μακεδονικοῦ Βασιλείου. Καὶ 5) Ξέρουμε (ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς) ὅτι ἡ Ὄλυνθος εἶχε μέσα στὰ τείχη της 40 - 50 χιλιάδες κατοίκους.

Μὲ ὅσι λοιπὸν τὶς 40 - 50 χιλιάδες τῆς Ὀλύνθου καὶ ὅσα ἄλλα σημειώθηκαν παραπάνω, πόσους κατοίκους νὰ δώσουμε στὴν Ἄκανθο; Καὶ σὲ ποιό

γρήγορα νὰ πωλήση ἐκεῖ τὸ λαθραῖο ἐμπόρευμά του, ἀποφεύγοντας ἔτσι τὴν καταδίωξι καὶ κατάσχεσί του ἀπὸ τὰ περιπολικὰ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου.

βαθμὸ νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ «ἀξιόχρεως» τοῦ Θουκυδίδη, καθὼς καὶ τὸ «μεγίστη» τοῦ Ξενοφῶντα; Στὰ ¾, στὰ μισὰ τῶν 40 - 50 χιλιάδων;...

Ὁ ἱστορικὸς ποὺ ἀνέφερα στὴν «Εἰσαγωγὴ» (ποὺ νομίζω πὼς εἶναι ὁ κ. Δ. Καματσούλης, τώρα διευθυντὴς τῆς Παιδαγ. Ἀκαδημίας Θεσσαλονίκης) δὲν ξέρω ποῦ βασίζοντας τὴ γνώμη του, εἶπεν ὅτι «ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἀκάνθου ἐκυμαίνετο μεταξὺ τῶν 10 καὶ 20 χιλιάδων κατοίκων». Κάπου ἀλλοῦ δὲ εἶδα, ὅτι «ἦτο ἴσος μὲ τὸν πληθυσμὸν τῆς Ποτιδαίας», χωρὶς ὅμως νὰ σημειώνεται καὶ πόσος ἦταν ὁ τῆς Ποτιδαίας πληθυσμός. Ἴσως ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη, ἂν ποτε καταδεχθῆ νὰ σκαλίση καὶ τὸν τόπο μας, μπορέση νὰ μᾶς δώση ἀπάντησι στὴν ἀπορία [17].

Αὐτὰ γιὰ τὴν ἀρχαιότερη Ἄκανθο, δηλαδή, ἕως τὴν καταστροφὴ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' (350 - 348 π.Χ.).

Μετὰ τὴν καταστροφὴ ἐκείνη καὶ γιὰ διάστημα μισοῦ σχεδὸν αἰῶνα μόνη πιὰ ἀξιόλογη πόλι στὴ χερσόνησό μας ἔμεινεν ἡ Ἄκανθος (ἐκτὸς τῆς «μακεδονικῆς» Ἀπολλωνιάδος φυσικά, ἴσως δὲ καὶ τῆς Τορώνης). Πιθανῶς δὲ αὐξήθηκε καὶ ὁ πληθυσμός της, γιατὶ φυσικὸ ἦταν νὰ προσφύγουν καὶ νὰ κατοικήσουν σ' αὐτὴ πολλοὶ ἀπὸ τὶς ρημαγμένες ἄλλες πόλεις τῆς χερσονήσου μας.

Πρέπει ὅμως κι' αὐτὴ νὰ ἔπαθε ἐλάττωσι στοὺς κατοπινοὺς χρόνους τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, ὁπόταν μὲ τὶς ἐπιστρατεύσεις καὶ πρὸ πάντων μὲ τὶς ὁμαδικὲς μεταναστεύσεις καὶ μετοικήσεις στὴν Ἀσία, ὁ πληθυσμὸς γενικὰ τῆς Μακεδονίας λιγόστεψε πάρα πολύ, «μέχρις ἐρημώσεως» μάλιστα σὲ ὡρισμένες περιοχές.

Πάντως, περὶ τὸ 200 π.Χ. πρέπει, ὅπως εἴπαμε, νὰ βρισκόταν πάλι σὲ σχετικὴ ἀκμή. Πολὺ δὲ περισσότερο φαίνεται πὼς ἤκμασε πάλι ὕστερα, ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα στοὺς χρόνους τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων, ὁπόταν ἐγκαταστάθηκε σ' αὐτὴ καὶ τὴν περιοχή της σημαντικὸς ἀριθμὸς «ρωμαίων» ἀποίκων καὶ ὁπόταν τὸ λιμάνι της, σὰν «μεσάζον» ἀνάμεσα στὴν Ἀμφίπολι καὶ τὴν Κασσάνδρεια — σπουδαίων καὶ τῶν δύο τότε στρατιωτικῶν κέντρων καὶ βάσεων ἐφοδιασμοῦ — εἶχε μεγάλη κίνησι (ἡ διώρυγα εἶχε ἐπιχωματωθῆ).

Σὲ σχετικὴ ἀκμὴ πρέπει νὰ βρισκόταν καὶ πρὸς τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου

---

17. Ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι ἡ Ποτίδαια δὲν ξεπέρασε ποτὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς Ἀκάνθου, μᾶλλον μικρότερη, ὅπως ἦταν καὶ νεώτερη ἀπὸ τὴν Ἄκανθο· ξακούσθηκε ὅμως πολύ, πρῶτα γιὰ τὴν ἐπανάστασί της καὶ τὴ ζημιὰ ποὺ ἔκανε στὸν περσικὸ στρατὸ τοῦ Ἀρταβάζου τὸ 480 - 479 π.Χ., γιὰ τὴ συμμετοχή της ὕστερα, μὲ 300 ὁπλίτας στὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν (μόνη αὐτὴ ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς), καὶ ὑστερώτερα γιὰ τὴν πολύχρονη πολιορκία της ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, καθὼς καὶ τὰ μετέπειτα Ὀλυνθιακὰ καὶ ἄλλα ἐκεῖ γεγονότα.

μ.Χ. αἰῶνα, ὅταν καταστράφηκε ὁλοκληρωτικὰ καὶ ἐξανδραποδίσθηκε ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς. Γιατὶ τοῦτοι, φυσικά, δὲν θὰ ἔκαμναν τὴν ὠργανωμένη ἐκείνη ἐπιδρομή, ἂν δὲν ὑπῆρχαν ἐκεῖ λάφυρα πολλὰ καὶ πολὺ ἀνθρώπινο ὑλικὸ γιὰ σκλάβωμα.

Ε. ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ — ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Κατὰ ποιό τρόπο διοικοῦνταν ἀρχικὰ ἡ Ἄκανθος (σὰν μικροκρατίδιο στὴν περιοχή της) δὲν ξέρουμε. Πάντως, σ' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀκολούθησε τὴ μητρόπολί της καὶ τὴν Ἐρέτρια. Μετὰ τὴν περσικὴ κατοχὴ ὅμως καὶ τὴ «συμμαχία» της μὲ τὴν Ἀθήνα, τὴ βρίσκουμε δημοκρατουμένη κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας.

Ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη (IV, 88), τὴν ἀπόφασι νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν «συμμαχία» τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ προσχωρήσουν στοὺς Σπαρτιᾶτες (424 π.Χ.) οἱ Ἀκάνθιοι τὴν πῆραν μὲ καθολικὴ καὶ μυστικὴ ψηφοφορία τῶν πολιτῶν (δημοψήφισμα). «Οἱ δὲ Ἀκάνθιοι, πολλῶν λεχθέντων πρότερον ἐπ' ἀμφότερα, κρύφα διαψηφισάμενοι ἔγνωσαν οἱ πλείους κλπ.».

Ἡ ἴδια ὅμως διήγησι τοῦ Θουκυδίδη μᾶς κάνει νὰ συμπεράνουμε καὶ ὅτι στὴν πόλι ὑπῆρχε τότε καὶ ἰσχυρὴ μερίδα ὀλιγαρχικῶν, πού, φυσικά, ἔπρεπε νὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μεγάλους γαιοκτήμονας καὶ γενικὰ πλουσίους, ποὺ πάλι ἔπρεπε νὰ ἦταν καὶ «λακωνίζοντες», δηλαδὴ φίλοι καὶ ὀπαδοὶ τῆς Σπάρτης.

Ἂν δὲ πάρουμε ὑπ' ὄψι καὶ σὰν ἔνδειξι, ὅτι στὰ τετράδραχμα ποὺ ἔκοψε ἡ πόλι τὸ 424 π.Χ., δηλαδὴ εὐθὺς μετὰ τὴν προσχώρησί της στοὺς Λακεδαιμονίους, ἐφηρμόσθηκε ὁ φοινικικὸς σταθμητικὸς κανόνας, ποὺ ἐφαρμοζόταν καὶ στὴ Σπάρτη, καθὼς καὶ ὅτι στὰ νομίσματα αὐτὰ βλέπουμε χαραγμένα καὶ ἀρκτικὰ ὀνομάτων ἀρχόντων τῆς πόλεως, πράγματα ποὺ δὲν γίνονταν πρωτύτερα, μποροῦμε ἴσως νὰ συμπεράνουμε, ὅτι οἱ ὀλιγαρχικοὶ κατάφεραν καὶ ἐπέβαλαν γιὰ ἕνα διάστημα τὸ ὀλιγαρχικὸ - ἀριστοκρατικὸ πολίτευμα στὴν πολιτεία.

Πάντως, ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη τῶν Λακεδαιμονίων στοὺς Αἰγὸς - Ποταμοὺς (τὸ 405 π.Χ.), πρῶτα ὁ στρατηγὸς Ἐτεόνικος, ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὸν Λύσανδρο στὴ Χαλκιδική (ποὺ «τὰ ἐπὶ Θράκης πάντα πρὸς Λακεδαιμονίους μετέστησεν»), ὕστερα δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Λύσανδρος, περιοδεύοντας σ' ὅλες τὶς ἕως τότε σύμμαχες τῶν Ἀθηναίων πόλεις, κατάργησε παντοῦ τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα καὶ ἐπέβαλε τὶς λεγόμενες «Δεκαρχίες», ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δέκα σὲ κάθε πόλι ὀλιγαρχικούς, ἀπὸ τὰ πιὸ ἔμπιστα καὶ ἀφοσιωμένα στὴ Σπάρτη πρόσωπα καὶ ἰδιαίτερα στὸν Λύσανδρο, πού, ὅπως ξέρουμε, σχεδίαζε νὰ γίνη «ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος». «Καταλύων τοὺς δήμους καὶ τὰς ἄλλας πολιτείας, ἕνα μὲν ἁρμοστὴν ἑκάστῃ Λακεδαιμονίων κατέλιπε, δέκα δὲ ἄρχοντας ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ συγκεκροτημένων κατὰ πόλιν ἑταιρειῶν» (Πλουτάρχου, Βίος Λυσάνδρου).

Ὅμως τὸ καθεστὼς αὐτὸ δὲν κράτησε πολύ, γιατὶ οἱ Ἔφοροι τῆς Σπάρτης, ἀντιδρώντας στὰ σχέδια τοῦ Λυσάνδρου, γρήγορα ἀνεκάλεσαν τοὺς ἁρμοστάς, διέλυσαν τὶς «δεκαρχίες» καὶ «παρήγγειλαν τὰς πατρίους πολιτείας» στὶς πόλεις. Καὶ ἔτσι, τὸ 382 π.Χ. ξαναβρίσκουμε τὴν Ἄκανθο δημοκρατουμένη («τοῖς πατρίοις νόμοις χρωμένην»), ὅπως καὶ πρέπει νὰ ἔμεινε ἕως τὴν ἐνσωμάτωσί της στὸ Μακεδονικὸ Βασίλειο (τὸ 350 π.Χ.), γιὰ νὰ πέση ὕστερα μαζὺ μ' αὐτὸ στὴ ρωμαϊκὴ κυριαρχία κλπ.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἐδῶ, ὅτι ἡ Ἄκανθος, «ὡς ἑλληνικὴ πόλις», δηλαδὴ ὡς ἀποικία τῆς νοτίου Ἑλλάδος περιλαμβανόταν στὶς πόλεις ποὺ τὸ 197-196 π.Χ. κήρυξε ἐλεύθερες ὁ «φιλέλλην» ρωμαῖος ὕπατος Τῖτος Φλαμινῖνος, ὁ νικητὴς τοῦ Φιλίππου Ε' τῆς Μακεδονίας. «Ἅμα δὲ ἐξέπεμπεν ὁ Τῖτος... Στερτίνιον δὲ εἰς Θράκην τὰς αὐτόθι πόλεις καὶ νήσους ἀπαλλάξοντα τῶν Φιλίππου φρουρῶν» (Πλουτάρχου, Βίος Τίτου).

Ὅπως δὲ συμπεραίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ «μαρμάρου τῆς Λαδιάβας», γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ μιλήσουμε στὰ παρακάτω, ἡ Ἄκανθος καὶ στὰ χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας διατηροῦσε κάποια τοπικὴ αὐτονομία καὶ αὐτοδιοίκησι, ὅπως αὐτὸ συνέβαινε καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις κι' ἐδῶ ἐπάνω στὴ Θεσσαλονίκη, τὴν Ἀμφίπολι κ.ἄ.

Βέβαια δὲν θὰ εἶχε κανεὶς τὴν ἀξίωσι νὰ βρῆ καὶ στὴν Ἄκανθο Σωκράτες καὶ Δημοσθένηδες, οὔτε καὶ νὰ ἀντικρύση Παρθενῶνας καὶ ἄλλα ἐξαιρετικὰ ἔργα τέχνης. Ἂν ὅμως πάρουμε ὑπ' ὄψι τὰ τότε ἤθη καὶ ἔθιμα, τὸν γενικὸ πολιτισμὸ τῶν τότε Ἑλλήνων, τὴ θεοσέβειά τους, μὰ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πόλι ἐκείνη ἔζησε 1500 χρόνια καὶ σχεδὸν πάντοτε μὲ εὐημερία, δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ παραδεχθοῦμε, ὅτι ἔλειψαν καὶ σ' αὐτὴ τὰ ἀνάλογα ἱδρύματα, ὅτι δὲν εἶχε ναοὺς «εὐπρεπεῖς», ἀγορὰ ἀνάλογη μὲ τὴν ἐμποροναυτική της κίνησι, ἄλλα δημόσια καταστήματα καὶ ἱδρύματα, ποὺ τὰ χρόνια ἐκεῖνα δὲν ἔλειπαν καὶ ἀπὸ τὴν πιὸ μικρὴ καὶ πιὸ φτωχὴ ἀκόμα πολιτεία!... Δὲν μπορῶ νὰ παραδεχθῶ, πὼς οἱ Ἀκάνθιοι ἐκεῖνοι, ποὺ εἶχαν περιζώσει τὸ ἄστυ τους μὲ τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα τείχη, ποὺ εἶχαν τὴ μεγαλοφροσύνη νὰ ἱδρύσουν στοὺς Δελφοὺς ἕναν ἀπὸ τοὺς καλυτέρους «θησαυροὺς» γιὰ νὰ ἐπιδείξουν στὸ πανελλήνιο τὰ ἀφιερώματά τους στὸ θεό, δὲν θὰ φρόντιζαν νὰ στολίσουν τὴν πόλι τους μὲ ἀνάλογα ἱδρύματα καὶ ἔργα... Δυστυχῶς ὅμως! Γι' αὐτὰ δὲν ξέρουμε καὶ δὲν θὰ μάθουμε ἴσως τίποτε! Καὶ εἴπαμε γιατί...

Ὡστόσο φαίνεται πὼς καὶ στὴν πόλι μας δὲν ἔλειψε κάποια σχετικὴ «πνευματικὴ κίνησι», μήτε καὶ «ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων» ἔλειψαν.

Στὴ σχετικὴ μικρὴ ἔρευνα ποὺ μπόρεσα νὰ κάνω βρῆκα δυὸ ὀνόματα Ἀκανθίων συγγραφέων καί, καθὼς φαίνεται, σπουδαίων. Ἑνὸς Νικομήδη

Ἀκανθίου, ποὺ ἔγραψε ἱστορικὸ ἔργο («Μακεδονικά») σὲ ἐννέα βιβλία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν διασώθηκε κανένα. Ὁ Δήμιτσας λέγει ὅτι τὸν ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος (5, σ. 217) ὡς ἑξῆς: «Περδίκκας τοίνυν πρὸ Ἀρχελάου βασιλεύει, ὡς μὲν ὁ Ἀκάνθιος φησὶ Νικομήδης...».

Καὶ ἑνὸς ἄλλου Ἀντιπάτρου Ἀκανθίου, τὸν ὁποῖο, καθὼς γράφει ὁ Π. Καρολίδης (στὴν Εἰσαγωγή του τῆς Ἱστορίας τοῦ Παπαρρηγοπούλου), ἀναφέρει ὁ Φώτιος, ὡς ἑξῆς: «Ἀντίπατρος δέ φησιν ὁ Ἀκάνθιος Δάρητα πρὸ Ὁμήρου γράψαντα τὴν Ἰλιάδα μνήμονα γενέσθαι Ἕκτορος ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀνελεῖν ἑταῖρον Ἀχιλλέα» (Βιβλ. Κεδ., 190).

Ἄλλα ὀνόματα σπουδαίων Ἀκανθίων ἐγὼ τοὐλάχιστο δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὸν Κλειγένη ἐκεῖνον ποὺ ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν, ὅτι στάλθηκε τὸ 382 π.Χ. πρέσβυς στὴ Σπάρτη. Καὶ ἑνὸς ἄλλου Ἀμφιρέτου τὸ ὄνομα (ὁ Κοραῆς γράφει: «ἴσ. γρ. Ἀμφαρέτου ἢ Ἀμφηρέτου Ἀκανθίου»), τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Πολύαινος στὰ «Στρατηγήματά» του. Εἶχε συλληφθῆ, λέγει, ἀπὸ πειρατὰς καὶ μὲ τέχνασμα κατώρθωσε νὰ φύγη ἀπὸ τὴ Λῆμνο, ὅπου κρατοῦνταν κλπ., χωρὶς ὅμως νὰ μᾶς πῆ ὁ Πολύαινος καὶ τί εἴδους προσωπικότητα ἦταν ὁ Ἀμφίρετος ἐκεῖνος.

Ὅπως δὲ γράφει ὁ Δ. Κανατσούλης στὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο» τοῦ 1958 φαίνεται ὅτι καὶ ἐπὶ ρωμαιοκρατίας ὑπῆρχε στὴν Ἄκανθο σχετικὴ πνευματικὴ κίνησι. Λέγει, ὅτι ὑπῆρχε σ' αὐτὴ ἕνας Σύλλογος, «τελῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Περγάμου Ἥρως, ὁ ὁποῖος (Σύλλογος) ἦτο θίασος ἔχων, ἴσως κατ' ἐπίφασιν, καθήκοντα θρησκευτικά, ἐν ταὐτῷ ὅμως καὶ σκοποὺς κοινωνικούς, ἐν κρυπτῷ δ' ἴσως καὶ πατριωτικούς».

ΣΤ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ — ΑΓΟΡΑ — ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀκρόπολι τῆς ἀρχαίας Ἀκάνθου ταὐτιζόταν μὲ τὸ βυζαντινὸ φρούριο (κάστρο - πύργο) τοῦ Ἐρίσσου καὶ βρισκόταν στὸ μεσαῖο ὕψωμα τῆς παλιᾶς Ἱεριστσοῦ, ὅπου ἡ κεντρική της τότε ἐκκλησία τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου («τὸ Καθολικὸ») καὶ ἡ συνοικία Κάστρο.

Τὸ κτίσιμο ὅμως τοῦ βυζαντινοῦ φρουρίου, καθὼς καὶ τῶν πάνω σ' αὐτὸ σπιτιῶν τοὺς κατοπινοὺς αἰῶνας καὶ ὄχι μιὰ φορὰ μόνο) δὲν ἄφησαν σχεδὸν κανένα ἴχνος τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως. Καὶ ἔτσι δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε πῶς εἶχε καὶ τί περιεῖχε.

Τὸ μόνο ποὺ φαινόταν ἀπ' αὐτὴ καὶ ἔβλεπα ἕως τὴν καταστροφὴ τοῦ 1932 ἦταν μερικὲς μεγάλες τετραγωνισμένες πέτρες, ἀρκετὲς ἔγχρωμες, ἀπὸ γρανίτη καὶ ψαμμίτη, πλάκες μαρμάρινες καὶ σπασμένες μικρὲς καλόνες, στὰ τοιχώματα, στὸν περίβολο καὶ στὸ δάπεδο τῆς φτωχικῆς ἐκεῖ νεώτερης ἐκκλησίας μας, καθὼς καὶ στὶς αὐλὲς τῶν ἐκεῖ σπιτιῶν καί... πλέον οὔ.

Ὡστόσο, μπορῶ νὰ πῶ, ὅτι στὴ θέσι τῆς ἐκκλησίας μας πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀρχαῖος ναός, καθὼς καὶ ὅτι ἄλλος ναὸς ἀρχαῖος πρέπει νὰ βρισκόταν ἐκεῖ, ὅπου ἕως τὸ 1932 ἦταν τὸ ἀρκετὰ εὐρύχωρο παρεκκλήσι τῶν Ἁγίων Ἀρχαγγέλων, ὅπου, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀνοιγόταν καὶ ἡ πύλη τῆς ἀκροπόλεως (ἡ βορεινή, γιατὶ πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ νοτία πόρτα, μικρὴ ἴσως, στὸ σημεῖο «Κοπριά»).

Ἀγορά: Μὲ βεβαιότητα μπορῶ νὰ εἰπῶ, ὅτι ἡ ἀρχαία ἀγορὰ βρισκόταν εὐθὺς βόρεια καὶ βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὴν κυρία πύλη τῆς ἀκροπόλεως, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν τέως «Καμάρα» (ποὺ ἦταν ἡ κυρία πύλη τοῦ βυζαντινοῦ φρουρίου) καὶ τὴν ἐκκλησία τῶν Ἀρχαγγέλων καὶ κάτω· ἤ, ἀλλοιῶς, στὴν τέως συνοικία Λαδιάβα, ἡ ὁποία, στὸ μεγαλύτερο μέρος της, ἦταν κτισμένη πάνω στὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς. Κατὰ τὴ γνώμη μου δέ, τὸ κέντρο, ἂς ποῦμε, τῆς ἀγορᾶς πρέπει νὰ βρισκόταν ὅπου τὰ ἄλλοτε σπίτια τῶν Ψέμμα, Κατσαντώνη, Χαλέβα, Παπαδήμου, καὶ κάτω, Γκούτζιου, Τσιριγώτη κλπ.

Τὴ γνώμη μου αὐτὴ βασίζω στὰ ἑξῆς:

α) Στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ Ψέμμα καὶ στὴν πίσω γωνία τοῦ Χαλέβα, 80 - 100 βήματα βόρεια ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῶν Ἀρχαγγέλων, φαινόταν ἕως τὸ 1932 (δὲν ξέρω ἂν καὶ σήμερα), σὲ ὕψος μέτρου περίπου πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος, τμῆμα ἴσως μιᾶς ὀγκώδους στρογγυλῆς κολόνας μαρμάρινης, μὲ διάμετρο πάνω ἀπὸ ἕνα μέτρο, γνωστῆς στὴν Ἱερισσὸ μὲ τὸ ὄνομα «μάρμαρο τῆς Λαδιάβας».

Τὸ «μάρμαρο» ἐκεῖνο, μὲ τὴν κατατσακισμένη πάνω ἐπιφάνειά του, βρισκόταν σὲ τέτοιο σημεῖο τῆς τέως ἐκεῖ κωμοπόλεως (στὴ μέση τοῦ ἄλλοτε ἐκεῖ δρομίσκου) καὶ ὁλόκληρο ἦταν τόσο δυσκολοκίνητο, ὥστε ἀποκλείω τὴν πιθανότητα, ὅτι ἴσως εἶχε μεταφερθῆ ἐκεῖ ἀπ' ἀλλοῦ καὶ μάλιστα ἀπὸ μακρυά, γιὰ νὰ τοποθετηθῆ ἐκεῖ, χωρὶς λόγο ἄλλωστε, καὶ ἄσκοπα στὴ μέση τοῦ δρόμου, σὲ χρόνια νεώτερα. Πιστεύω, δηλαδή, ὅτι βρισκόταν ἐκεῖ, ὅπου ἀπ' ἀρχῆς εἶχε στηθῆ.

Στὴ νότια ὄψι τῆς στήλης αὐτῆς ὑπάρχει τμῆμα ἴσως ἐπιγραφῆς, χαραγμένης μὲ συμμετρικὰ γράμματα, ποὺ ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΕΛΕΩ ΘΕΩ
ΣΕΒΑΣΤΩ Η ΠΟΛΙΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΜΠΡΑΓΜΑΤΕΥΟΜΕΝΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ
ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΟΙΚΟΥΝΤΕΣ [18]

Τί μπορεῖ νὰ ὑπῆρχε πάνω ἀπὸ τὴ στήλη αὐτή, ἢ τί μπορεῖ νὰ βρίσκεται κάτω ἀπ' αὐτή, δὲν μπορῶ νὰ ἔχω γνώμη. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ ὁλο-

---

18. Ἡ λέξι «παροικοῦντες» ἐδῶ δὲν δηλώνει παροικία ξένων μέσα στὴν Ἄκανθο, ὅπως, ἐννοοῦμε σήμερα τὴ λέξι «παροικία», ἀλλὰ τοὺς «παρὰ τὴν πόλιν οἰκοῦν-

φάνερο γίνεται πὼς τὸ μνημεῖο στήθηκε στὰ χρόνια τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὅτι στήθηκε ἐκεῖ γιὰ ἀνάμνησι ἢ ὑπενθύμισι κάποιου γεγονότος ἢ ἔργου σπουδαίου, στὸ ὁποῖο συνεργάσθηκαν («συνέβαλον ἢ συνεβλήθησαν») καὶ Ρωμαῖοι πολῖτες.

Ἕνα τέτοιο μνημεῖο ὅμως, θαρρῶ πὼς δὲν θὰ τοποθετοῦνταν ἀλλοῦ, παρὰ σὲ θέσι τῆς πόλεως ἐπίσημη, περίβλεπτη καὶ πολυσύχναστη. Καὶ τέτοια θέσι, πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλη, ἦταν ὁ χῶρος τῆς ἀγορᾶς, ὅπου καὶ συνήθως τότε τοποθετοῦνταν τὰ τέτοιου εἴδους μνημεῖα.

β) Στὴ θέσι τοῦ ἄλλοτε ἐκεῖ σπιτιοῦ τῆς οἰκογενείας Τσιριγώτη καὶ τὸν καιρὸ ποὺ ἀνοίγονταν τὰ θεμέλιά του, ἀνακαλύφθηκαν λείψανα ἀρχαίου κτηρίου ἢ κτηρίων, καθὼς καὶ πολλὰ εἴδη μαρμάρινα καὶ ἄλλα, ἄφθονα δὲ σπασμένα δοχεῖα πήλινα.

Μαθητὴς τότε τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ποὺ βρισκόταν στὸ ὕψωμα Ἀροβίγλι, περνώντας κάθε μέρα ἀπ' ἐκεῖ, ἔβλεπα τὸ μεγάλο λάκκο ποὺ εἶχε σκάψει ὁ γερο - Γιάννης Τσιριγώτης, καθὼς καὶ τὸ πλῆθος τῶν συντριμμάτων. Καί, ὅπως μετὰ ἀπὸ καιρὸ ἔμαθα ἀπὸ παλαιοτέρους μου, ἀπ' ἐκεῖ βγῆκαν καὶ ἀρκετὰ εἴδη σὲ καλὴ κατάστασι, τὰ ὁποῖα, ὅπως λέγονταν, ὁ γερο - Τσιριγώτης παρέδωκε στοὺς καλόγερους τοῦ κοντινοῦ Κουτλουμουσιανοῦ μετοχίου καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ στὸ μοναστήρι τοῦ Κουτλουμουσίου (πού, ἂς σημειωθῆ, εἶχε ἑπτανήσιους καλόγερους καὶ προστατευόταν ἀπ' τὸ ἀγγλικὸ προξενεῖο).

Κατὰ πόσο ἦταν ἀληθινὰ ὅσα λέγονταν τότε, δὲν ξέρω. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λάκκο καὶ τὰ συντρίμματα, εἶναι, ὅτι πάνω ἀπὸ τὴν ἐξώπορτα τοῦ ἄλλοτε ἐκεῖ Κουτλουμουσιανοῦ μετοχίου ὑπῆρχε μιὰ πλάκα ἀνάγλυφη ποὺ παρίστανε ἱππέα μὲ χλαμύδα καὶ πεζὸ — ἱπποκόμο ἴσως — ποὺ κρατοῦσε τὰ χαλινάρια τοῦ ἀλόγου.

Ὅπως δὲ μᾶς πληροφορεῖ ὁ Σμυρνάκης (στὸ βιβλίο του «Τὸ Ἅγιον Ὄρος») ἄλλη «ἀνάγλυφος πλὰξ ἐξ Ἀκάνθου» — ἄγνωστο σὲ μένα τί παριστάνει — βρίσκεται ἐντοιχισμένη στὴν τράπεζα (= τραπεζαρία) τῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου. Δὲν ἀποκλείεται καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς πλάκες νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἐκείνη τοῦ Τσιριγώτη.

γ) Στὴν ἴδια θέσι (Τσιριγώτη) εἶδα μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1932, μέσα στὰ ἐρείπια τοῦ σπιτιοῦ καὶ μιὰ μαρμάρινη πλάκα περίεργης κατασκευῆς.

τας», δηλαδὴ ἐκείνους ποὺ κατοικοῦσαν κοντὰ στὴν Ἄκανθο, σὲ «δήμους» ἢ οἰκισμούς, ποὺ ὑπάγονταν σὰν πολῖτες στὴν πολιτεία της.

Στὶς ἀρχαῖες πόλεις οἱ ξένοι ποὺ ἦταν ἐγκατεστημένοι καὶ ζοῦσαν μέσα σ' αὐτές, κυρίως σὰν ἔμποροι καὶ ἐπαγγελματίες, λέγονταν «Μέτοικοι» καὶ δὲν εἶχαν τὰ ἴδια δικαιώματα μὲ τοὺς ἐλευθέρους πολίτας, τοὺς ντόπιους. Ἔπρεπε μάλιστα νὰ εἶχαν ἕνα ἀπὸ τοὺς πολίτας κηδεμόνα γιὰ νὰ τοὺς ἀντιπροσωπεύη στὶς σχέσεις τους μὲ τὴν πολιτεία (Πρβλ. καὶ Στράβωνος, Α' 10 § 6, «παροικοῦντες τὸν Ἴστρον»).

Εἶχε σχῆμα ὀρθογώνιο, μὲ διαστάσεις — ἂν θυμοῦμαι καλὰ — 0,70 ἢ 0,80 × 0,50 περίπου καὶ πάχος ἀκανόνιστο· ἄσπρο μάρμαρο ἐξαιρετικῆς ποιότητος.

Στὴν πλάκα ἐκείνη, τῆς ὁποίας ἡ πάνω ἐπιφάνεια ἦταν μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια δουλευμένη καὶ λειασμένη, ὑπῆρχε σειρὰ (σύστημα) ἀπὸ κανονικώτατα ἡμισφαιρικὰ κοιλώματα, σὰν τὰ γουδιὰ ποὺ μεταχειρίζονταν ἄλλοτε οἱ φαρμακοποιοί. Στὴν κάτω δὲ ἀνώμαλη ἐπιφάνεια, ποὺ ἦταν σκαλισμένη ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τοῦ κάθε κοιλώματος καὶ ἀκριβῶς στὸ κέντρο τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοῦτα, σὲ μικρὸ ἐξόγκωμα σὰν ρόγα βυζιοῦ, ἀνοιγόταν μιὰ μικρὴ τρύπα, ἀσφαλῶς γιὰ νὰ τρέχη ἀπ' ἐκεῖ τὸ ὑγρὸ ποὺ ἔρριχναν στὸ κοίλωμα.

Τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο ὁ γυιὸς τοῦ γερο - Τσιριγώτη Παναγιώτης, παρὰ τὴ σύστασί μου νὰ τὸ παραδώση στὸ γραφεῖο τῆς Κοινότητος, τὸ πῆρε μαζύ του τότε, γιὰ νὰ τὸ ἐντοιχίση, ὅπως μοῦ εἶπε, στὸ σπίτι του τῆς νέας Ἱεριοσσοῦ, ἔφερε στὴ σκέψι μου τὸν «χοῦν» καὶ τὶς ὑποδιαιρέσεις του. Δηλαδή, ὑπέθεσα καὶ ὑποθέτω, ὅτι ἡ περίεργη ἐκείνη πλάκα, μὲ τὰ κοιλώματα καὶ τὶς ρόγες της, δὲν ἦταν ἴσως ἄλλο, παρὰ ὄργανο, μὲ τὸ ὁποῖο μετροῦσαν ὑγρά· ἴσως καπηλιοῦ τῆς ἀγορᾶς, ἴσως ὅμως καὶ ἐπίσημο ὄργανο ποὺ χρησιμοποιοῦσε ἡ ἀγορανομία γιὰ τὸν ἔλεγχο (ἀγιάρι) τῶν μέτρων χωρητικότητος στὰ καπηλεῖα τῆς ἀγορᾶς. Ἕνα τέτοιο δὲ ὄργανο ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ βρίσκεται σὲ κτήριο τῆς ἀγορᾶς.

Ἀλλὰ καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῶν Ἀρχαγγέλων βρέθηκαν ἀρκετὰ εἴδη, πρὶν καὶ μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1932. Πολλὲς ἐνεπίγραφες καὶ ἀνάγλυφες πλάκες, καθὼς καὶ ἄλλα εἴδη — «κατὰ μυστηριώδη τρόπο ὅλα ἐξαφανισθέντα» — πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἔπρεπε νὰ στόλιζαν κάποια ἐκεῖ στοὰ ἢ ἄλλο κτήριο τῆς ἀγορᾶς [19].

Νεκροταφεῖο: Ὅπως καὶ σήμερα, ἔτσι καὶ οἱ πρόγονοί μας στὰ ἀρχαῖα χρόνια ἔθαφταν τοὺς νεκρούς τους, σχεδὸν πάντοτε, σὲ ὡρισμένους χώρους, νεκροταφεῖα ἢ «νεκροπόλεις», ποὺ βρίσκονταν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῶν πό-

---

19. Δυστυχῶς καὶ ἀπὸ πολὺ πρίν, ἀλλὰ καὶ ὕστερα ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1932, ἡ ὠργανωμένη ἐκεῖ ἀρχαιοκαπηλεία δὲν ἀφῆκε τίποτα ἀπὸ τὰ εὑρήματα ἐκεῖνα καί, δυστυχῶς γι' αὐτή, χωρὶς νὰ τῆς ἀποδώσουν τὰ κέρδη ποὺ φανταζόταν, ὅπως ἀργότερα ἔμαθα... Παραλείπω τί εἶδα καὶ τί ἄκουσα τὰ παλαιότερα χρόνια, ἰδίως γιὰ ἀγοραπωλησίες νομισμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐξαφανίσεις καὶ καταστροφὲς ἀρχαίων ἀντικειμένων..., καὶ θὰ σημειώσω ἐδῶ ἕνα μονάχα χαρακτηριστικὸ περιστατικό: Λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1932, τριγυρίζοντας στὰ ἐρείπια τῆς Ἱεριοσσοῦ, εἶδα ἕνα συγχωριανό μου — δὲν θυμοῦμαι τὸ ὄνομά του — νὰ σκάφτη πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἱεροῦ Βήματος τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀρχαγγέλων καὶ νὰ βγάζη ἀπ' ἐκεῖ μιὰ πλάκα μαρμάρινη. Ἦταν ἀνάγλυφη καί, ὅπως φαινόταν, πολὺ παλαιά, ἀλλὰ σὲ καλὴ κατάστασι... Παρίστανε ἔφιππο πολεμιστὴ μὲ χλαμίδα καὶ μπροστά του, ἀριστερά, γυναῖκα ὄρθια μὲ χιτώνα μακρύ, ἡ ὁποία κάτι προσέφερε στὸν ἱππέα μὲ τὸ τεντωμένο δεξί της χέρι. Κοντὰ δὲ στὰ πόδια τοῦ ἀλόγου εἰκονιζόταν ἕνα μικρὸ φίδι, ποὺ μὲ ἀνασηκωμένο λίγο

λεων, γιατὶ πίστευαν πὼς τὸ θάψιμο μέσα στὴν πόλι «ἐμίαινε» τοὺς ζωντανούς. Οἱ μεγάλοι ὅμως γαιοκτήμονες καὶ πλούσιοι μποροῦσαν νὰ θάφτουν τοὺς πεθαμένους τους μέσα στὰ ἰδιόκτητα κτήματά τους, ἔξω πάλι ἀπὸ τὰ τείχη (γι' αὐτὸ καὶ βρίσκονται μεμονωμένοι τάφοι σὲ διάφορα μέρη).

Τὰ νεκροταφεῖα συνήθως βρίσκονταν κοντὰ στοὺς μεγάλους δημοσίους δρόμους, οἱ δὲ τάφοι ἀνοίγονταν σὲ σειρές, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ δρόμου, ὅσο τὸ δυνατὸ κοντὰ σ' αὐτούς, ἀρχίζοντας εὐθὺς σχεδὸν ἀπὸ τὶς πόρτες τοῦ τείχους. Κι' αὐτό, γιὰ νὰ τοὺς βλέπουν οἱ διαβάτες καὶ προσεύχωνται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἐπίδειξι. Γιατί, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ πρόγονοί μας ἐκεῖνοι, ποὺ δὲν ξέθαφταν τοὺς νεκρούς, ἔστηναν πάνω στοὺς τάφους, ποὺ περιποιοῦνταν ἐξαιρετικά, μόνιμα μνημεῖα. Συνερίζονταν μάλιστα μεταξύ τους γιὰ τὸ ποιός θὰ ἔκτιζε τὸ πιὸ μεγαλόπρεπο καὶ πλούσιο μνημεῖο (ὅπως, ἄλλωστε, αὐτὸ γίνεται καὶ σήμερα ἀνάμεσα στοὺς πλουσίους).

Μὲ βάσι λοιπὸν τὰ παραπάνω καὶ ἀπὸ τὶς ἕως τώρα ἀνακαλύψεις τάφων ποὺ ἔγιναν ἐκεῖ, βέβαιο γίνεται, ὅτι τὸ προχριστιανικὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἀκάνθου βρισκόταν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ ἄλλοτε δημοσίου δρόμου, ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Ἁγ. Δημητρίου πρὸς τὸν ἔξω δυτικὰ κάμπο. Πιὸ συγκεκριμένα σήμερα, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς ἴσιας σχεδὸν γραμμῆς ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸν Ἅγ. Δημήτριο καὶ τὸν ἐκεῖ χείμαρρο, περνάει τὶς παρυφὲς τῆς νέας Ἱερισσοῦ (πρὸς τὴ θάλασσα) καὶ καταλήγει στὸ σημεῖο «Κάτω Σταυρός», ὅπου φαίνεται πὼς ἦταν τὸ τέρμα.

Ὅπως ἄκουα — εἶδα καὶ ὁ ἴδιος τελευταῖα — στὴ γραμμὴ αὐτὴ ἀνακαλύφθηκαν τὰ χρόνια αὐτὰ καὶ ἄλλοι τάφοι, παλαιότεροι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ θὰ σημειώσω μερικοὺς ποὺ ὁ ἴδιος εἶδα πρὶν ἀπὸ χρόνια:

1) Μᾶλλον σειρὰ ἀπὸ τάφους καὶ λείψανα ἀξιολόγων μνημείων βρέθη-

---

τὸ κεφάλι του καὶ κυματοειδεῖς κινήσεις τοῦ κορμιοῦ του φαινόταν πὼς κατευθυνόταν πρὸς τὴ γυναῖκα...

Εἴτε γιατὶ φιλοτιμήθηκε ἀπὸ τὸ «δασκάλευμά» μου, εἴτε γιατὶ φοβήθηκε μήπως τὸν καταγγείλω, ὁ συγχωριανός μου ἐκεῖνος δέχθηκε νὰ παραδώση τὸ ἀνάγλυφο στὸ γραφεῖο τῆς Κοινότητος, ποὺ τότε στεγαζόταν σὲ πρόχειρο παράπηγμα, πρᾶγμα ποὺ κάναμε μαζὺ ἀμέσως τότε (χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ὑπογράψουμε «πρωτόκολλο παραδόσεως καὶ παραλαβῆς»). Ὅταν ὅμως μετὰ καιρὸ ξαναπῆγα στὴν Ἱερισσὸ καὶ θέλησα νὰ ξαναδῶ τὸ εὕρημα ἐκεῖνο, ἔμαθα... ὅτι ἐξατμίσθηκε!

Ὅπως δὲ ἀργότερα πάλι ἔμαθα, τὴν ἴδια ἐκείνη περίοδο τῶν σεισμῶν εἶχεν ἱδρυθῆ στὴν Ἱερισσὸ μιὰ ...ἰδιόρρυθμη ἑταιρεία ἀπὸ ντόπιους καὶ ξένους, ἡ ὁποία μὲ τὸ πρόσχημα «παραγωγῆς ἀναψυκτικῶν» (γκαζόζες καὶ τσιτσιμπίρια) γιὰ τοὺς σεισμοπλήκτους, φρόντιζε γιὰ τὴν περισυλλογὴ καὶ κατευόδωσι τῶν ἀρχαίων εὑρημάτων. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἐργοστάσιο τῶν τσιτσιμπιρίων τὸ εἶχεν ἐγκαταστήσει κάπως μακρυὰ ἀπὸ τὰ παραπήγματα καὶ τὰ μάτια τῶν σεισμοπλήκτων, στὴν παραλία καὶ κοντὰ στὸ λιμάνι... Πῶς πῆγαν οἱ δουλειὲς τῆς ἑταιρείας ἐκείνης ἀκριβῶς δὲν ξέρω.

καν πρὶν 60 περίπου χρόνια στὴν ἄκρη τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ κτήματος Τζαμαντάνη, ὅταν ὁ γερο - Τζαμαντάνης ἔσκαβε γιὰ νὰ φυτέψη ἐκεῖ ἀμπέλι.

Ἡαιδὶ τότε, ἔβλεπα στὸ σημεῖο ποὺ εἶπα ἕνα μεγάλο καὶ βαθὺ λάκκο, καθὼς καὶ πλῆθος σπασμένα εἴδη, τὰ περισσότερα πήλινα. Ὅπως ἄκουα ὅμως καὶ ὅπως μετὰ χρόνια μὲ πληροφόρησε ὁ γυιὸς τοῦ γερο - Τζαμαντάνη Χριστόδουλος, ἡ «ἀνασκαφὴ» ἐκείνη, ποὺ εἶχε ἀρχίσει μὲ τὸ σπάσιμο κάθε ἀνακαλυπτομένου ἐκεῖ ἀντικειμένου — γιὰ νὰ βροῦν μέσα σ' αὐτὸ τὸν θησαυρὸ — καὶ συνεχίσθηκε ὕστερα κάπως «ἐπιστημονικώτερα» μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ εὑρισκομένου τότε στὴν Ἱερισσὸ γιατροῦ Κοτρόζου ἀπὸ τὴν Κύμη τῆς Εὐβοίας, ἔφερε στὸ φῶς ἀρκετὰ πράγματα σὲ καλὴ κατάστασι, γιατὶ φαίνεται πὼς οἱ τάφοι ἐκεῖνοι δὲν εἶχαν συληθῆ.

Κατὰ τὸν Χριστόδουλο Τζαμαντάνη, στὸ λάκκο ἐκεῖνο βρέθηκαν:

α) Ἀμφορεῖς, λήκυθοι, διάφορα ἄλλα πήλινα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ «εἰδώλια», ἀπὸ τὰ λεγόμενα «Ταναγραῖα» («κοῦκλες», ὅπως μικρὸς τότε τὶς ἔλεγε ὁ Χριστόδουλος, ποὺ ἔπαιζε, λέει, μ' αὐτὲς στὸ πατρικό του σπίτι).

β) Λάρνακες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες, λέει, δυὸ ὁλόσωμες πήλινες φύλαξε μὲν ὁ πατέρας του γιὰ διάστημα στὴν καλύβα τοῦ ἐκεῖ ἁλωνιοῦ τους, μὰ στὸ τέλος ἀναγκάσθηκε νὰ κομματιάση καὶ νὰ ἐξαφανίση, γιατὶ ἄρχισε νὰ ἀνακατεύεται στὴν ἀνασκαφὴ καὶ ὁ τότε Τοῦρκος ἐκεῖ ἀστυνόμος.

γ) «Πολλὰ χρυσᾶ Κωνσταντινᾶτα», δηλαδή, κατὰ τὸν ἴδιο, χρυσᾶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (πάντως, νομίσματα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἂν μὴ τῆς μακεδονικῆς).

Τὸ περιεργότερο ὅμως ποὺ μοῦ εἶπε — καὶ κατ' ἐμέ, τὸ σπουδαιότερο, ἂν ἀληθεύη — εἶναι, ὅτι ἐκεῖ κάτω δὲν ἦταν ἕνα, ἀλλὰ τρία ἀπανωτὰ στρώματα τάφων, πρᾶγμα, ποὺ κάπως βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ εὑρήματα. Γιατὶ δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι οἱ μὲν ὁλόσωμες πήλινες λάρνακες ἀνήκουν στὴν ἀρχαιότερη Ἄκανθο, τὰ δὲ «χρυσᾶ Κωνσταντινᾶτα» στὴν ρωμαϊκὴ ἐποχή, ἀφοῦ μάλιστα ξέρουμε, πὼς ἡ Ἄκανθος οὐδέποτε ἔκοψε χρυσᾶ νομίσματα. Τὸ τρίτο ὅμως στρῶμα τῶν τάφων σὲ ποιά ἐποχὴ ἀνήκει;

Ἂν πάρουμε σὰν σίγουρο, ὅτι οἱ ἐκχριστιανισθέντες ὕστερα Ἀκάνθιοι δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ θάφτουν τοὺς νεκρούς τους ἐκεῖ, ὅπου θάφτονταν καὶ οἱ εἰδωλολάτρες (οἱ «ἐθνικοί») πρόγονοί τους — καὶ ἐγὼ τὸ θεωρῶ αὐτὸ βέβαιο —, τότε πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ τρίτο στρῶμα τῶν τάφων ἀνῆκε σὲ «προακάνθειο», δηλαδὴ στὴν προϊστορικὴ ἐποχή.

2) Τοὺς ἴδιους χρόνους καὶ στὴν ἴδια γραμμή, λίγο ἀνατολικώτερα, ἀνακαλύφθηκαν ἄλλοι δυὸ τάφοι στὸ γειτονικὸ μὲ τοῦ Τζαμαντάνη κτῆμα τοῦ Γιάννη Μαρίνου. Εἶδα κι' ἐκεῖ τοὺς λάκκους καὶ τὰ σπασμένα πήλινα εἴδη. Τί ὅμως ἀκριβῶς βρέθηκαν ἐκεῖ μέσα δὲν ξέρω. Ὅπως μοῦ ἔλεγεν ὅμως ὁ μακαρίτης πατέρας μου, ποὺ ἦταν τότε φίλος καὶ ἔμπιστος τοῦ γερο - Γιάννη Μαρίνου, ἀνάμεσα στὰ εὑρήματα ἦταν «μιὰ λυχνία καὶ ἕνα ἄγαλμα» (ἀ-

γαλμάτιο ἢ ἴσως εἰδώλιο) «ποὺ παρίστανε γυναῖκα ποὺ καθόταν σὲ θρόνο καὶ εἶχε τὰ χέρια της σταυρωμένα στὸ στῆθος».

3) Τὰ ἴδια χρόνια ἀνακαλύφθηκε — δὲν ξέρω πῶς — μιὰ μικρὴ κολόνα ἀπὸ ἄσπρο μάρμαρο, σὲ σημεῖο κοντὰ στὸν «Κάτω Σταυρό», ἀριστερὰ ὅμως τοῦ δρόμου αὐτὴ τὴ φορά.

Κτιζόταν τότε ἡ ἀτέλειωτη ἐκκλησία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Καὶ ἡ τότε σοφὴ Δημογεροντία τῆς Ἱερισσοῦ, ἔχοντας ἀνάγκη ἀπὸ πέτρες καὶ ἐλπίζοντας, ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν κολόνα θὰ εὕρισκε ἄφθονες καὶ μάλιστα μαρμαρένιες, ἀποφάσισε καὶ μὲ τὴν ἄδεια τοῦ Τούρκου ἀστυνόμου ἔκανε ἐκεῖ «ἐπίσημη ἀνασκαφή».

Δυστυχῶς γιὰ τοὺς καλούς μας τότε ἄρχοντας, πέτρινο ὑλικὸ δὲν βρέθηκε πολύ. Ὅσο θυμοῦμαι, αὐτὸ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μιὰ ὁλόσωμη μικρὴ κολόνα, κομμάτια ἀπὸ ἄλλη ἢ ἄλλες ὅμοιες, βάσι (κρηπίδωμα), νομίζω, ἀπὸ πώρινες τετραγωνισμένες πέτρες καὶ ἄλλα τέτοια, ποὺ φαίνεται πὼς ἀνῆκαν σὲ κάποιο μικρὸ ἐκεῖ κτίσμα, ἴσως ἐπιτάφιο μνημεῖο. Γινόταν τότε λόγος καὶ γιὰ κάποια μεγάλη ἀνάγλυφη πλάκα, ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ πάρω ἁμαρτία στὸ λαιμό μου, γιατὶ τέτοιο πρᾶγμα ἐγὼ δὲν εἶδα τότε.

Γιὰ νὰ συμπληρωθῆ τὸ ἱστορικὸ τῆς ἀνασκαφῆς ἐκείνης, θὰ προσθέσω, ὅτι οἱ τότε ἄρχοντές μας κομμάτιασαν ἐπὶ τόπου, ὅσα εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ κομμάτιασμα καὶ κομματιασμένα ὕστερα τὰ μετέφεραν καὶ τὰ ξαναέθαψαν στὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησίας ποὺ εἶπα, ὅπου καί, ἂν δὲν βγῆκαν ἀπ' ἐκεῖ γιὰ νὰ ξαναθαφτοῦν κάπου ἀλλοῦ, πρέπει νὰ βρίσκωνται τὰ «οἰκτρὰ» ἐκεῖνα λείψανα ἑνὸς ὡραίου ἴσως ἄλλοτε δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ μνημείου τῆς ἀρχαίας πόλεώς μας!

Ὅπως εἶπα, στὴν ἴδια γραμμὴ βρέθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ ἄλλοι τάφοι. Ἀνάμεσα δὲ σ' αὐτοὺς καὶ ἕνας πού, ὅπως μὲ βεβαίωσε ἡ γυναῖκα μου, ποὺ ἔτυχε νὰ βρεθῆ ἐκεῖ καὶ τὸν εἶδε, εἶχε ὁλόσωμη πήλινη σαρκοφάγο σὲ σχῆμα ἀρχαίου πλοίου, ἴσως ἐπειδὴ ὁ νεκρὸς ἦταν στὴ ζωή του ναυτικός.

Ὅταν ὅμως ὕστερα ἀπὸ καιρὸ πῆγα στὴν Ἱερισσὸ καὶ θέλησα νὰ ἰδῶ τὴν σαρκοφάγο ἐκείνη..., δὲν τὴν εἶδα! Εἶχε κάνει φτερὰ καὶ πέταξε, ἢ κομματιάσθηκε καί... πετάχθηκε [20];

Ἐπίσης στὴν ἴδια γραμμὴ καὶ κοντὰ στὶς βόρειες παρυφὲς τῆς νέας Ἱερισσοῦ εἶδα τελευταῖα καὶ μιὰ μαρμάρινη σκαλιστὴ σαρκοφάγο τῶν ρωμαϊκῶν μᾶλλον χρόνων [21].

---

20. Ἂν οἱ ὁλόσωμες ἐκεῖνες λάρνακες, τὰ εἰδώλια, ἀγγεῖα κλπ., ποὺ βρέθηκαν στοὺς τάφους καὶ ἀλλοῦ, κατασκευάσθηκαν ἐπὶ τόπου — κι' αὐτὸ εἶναι τὸ πιθανώτερο —, τότε πρέπει νὰ συμπεράνουμε, ὅτι καὶ στὴν Ἄκανθο εἶχε ἀναπτυχθῆ ἀξιόλογα ἡ κεραμευτική.

21. Γιὰ τὴν περίπτωσι ποὺ στὸ χῶρο τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου θὰ βρεθῆ τυχὸν καὶ τάφος ἢ τάφοι διαφορετικοὶ ἀπὸ ἐκείνους τῶν ἀρχαίων προγόνων μας, σημειώ-

Τὰ παραπάνω φτάνουν, θαρρῶ, γιὰ νὰ πεισθοῦμε. Δὲν κρίνω ὅμως περιττὸ νὰ σημειώσω ἐδῶ καὶ τὰ ἑξῆς: Κάποιος ἐμπειρικὸς «ἀρχαιολόγος» (διάβαζε: ἀρχαιοκάπηλος) ποὺ πραγματικὰ ἤξευρε πολλά, μοῦ ἔλεγεν, ὅτι στὴν Ἄκανθο ὑπῆρξαν δυὸ νεκροταφεῖα, ἕνα «κάτω», πρὸς τὴ θάλασσα (αὐτὸ ποὺ ἀνάφερα παραπάνω) καὶ δεύτερο «ἄνω». Τοῦτο δέ, τὸ «ἄνω», τὸ τοποθετοῦσε στὴ θέσι «Ἐπάνω Σταυρὸς» ἢ ἁπλᾶ «Σταυρός», δηλαδή, πρὸς τὴν τοποθεσία, ὅπου σήμερα βρίσκεται τὸ προσκυνητάρι τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονα, πηγαίνοντας πρὸς τὸ ἐξωκκλήσι τοῦ προφήτη Ἠλία, ἤ, ἀλλοιῶς, στὶς νοτιοδυτικὲς παρυφὲς τῆς νέας Ἱερισσοῦ καὶ κοντὰ στὸ σημερινὸ νεκροταφεῖο της.

Δὲν ἄκουσα νὰ βρέθηκε τάφος στὴ θέσι αὐτή. Ὡστόσο δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρξε κάποτε ἐκεῖ νεκροταφεῖο. Γιατὶ σκέφτομαι, ὅτι οἱ ἐκχριστιανισθέντες Ἀκάνθιοι (ἀπὸ τὸν 4ον ἴσως μ.Χ. αἰῶνα ἕως τὴν καταστροφὴ τῆς ἀρχαίας πόλεως) δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἔθαφταν τοὺς νεκρούς τους ὅπου ἦταν θαμμένοι καὶ οἱ «ἐθνικοὶ» πρόγονοί τους. Καί, ἐξάλλου, σκέφτομαι, ὅτι ἡ κατὰ πατροπαράδοτο ἔθιμο τοποθέτησι Σταυρῶν στὰ δύο ἐκεῖνα σημεῖα — Κάτω καὶ Πάνω Σταυρὸ — δὲν ἦταν τυχαία, ἀλλὰ θέλει νὰ δηλώση ὅτι κάπου ἐκεῖ ὑπῆρξαν πράγματα ἱερά, ὅπως καὶ τὰ νεκροταφεῖα θεωροῦνται.

Τὸ ὅτι δὲν βρέθηκε ἕως τώρα τάφος στὸν «Ἐπάνω Σταυρὸ» δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα, ἂν πάρουμε ὑπ' ὄψι, ὅτι οἱ χριστιανοὶ Ἀκάνθιοι ξέθαφταν τοὺς πεθαμένους, καθὼς καὶ ὅτι τοὺς χρόνους ἐκείνους οἱ χριστιανοὶ δὲν συνείθιζαν νὰ κτίζουν στοὺς τάφους μνημεῖα μόνιμα, οὔτε ἔβαζαν σ' αὐτοὺς «κτερείσματα», ὥστε νὰ μένουν σημάδια. Ἀπόδειξι δὲ τούτου εἶναι, νομίζω, καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἂν καὶ στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγ. Δημητρίου τῆς τέως Ἱερισσοῦ, ὅπου μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἀκάνθου, ἤ ἔστω καὶ μετὰ τὸν 14ον αἰῶνα καὶ ἕως πρὶν λίγα χρόνια, θάφτηκαν πολλὲς χιλιάδες Ἐρισσῶτες, ὡστόσο σήμερα οὔτε ἴχνος κἂν τάφου σώζεται ἐκεῖ.

Τέλος, ἂς σημειώσω καὶ τοῦτο: Ὅτι τὸ πλῆθος τῶν πήλινων θραυσμάτων ποὺ πρὶν χρόνια βρίσκονταν — ἴσως καὶ σήμερα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς — σὲ γραμμὴ παράλληλη μὲ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο, πρὸς τὴ θάλασσα (καὶ στὸ νότιο χεῖλος τῶν ἐκεῖ λειβαδιῶν «Μπάρες»), δὲν ἀνήκουν σὲ τάφους, ἀλλὰ σὲ κεραμουργεῖα (κεραμιδαριὰ) ποὺ ὑπῆρξαν κάποτε ἐκεῖ, ἔξω ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο. Γι' αὐτὸ καὶ μποροῦμε κάπως νὰ παρομοιάσουμε κι' ἐμεῖς τὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἀκάνθου μέ... «Κεραμεικό», ὅπως τῶν Ἀθηνῶν.

νω, ὅτι στοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, σὲ ὡρισμένο σημεῖο τοῦ χώρου αὐτοῦ (συγκεκριμένα, σὲ σημεῖο δεξιὰ τοῦ παλαιοῦ ἐκεῖ δρόμου καὶ κοντὰ στοῦ Τζαμαντάνη) θάφτηκαν καὶ μερικοὶ Τοῦρκοι. Στὴ θέσι αὐτὴ μάλιστα, ποὺ οἱ Ἐρισσῶτες τὸ λέγαμε «Γυφτάκι» (καὶ ὅπου οἱ Τοῦρκοι εἶχαν κτίσει μικρὸ περίβολο, λίγων τετραγωνικῶν μέτρων - ξεροντούβαρο) θάφτηκε στὰ χρόνια μου καὶ ἕνας τελωνειακὸς Τοῦρκος ὑπάλληλος ποὺ λεγόταν Σαμῆ ἐφέντης.

Ζ. ΜΕΡΙΚΕΣ ΑΛΛΕΣ ΤΥΧΑΙΕΣ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ

(ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΥΧΟΝ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ)

Μὲ τὴ σκέψι καὶ ἐλπίδα πὼς ἴσως κάποτε ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη θὰ ἔχη τὴν περιέργεια καὶ θὰ θελήση νὰ μάθη τί μπορεῖ νὰ κρύβη ὁ τόπος αὐτός, ὅπου δὲν ἔπαψαν νὰ κατοικοῦν, Ἕλληνες μὲν κοντὰ 3000 χρόνια, ἄνθρωποι δὲ γενικὰ πολὺ περισσότερα, θὰ σημειώσω ἐδῶ, σὰν ἐνδείξεις καὶ ὁδηγίες, μερικὲς τυχαῖες ἀνακαλύψεις ποὺ ἔγιναν στὰ χρόνια ποὺ κατοικοῦσα μόνιμα κι' ἐγὼ ἐκεῖ καὶ εἶδα.

1. Στὴ συνοικία «Χάνια» τῆς τέως Ἱερισσοῦ, ὅπου βρίσκονταν τὰ «Μητσακάδικα» καὶ τὸ μητρικό μου σπίτι, στὸν κῆπο τοῦ σπιτιοῦ μας, περίπου 20 μέτρα δυτικὰ ἀπὸ τὴν τότε εἴσοδό του καὶ 2 περίπου μέτρα ἀπὸ τὴ νοτία πλευρὰ τοῦ τότε λιθόστρωτου δρόμου ποὺ ἔφερνε στὴν «Ἀπουλλιάνα» καὶ στὸ «Πηγάδι τῆς Τσιμνοῦς».

Στὸ σημεῖο αὐτό, ὅταν μὲ τὸν μακαρίτη πατέρα μου ἐπιχειρήσαμε νὰ ἀνοίξουμε πηγάδι, σκοντάψαμε σὲ βάθος 2½ - 3 μέτρων πάνω σὲ μεγάλες πλάκες ἀπὸ γρανίτη (ἢ ψαμμίτη), μὲ σχῆμα ὀρθογώνιο, πρὸς τὸ ἰσόπλευρο τετράγωνο καὶ διαστάσεις ποὺ δὲν μπορῶ τώρα νὰ ὁρίσω ἀκριβῶς. Πάντως, τὸ μάκρος τους πρέπει νὰ ἦταν γύρω στὸ ἕνα μέτρο, ἂν ὄχι καὶ περισσότερο.

Στὴν ἔρευνα ποὺ κάναμε, ὅσο μᾶς ἐπέτρεπε ὁ κύκλος τοῦ πηγαδιοῦ, δὲν βρήκαμε, δυστυχῶς, παρὰ μόνο μερικὰ κόκκαλα ζώων, κομμάτια διαφόρων πήλινων ἀγγείων, λίγα χάλκινα νομίσματα τῆς Ἀκάνθου καὶ στάχτη. Διαπιστώσαμε ὅμως, ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει σειρὰ ὅμοιων πλακῶν, καλὰ δουλευμένων στὴν ἐπάνω ἐπιφάνειά τους, πού, ὅπως φαίνονταν μέσα στὸ πηγάδι, στηρίζονταν σὲ μιὰ μονάχα σειρὰ ἀπὸ «ἀργὲς» μικρότερες πέτρες. Καὶ ὅτι ἡ σειρά τους, ἡ ὁποία πρὸς τὰ δυτικὰ διακοπτόταν στὴ μέση σχεδὸν τοῦ κύκλου τοῦ πηγαδιοῦ μας, συνεχιζόταν πρὸς τὰ ἄλλα σημεῖα, ἄγνωστο ἕως ποῦ καὶ σὲ τί.

Πάντως, ἡ φροντισμένη ἐπεξεργασία τῆς ἐπάνω μόνο ἐπιφανείας τους, ἡ στήριξί τους σὲ μιὰ μονάχα σειρὰ ἀπὸ ἄλλες πέτρες, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἀκόμα τὸ σχῆμα τους, ποὺ ἔχει πλάτος ἀρκετὰ μεγαλύτερο καὶ πάχος μικρότερο ἀπὸ τὶς γνωστὲς πλάκες τοῦ ἀρχαίου τείχους, ἀποκλείουν, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴν πιθανότητα, ὅτι ἴσως πρόκειται ἐκεῖ περὶ τείχους ἢ καὶ θεμελίου ἄλλου κτηρίου. Καὶ μᾶλλον πιστεύω, ὅτι μὲ τὶς πλάκες ἐκεῖνες ἦταν ἴσως στρωμένη αὐλὴ (προαύλιο) ἢ περίβολος κάποιου σπουδαίου ἐκεῖ ἱδρύματος· ἴσως, ὅπως εἶπαν τότε μερικοί, βωμοῦ ἢ ναοῦ. Πάντως, συνδυάζοντας ἄλλη μιὰ παλαιότερη ἀνακάλυψι, ποὺ εἶχε γίνει στὰ γειτονικὰ ἐκεῖ Δοτσάδικα σπίτια (πλάκες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μιὰ ἐνεπίγραφη κλπ.), ὑποθέτω ὅτι στὸν γύρω ἐκεῖ χῶρο πρέπει νὰ ὑπῆρξε κάποτε σπουδαῖο κτηριακὸ συγκρότημα.

Γιὰ νὰ δειχθῆ ὁ ὄγκος τῶν πλακῶν τοῦ πηγαδιοῦ μας, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ

συμπληρωθῆ τὸ ἱστορικὸ κι' αὐτῆς τῆς ἀνακαλύψεως, προσθέτω, ὅτι ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς πλάκες ποὺ ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρη μέσα στὸν κύκλο τῆς τρύπας πῆρε κι' αὐτὴ τὸ δρόμο πρὸς τὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ἐπειδὴ μάλιστα στάθηκε ἀδύνατο νὰ βγῆ ἀπ' ἐκεῖ μέσα ὁλόσωμη μὲ τοὺς ἐγχώριους «μακαράδες», κόπηκε στὰ δυὸ μὲ «φουρνέλλο» (δυναμίτη) καὶ ἔτσι ἀνασύρθηκε.

2. Σὲ νότια ἀπόστασι ἀπὸ τὸ παραπάνω πηγάδι μας 25 - 30 μέτρα καὶ σὲ ἴσια σχεδὸν γραμμή, μέσα στὸν γειτονικὸ κῆπο τοῦ μακαρίτη θείου μου Δημ. Μητσάκα, ὅταν κι' αὐτὸς ἄνοιγε τὸ ἐκεῖ πηγάδι, βρῆκε, στὸ ἴδιο σχεδὸν βάθος στάχτη ἄφθονη, ἀπομεινάρια ἀπὸ μεγάλα μπακιρένια καρφιὰ καὶ ἄλλα εἴδη, ποὺ μαρτυροῦσαν ὅτι ἐκεῖ εἶχε γίνει κάποτε πυρκαϊά. Καὶ γιὰ νὰ γίνη πυρκαϊά, ἀσφαλῶς ἔπρεπε νὰ ὑπῆρξαν ἐκεῖ κτήρια.

3. Στὴν ἄλλοτε συνοικία «Λιβάδια», δηλαδὴ στὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς καὶ στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ Ψέμμα, σὲ ἀπόστασι ἀνατολικὴ ἀπὸ τὸ «μάρμαρο τῆς Λαδιάβας» ὀλίγων μέτρων, ἀνακαλύφθηκε ἀρχὴ ὑπογείου στοᾶς ἢ σήραγγος, μὲ κατεύθυνσι, νομίζω, πρὸς τὴν ἀκρόπολι.

4. Στὴ θέσι «Κοπριά», ἐκεῖ περίπου ποὺ βρίσκεται ἡ δεξαμενὴ τῆς παλαιᾶς Ἱερισσοῦ, ὅταν ἡ Κοινότητα ἐπιχείρησε νὰ ξανακατασκευάση τὸ ὑδραγωγεῖο ἀπὸ τὰ πρὸς Ν. καὶ ΝΔ. ὑψώματα, ἀνακαλύφθηκε δρόμος τῆς ἀρχαίας πόλεως πλακόστρωτος, «διατηρούμενος σὲ καλὴ κατάστασι», ὅπως μοῦ εἶπε τότε ὁ μακαρίτης Ν. Μητρόπουλος ποὺ ἐπιστατοῦσε στὸ ἔργο.

5. Στὴν ἴδια περιοχή, λίγο κάτω καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλοτε «Φοράδικα» ἀνακαλύφθηκαν λείψανα σημαντικοῦ κτηρίου.

Βέβαια καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα σημεῖα τῆς τέως Ἱερισσοῦ πρέπει νὰ ἔχουν γίνει καὶ ἄλλες, πολλὲς ἴσως, τέτοιες τυχαῖες ἀνακαλύψεις. Καὶ ἀκούω, ὅτι περισσότερες ἔγιναν στὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια, ὁπόταν ὁ χῶρος «τῶν ἐρειπίων» ἔγινε λατομεῖο, στὸ ὁποῖο ὁ κάθε δαίμονας μπορεῖ νὰ σκάβη καὶ νὰ σπάζη «κατὰ βούλησιν» καὶ ἀνεξέλεγκτα.

Ὅμως ἀπὸ ὅσα τυχὸν βρέθηκαν δὲν ἔμαθα κάτι «τὸ ἀκριβὲς» καὶ δὲν εἶδα, παρὰ μόνο ἕνα κατατσακισμένο καὶ καταμωλωπισμένο μαρμάρινο κεφάλι, τίς οἶδε ποιανοῦ ἄτυχου Ἀκανθίου, ποὺ «κοσμοῦσε» τὸ γραφεῖο τῆς Κοινότητος Ἱερισσοῦ (δὲν ξέρω ἂν καὶ τοῦ Δήμου Ἱερισσοῦ σήμερα).

Η. ΤΟ ΜΑΝΤΕΙΟ ΤΗΣ ΑΚΑΝΘΟΥ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΕΣ ΑΛΛΕΣ ΠΕΡΙΕΡΓΕΣ ΓΙ' ΑΥΤΗΝ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ὁ Γεράσιμος Σμυρνάκης γράφει, ὅτι στὴν Ἄκανθο ὑπῆρχε καὶ μαντεῖο τοῦ Ἀπόλλωνα. Τὸ τοποθετεῖ μάλιστα στὴ θέσι ὅπου σήμερα βρίσκεται τὸ μικρὸ σπήλαιο (ἁγίασμα) καὶ ἐξωκκλήσι τοῦ Ἁγίου Παύλου, κοντὰ καὶ νότια ἀπὸ τὸ ἄλλοτε Κάστρο. Καὶ προσθέτει, ὅτι ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ μαντείου

αὐτοῦ ὑδρεύονταν οἱ Φοίνικες στρατιῶτες ποὺ ἐπὶ τρία περίπου χρόνια δούλευαν στὸ ἄνοιγμα τῆς διώρυγος τοῦ Ξέρξη.

Σημειώνω, ὅτι τὴν εἴδησι αὐτή, ποὺ δὲν ξέρω πόθεν τὴν εἶχε ὁ Σμυρνάκης, τὴν εἶδα πρὶν 50 περίπου χρόνια καὶ σὲ σημειώσεις γιὰ τὴν Ἄκανθο τοῦ ἀειμνήστου δασκάλου τῆς Ἱερισσοῦ Ν. Βουργαρέλλη, ποὺ εἶχα βρῆ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ ἄλλου ἐκείνου ἀειμνήστου δασκάλου τῆς Ἱερισσοῦ καὶ πνευματικοῦ μου πατέρα Γεωργίου Παπακωνσταντίνου.

Ὅτι στὴ θέσι τοῦ σπηλαίου καὶ τοῦ παρεκκλησιοῦ τοῦ Ἁγ. Παύλου, ὅπου καὶ οἱ σημερινοὶ Ἀκάνθιοι τελοῦμε πάνδημο πανηγύρι στὶς 29 Ἰουνίου, πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ στὰ ἀρχαῖα χρόνια ἱερό, ἐγὼ τοὐλάχιστο τὸ θεωρῶ βέβαιο· ἐὰν ὅμως καὶ μαντεῖο, μόνο ἀπὸ τοπικὴ ἐκεῖ ἀνασκαφὴ μπορεῖ ἴσως νὰ βεβαιωθῆ.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη σχετικὴ ἁγιορείτικη παράδοσι ποὺ λέγει ὅτι: «Ὅταν ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος Μαρία μὲ τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην καὶ τὴν Συνοδείαν Της, πλέουσα πρὸς Κύπρον, ἠναγκάσθη, λόγῳ τρικυμίας μεγάλης, νὰ προσορμισθῇ εἰς τὸν ἐν Ἄθῳ λιμένα τοῦ Κλήμεντος, εὗρε νὰ λειτουργῇ ἐκεῖ μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ μάλιστα περίφημον, εἰς τὸ ὁποῖον προσέτρεχον πανταχόθεν οἱ εἰδωλολάτραι Ἕλληνες κλπ.».

Βέβαια, δὲν εἶμαι ἐκεῖνος, ποὺ θὰ τολμήση νὰ ἀμφισβητήση τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Θεοτόκος, «πλέουσα πρὸς Κύπρον», πόδισε καὶ σώθηκε... στὸν Ἄθωνα, ἐφόσον μάλιστα ξέρω, ὅτι στὸ ἴδιο ἐκεῖνο λιμάνι τοῦ Κλήμεντος (= τῶν Ἰβήρων) ἡ Παναγία, ὄχι μόνο «ἐν ζωῇ», ἀλλὰ καὶ «ἐν ἀπεικονίσει» βρῆκε σωτηρία, ὅταν ἡ Εἰκόνα Της, κυνηγημένη ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναγκάσθηκε... νὰ πλεύση καὶ νὰ σωθῆ στὸ Ἅγιον Ὄρος...

Ὅμως ἡ ἀνάμειξι στὴν παραπάνω διήγησι καὶ μαντείου τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα τοῦ νὰ βασίσθηκε σὲ κάποια μακρυνὴ τοπικὴ παράδοσι, γιὰ κάτι ποὺ ὑπῆρξε κάποτε κάπου πρὸς τὸν Ἄθωνα καὶ ποὺ ὕστερα οἱ Ἰβῆρῖτες καλόγεροι — οἱ ὁποῖοι, ὅπως θὰ δοῦμε στὸ δεύτερο μέρος τῆς παρούσης, ἔκαμαν ἀργότερα ἰδιοκτησία τους τὴν Ἄκανθο — τὸ «ἐνετόπισαν» στὸ μοναστήρι τους.

Ἐξάλλου, δὲν εἶναι ἀπίθανο, ὅτι ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ Ἁγ. Παύλου ὑδρεύονταν οἱ Φοίνικες στρατιῶτες. Διότι καὶ κοντὰ στὴ διώρυγα βρίσκεται, ἀλλὰ καὶ ἄφθονο νερὸ ἔπρεπε τότε νὰ δίνη, ἀφοῦ καὶ ἕως τὶς ἀρχὲς ἀκόμα τοῦ αἰῶνα ποὺ ζοῦμε ἡ ἀπόδοσι τῆς πηγῆς αὐτῆς ἦταν ἀσύγκριτα περισσότερη ἀπὸ τὴ σημερινή.

Ὅπως ἔδειχναν τὰ ὅσα εἶχαν ἀπομείνει ἐκεῖ ἕως πρὶν λίγα χρόνια, ἡ πηγὴ τροφοδοτοῦσε τότε δυὸ βρύσες, μιὰ μπροστὰ στὸ παρεκκλήσι μὲ δυὸ «τσουλνάρια» (κρουνοὺς) καὶ δεύτερη κάτω, κοντὰ στὴ «Σκάλα» τῆς Ἱερισσοῦ, μὲ περισσότερα, ποὺ ἔτρεχαν μέρα - νύχτα. Ἀλλὰ καὶ σήμερα, ποὺ ἡ ἀπό-

δοσι τῆς πηγῆς αὐτῆς λιγόστεψε πολὺ περισσότερο καὶ τὸ ὑδραγωγεῖο ποὺ εἶχαν κάνει ἐκεῖ οἱ καλόγεροι καταστράφηκε, τὸ νερό της φτάνει ὑπόγεια ἕως τὴ θάλασσα, στὸ σημεῖο «Ποταμάκια», ποὺ καὶ τὸ ὄνομά του δείχνει κι' αὐτό, πὼς τὸ νερὸ ἦταν ἄλλοτε πολὺ περισσότερο.

Σημειώνω, ὅτι καὶ σὲ γερμανικὸ τοπογραφικὸ χάρτη τῆς περιοχῆς, ποὺ εἶδα στὰ χέρια Γερμανοῦ ὑπαξιωματικοῦ τὸ 1941, ἡ θέσι σημειώνεται σὰν σημαντικὴ πηγὴ πόσιμου νεροῦ.

Πάντως, σὲ δυὸ ἀρχαιολογικὰ λεξικά, ποὺ ἔχουν καταλόγους τῶν ἀρχαίων μαντείων, δὲν εἶδα τὸ ὄνομα τῆς Ἀκάνθου [22].

Ἄλλη διήγησι ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος λέγει τὰ ἑξῆς: «Ὅταν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος περιώδευεν ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀνατολῆς ἀναζητῶν τοποθεσίαν κατάλληλον ἵνα κτίσῃ τὴν πρωτεύουσάν του, ἐστάθη πρὸς στιγμὴν εἰς τὴν Ἄκανθον» (ἔτσι ὁ Σμυρνάκης· ὁ δὲ Κοσμᾶς Βλάχος: «Ἐπὶ τοῦ Ἀκανθίου ἰσθμοῦ»). «Ἀλλά», λέγει, παρῃτήθη τοῦ ἔργου, ἀποτραπεὶς ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἐπισκόπου Ἀρεθουσίων, καθ' ὃν χρόνον ἤρξατο σχεδιάζειν τὴν πόλιν, διὰ τὸ εἶναι τὸν Ἄθων κλῆρον ἴδιον τῆς Θεοτόκου». (Ἡ ὑπογράμμισι τοῦ Κοσμᾶ Βλάχου). Κατὰ δὲ τὸν Σμυρνάκη: «Διότι δὲν ἠθέλησε νὰ διαταράξῃ τὴν ἡσυχίαν τῶν ἐκεῖ διούντων μοναχῶν»! [23].

Καθόσο μπόρεσα νὰ μάθω, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, προτοῦ καταλήξῃ στὸ Βυζάντιο, εἶχε σκεφθῆ νὰ κτίσῃ τὴν πρωτεύουσά του στὴν Τριαδίτσα ἢ Σαρδική (Σόφια τῆς Βουλγαρίας), ἢ σὲ θέσι «μεταξὺ τοῦ Ἰλίου καὶ τῆς Περγάμου». Δὲν ἀποκλείεται ὅμως περιοδεύοντας γιὰ τὸ σκοπό του, νὰ ἐπισκέφθηκε καὶ τὴν Ἄκανθο, ἀφοῦ μάλιστα εἶναι γνωστό, ὅτι κατὰ περιόδους ἔμενε τότε στὴ Θεσ)νίκη. Καὶ ἴσως «νὰ ἐστάθη πρὸς στιγμὴν εἰς τὴν Ἄκανθον», ἀφοῦ ἡ θέσι της καὶ κεντρικὴ κάπως ἦταν γιὰ τὸ τότε κράτος του καὶ ἀσφαλὴς μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἐκεῖ θάλασσες.

Ἀλλ' ὅτι «παρῃτήθη τοῦ ἔργου, καθ' ὃν χρόνον ἤρξατο σχεδιάζειν τὴν πόλιν», διότι ὁ ἐπίσκοπος Ἀρεθουσίων τοῦ εἶπεν, ὅτι ὁ Ἄθωνας ἦταν «κλῆρος

---

22. Γιὰ τὸ μαντεῖο αὐτὸ τῆς Ἀκάνθου ἔχω γράψει καὶ μερικὰ ἄλλα στὸ περιοδικὸ «Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς» ὑπὸ τὸν τίτλο «Αἱ δαφνηφορίαι τῆς Ἱερισσοῦ» (τεῦχ. 1, σελ. 104) καὶ «Οἱ Παυλοκαταραμένοι τῆς Ἱερισσοῦ» (τεῦχ. 2, σελ. 232), σχετίζοντάς τα μὲ μιὰ παλαιὰ παράδοσι τῆς Ἱερισσοῦ ποὺ μιλάει γιὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, τοὺς Λαδιαβῖτες καί... τὸ ἀγελαδινὸ κρέας!

23. Ἁγιορείτικος θρῦλος λέγει ὅτι, «ὅταν οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ συνελθόντες ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῆς Θεομήτορος, διεχώρισαν τὴν Οἰκουμένην εἰς τομεῖς καὶ ἔβαλον κλῆρον περὶ τοῦ μέρους, εἰς τὸ ὁποῖον ὤφειλεν ὁ καθεὶς ἐξ αὐτῶν νὰ πορευθῇ ἵνα κηρύξῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἡ χερσόνησος τοῦ Ἄθωνος ἔλαχεν εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ἡ Ὁποία ἐπιμόνως εἶχε ζητήσει ὅπως λάβῃ καὶ Ἐκείνη μέρος εἰς τὸ κήρυγμα καὶ τοὺς κινδύνους του. Καὶ διὰ τοῦτο, λέγουν, τὸ Ἁγιώνυμον Ὄρος λέγεται Κλῆρος τῆς Παναγίας!».

τῆς Παναγίας», ἢ διότι δὲν θέλησε νὰ ταράξη «τὴν ἡσυχίαν τῶν ἐκεῖ βιούντων μοναχῶν» εἶναι ἀνιστόρητο, ὅταν μάλιστα λάβουμε ὑπ' ὄψι μας, ὅτι, ὅταν ταῦτα σχεδίαζε ὁ αὐτοκράτορας ἐκεῖνος, μήτε καλόγεροι, μὰ μήτε καὶ ἁπλοῖ κἂν χριστιανοί — πολλοὶ τοὐλάχιστο — βρίσκονταν στὴν Ἄκανθο καὶ στὸ Ἅγ. Ὄρος!

Ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτης, ποὺ πέθανε ὡς ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Βλατάδων τῆς Θεσσαλονίκης, ἔγραψε στὸ περιοδικὸ «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» μιὰ σύντομη ἱστορία τῆς Ἀκάνθου - Ἱερισσοῦ, ὅπου σημείωσε καὶ τὰ παρακάτω: «1) Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀκάνθου ὑπῆρχον λέοντες πολλοὶ καὶ βόες ἄγριοι. 2) Ὁ παραγόμενος εἰς τὴν Ἄκανθον οἶνος ἦτο ὀνομαστός. 3) Τὸ ἅλας τῆς Ἀκάνθου ἦτο νοστιμώτερον ἢ κατὰ ἅλας. 4) Οἱ τέττιγές της ἐφημίζοντο διὰ τὴν... ἀφωνίαν των. Καὶ 5) Οἱ κύνες της ἐφημίζοντο διὰ τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν των».

Δὲν ξέρω καὶ δὲν φρόντισα νὰ μάθω ἀπὸ ποῦ εἶχε τίς... εἰδήσεις αὐτὲς ὁ π. Ἰωακείμ, ὡστόσο, ἂς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὰ λιοντάρια καὶ τὰ βόδια. Γνωστὸ εἶναι, ὅτι τοὺς πολὺ ἀρχαίους χρόνους λιοντάρια ὑπῆρχαν σ' ὅλη τὴ χώρα μας. Ὅπως δὲ μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, τέτοια βρίσκονταν καὶ στὴν ἐποχή του ἀκόμα στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκάνθου. Ἱστορώντας, ὁ Ἡρόδοτος, τὴν πορεία τοῦ Ξέρξη ἀπὸ τὴν Ἄκανθο στὴ Θέρμη (Θεσσαλονίκη) γράφει: «Ξέρξης δὲ καὶ ὁ πεζὸς στρατὸς ἐπορεύετο ἐκ τῆς Ἀκάνθου τὴν μεσόγαιαν τάμνων τῆς ὁδοῦ... Πορευομένῳ δὲ ταύτῃ λέοντές οι ἐπεθήκαντο τῇσι σιτοφόροισι καμήλοισι... Εἰσὶ δὲ κατὰ ταῦτα τὰ χωρία καὶ λέοντες πολλοὶ καὶ βόες ἄγριοι» (VII, 124, 125).

Ἐπίσης βέβαιο εἶναι ὅτι στὴν Ἄκανθο παράγονταν πολλὰ σταφύλια καὶ κρασιά. Αὐτὸ βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη. Ὅτι δὲ τὸ κρασί της ἔπρεπε νὰ ἦταν καὶ ὀνομαστό, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι καὶ σήμερα τὸ παραγόμενο ἐκεῖ κρασὶ (ποὺ πρὶν καταστραφοῦν τὰ ἀμπέλια ἀπὸ τὴν φυλλοξήρα ἦταν καὶ ἄφθονο) εἶναι ἐκλεκτῆς ποιότητος, ἂν καὶ δὲν εἶναι φροντισμένο ὅσο στὰ ἀρχαῖα χρόνια, συμπεραίνεται πάλι ἀπὸ τὰ ὅσα γράφει ὁ Θουκυδίδης (νομίζω καὶ ὁ Ἀθήναιος), καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν παράστασι φύλλων ἀμπελιοῦ σὲ σειρὰ ἀπὸ τὰ τετράδραχμά της. Πρᾶγμα, αὐτό, ποὺ δείχνει ὅτι γινόταν μεγάλη ἐξαγωγὴ κρασιοῦ καὶ ὅτι ἔμπαινε ἀρκετὸ «συνάλλαγμα» ἀπ' αὐτὸ στὴν πόλι.

Ἂς σημειωθῆ δέ, ὅτι καὶ κατὰ παράδοσι οἱ τότε Ἀκάνθιοι ἔπρεπε νὰ ἦταν καὶ ἔμπειροι ἀμπελουργοί. Διότι καὶ στὴ μητρόπολί τους, τὴν Ἄνδρο, ὑπῆρχαν τότε πολλὰ ἀμπέλια καὶ «κύριος θεὸς» («πολιοῦχος» ἂς ποῦμε) ἦταν ἐκεῖ ὁ Διόνυσος, τοῦ ὁποίου καὶ ὑπῆρχε λαμπρὸς ναὸς καὶ ἄλσος, ὅπου μάλιστα γινόταν κάθε χρόνο καὶ τὸ θαῦμα τῆς μετατροπῆς τοῦ νεροῦ σὲ κρασὶ καὶ μεγάλο πανηγύρι [24].

24. Οἱ Ἄνδριοι ἄποικοι ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴ μετέφεραν ἀπὸ τὴ μητρόπολί

Αὐτὰ γιὰ τὸ μαντεῖο, τὰ λιοντάρια, τὰ βόδια καὶ τὸ κρασί. Τί γὰ ποῦμε ὅμως γιὰ τὸ ἅλας τῆς Ἀκάνθου, ποὺ ἦταν νοστιμώτερο... ἀπὸ τὸ ἅλας; Τί γιὰ τὰ ἄφωνα ἐκεῖνα τζιτζίκια της καὶ τί γιὰ τά... γοργοπόδαρα σκυλιά της;

Ἄραγε τὸ ἅλας ἦταν νοστιμώτερο ἐπειδὴ γινόταν ἀπὸ τὸ... «εὐλογημένο» θαλασσινὸ νερὸ τῆς Ἱερισσοῦ;... Ἢ μήπως ἐκεῖνος ποὺ τὸ πρωτόγραψε ἐννοοῦσε κάτι τὸ παρόμοιο μὲ τὸ λεγόμενο «ἀττικὸν ἅλας» ποὺ καὶ σήμερα ἐξακολουθεῖ γὰ παράγεται ἐκεῖ καὶ πραγματικὰ εἶναι ἀρκετὰ νόστιμο;... Ἀλλὰ καὶ ποιανοῦ «ἐκλείψαντος εἴδους τεττιγομύρμηκες» ἦταν τὰ σοβαρὰ ἐκεῖνα τζιτζίκια τῆς Ἀκάνθου, τὰ ὁποῖα δὲν τεμπέλιαζαν παίζοντας βιολὶ τὰ καλοκαίρια, ἀλλὰ τὰ περνοῦσαν «ἐν σιωπῇ καὶ ἐργασίᾳ»;

Ἀμ' ἐκεῖνα πάλι τὰ φτεροπόδαρα ἀκάνθεια σκυλιά;

Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἀνάμεσα στὶς ἀμέτρητες ἄλλες παραδόσεις, διηγήσεις καὶ θρύλους, γιὰ διάφορα ἄλλα φυσικὰ καὶ ὑπερφυσικὰ ἁγιορείτικα πράγματα καὶ θαύματα, ἔχουμε ἀρκετὲς ἀκόμα «εἰδήσεις» ποὺ ἐνδιαφέρουν καὶ τὴν Ἄκανθο - Ἐρισσὸ - Ἱερισσό.

Μέσα στὸ τότε σκοτάδι τῆς ἀμαθείας τῶν πολλῶν καὶ τῆς τυφλῆς θρησκοληψίας, πολλοὶ «ἀργόσχολοι καὶ ὀμφαλοσκόποι δραματισταί», ἀλλὰ καὶ ἄλλοι εὐφάνταστοι καλόγεροι, δεξιοτέχνες στὸ νὰ σκαρώνουν εἰδήσεις, διηγήσεις καὶ ντοκουμέντα — «πρὸς ἕνα οἱονδήποτε σκοπὸν ἀποβλέποντα καὶ εἰς τὰς βιβλιοθήκας διὰ τὸ μέλλον ριφθέντα», ὅπως μᾶς λέγει ὁ πατὴρ Χριστοφ. Κτενᾶς —, δημιούργησαν ἐκεῖ μέσα «κυκεῶνα» ἀπὸ διηγήσεις καὶ ἱστορίες, πιθανὲς καὶ ἀπίθανες, ὥστε δὲν ξέρει κανεὶς σὲ ποιά ἀπ' αὐτές... νὰ μὴ πρωτοπιστέψῃ!... Γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ περιλάβω ἐδῶ ἄλλες τέτοιου εἴδους «εἰδήσεις».

Θ. ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΚΑΝΘΟΥ

Τὰ νομίσματα τῆς Ἀκάνθου καὶ γιὰ τὴν παράστασι, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐκτύπωσι εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα τῆς ἀρχαιότητος.

Κατάλογοι καὶ περιγραφές τους ὑπάρχουν ἀρκετές, τόσο σὲ δικά μας,

---

τους καὶ στὴν Ἄκανθο τὴ λατρεία καὶ τὸ πανηγύρι αὐτὸ τοῦ Διονύσου. Γι' αὐτὸ ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ ὑπῆρχε καὶ στὴν Ἄκανθο ναὸς καὶ ἄλσος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ. Ὅπως δὲ καὶ στὰ προηγούμενα σημείωσα, τὸ ἱερὸ ἐκεῖνο ἄλσος πρέπει νὰ βρισκόταν ὅπου σήμερα βρίσκεται τὸ ἐξωκκλήσι τοῦ Προφήτη Ἠλία (ὁ ὁποῖος ἀντικατέστησε ἐκεῖ τὸν Διόνυσο) καὶ ὅπου, ἕως πρὶν λίγα χρόνια ἀκόμα, σώζονταν 2 - 3 αἰωνόβια καὶ πελώρια «δέντρα» (δρῦς) μὲ τὰ τεράστια κλαδιὰ καὶ ρίζες, ποὺ καὶ σήμερα φαίνονται ἐκεῖ. Κατὰ παμπάλαιο δὲ ἔθιμο, στὸ ἄλσος αὐτὸ καὶ σήμερα, κάθε 20 Ἰουλίου, γίνεται πάνδημο πανηγύρι.

ὅσο καὶ σὲ ξένα συγγράμματα, καθὼς καὶ συλλογές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες, καθὼς λέγεται, πληρέστερη εἶναι τοῦ Ἐθνικοῦ Νομισματολογίου Ἀθηνῶν.

Ἀπὸ τὶς λίγες ὅμως περιγραφὲς ποὺ ἐγὼ διάβασα καλύτερη καὶ πιὸ εὐκολονόητη μοῦ φάνηκε ἐκείνη ποὺ δημοσίευσε στὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο» τοῦ 1940 ὁ νομισματολόγος — καὶ συνταγματάρχης, νομίζω, τότε — Κ. Θεοχάρης, μὲ τὸν τίτλο: «Ἀρχαῖα νομίσματα τῆς Ἀκάνθου».

Ἀπὸ τὴ μελέτη αὐτή, ποὺ περιλαβαίνει καὶ μερικὰ ἱστορικὰ τῆς ἀρχαίας πόλεώς μας, θὰ ἀντιγράψω ἐδῶ τὸ μεγαλύτερο μέρος γιὰ ὅσους δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν τὸ βιβλίο ποὺ ἀνέφερα.

Ὁ Κ. Θεοχάρης γράφει, ὅτι ἡ Ἄκανθος ἔκοψε τὰ ἑξῆς νομίσματα:

α) Εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον 700 - 480 π.Χ.

Κατὰ τὴν ὑποπερίοδον τῆς πρωΐμου ἀρχαϊκῆς 700 - 570 π.Χ. δὲν φαίνεται ὑπάρχουσα ἐν τῇ Ἀκάνθῳ νομισματοκοπία. Κατὰ τὴν ὑποπερίοδον τῆς μέσης ἀρχαϊκῆς, 570 - 520, ἐκόπησαν:

1) Τετράδραχμα. Παράστασις: Ἔμπροσθεν, λέων σπαράσσων ταῦρον. Ὁ λέων πρὸς ἀριστερά, ὁ ταῦρος πρὸς δεξιά. Τὸ ὅλον ἐντὸς κύκλου στικτῶν κόκκων· ἀρχαϊκὴ αὕτη διακόσμησις. Ὄπισθεν, τετράγωνον ἔγκοιλον.

2) Τετρώβολον. Παράστασις: Ἔμπροσθεν, προτομὴ ταύρου, στρέφοντος τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω. Ὄπισθεν, τετράγωνον εἰς τέσσαρα διῃρημένον. Τῆς παραστάσεως αὐτῆς ὑπάρχουν πολλαὶ ποικιλίαι. Καὶ εἰς τὰ νομίσματα αὐτὰ παρατηρεῖται ἡ ἀρχαϊκὴ διακόσμησις τῶν στικτῶν κόκκων. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἐπὶ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὑπάρχον σύμβολον τοῦ ἀγκυλωτοῦ σταυροῦ (σβάστικα). Ἐξ ἄλλου ὑπάρχει τὸ γράμμα Α.

β) Κατὰ τὴν ὑποπερίοδον τῆς ὀψίμου ἀρχαϊκῆς 520 - 480 ἐκόπησαν:

1) Τετράδραχμα. Παράστασις: Ἔμπροσθεν, λέων σπαράσσων ταῦρον. Ὄπισθεν, τετράγωνον ἔγκοιλον. Ὑπάρχουν πολλαὶ ποικιλίαι. Εἰς τὴν μίαν, ὁ λέων παρίσταται πρὸς δεξιὰ καὶ ὁ ταῦρος πρὸς ἀριστερά. Κύκλος στικτῶν κόκκων. Εἰς ἄλλην, ὁ λέων παρίσταται πρὸς ἀριστερὰ καὶ ὁ ταῦρος πρὸς δεξιά. Εἰς ἄλλην ποικιλίαν τὸ νόμισμα εἶναι μᾶλλον ἐλλειψοειδές, ἐνῷ τὰ προηγούμενα εἶναι στρογγύλα. Ὁ λέων πρὸς ἀριστερὰ καὶ ὁ ταῦρος πρὸς δεξιά. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ταύρου ἀντικρύζει τὸ μέσον τοῦ σώματος τοῦ λέοντος, ἐνῷ εἰς τὰ προηγούμενα ἡ μία κεφαλὴ εὑρίσκεται εἰς συμμετρικὴν θέσιν ὡς πρὸς τὴν ἄλλην. Τὸ ὅλον ἐντὸς στικτῶν κόκκων, κάτωθεν δὲ γραμμαὶ εὐθεῖαι καὶ μεταξὺ αὐτῶν γραμμὴ στικτῶν κόκκων, κάτωθεν σύμβολον. Ὄπισθεν, τετράγωνον ἔγκοιλον.

γ) Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τῆς τέχνης γενικῶς ἀπὸ 480 - 323 π.Χ. καὶ κατὰ τὴν ὑποπερίοδον 440 - 400 ἐκόπησαν :

1) Τετράδραχμα ἀργυρᾶ. Παράστασις Ἔμπροσθεν, λέων σπαράσσων ταῦρον. Ἄνωθεν, ἀρκτικὰ ὀνομάτων ἀρχόντων. Κάτωθεν, φύλλα ἀμπέλου. Τὸ ὅλον ἐντὸς στικτῶν κόκκων. Ὄπισθεν, τετράγωνον εἰς τέσσαρα διῃρημένον καὶ ἐπιγραφή: ΑΚΑ-ΝΘ-ΙΟ-Ν. Ὁ λέων παρίσταται πρὸς δεξιὰ καὶ ὁ ταῦρος πρὸς ἀριστερά. Αἱ γραμμαὶ λεπτότεραι τῶν τῆς προηγουμένης περιόδου.

2) Τετρώβολα ἀργυρᾶ. Παράστασις: Ἔμπροσθεν, προτομὴ λέοντος. Ὄπισθεν, τετράγωνον ἔγκοιλον εἰς τέσσαρα διῃρημένον.

3) Διώβολα ἀργυρᾶ. Παράστασις: Ἔμπροσθεν, κεφαλὴ Ἀθηνᾶς. Ὄπισθεν, τετράγωνον ἔγκοιλον εἰς τέσσαρα διῃρημένον.

4) Ὀβολοὶ ἀργυροῖ. Παράστασις: Ἔμπροσθεν, κεφαλὴ λέοντος μετὰ τοῦ τραχήλου. Ὄπισθεν, τετράγωνον ἔγκοιλον εἰς τέσσαρα διῃρημένον.

δ) Ὑποπερίοδος 400 - 359 π.Χ.

1) Τετράδραχμα ἀργυρᾶ. Παράστασις: Ἔμπροσθεν ἡ αὐτή, λέων σπαράσσων ταῦρον. Ὁ λέων πρὸς δεξιὰ καὶ ὁ ταῦρος πρὸς ἀριστερά. Ἄνωθεν, ἀρκτικὰ ὀνομάτων ἀρχόντων. Ὄπισθεν, τετράγωνον εἰς τέσσαρα διῃρημένον καὶ ἐπιγραφὴ ΑΚΑ-ΝΘ-ΙΟ-Ν. Εἰς τὰ τετράδραχμα τῆς περιόδου αὐτῆς ὁ λέων παρουσιάζεται μὲ ὀλιγωτέραν ἀγριότητα παρὰ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, διότι τὸ ἐξωτικὸν φόβητρον, τὸ ὁποῖον παρουσίαζε κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν, κατ' ἀναλογικὴν ἐπίδρασιν δὲν ἀνταποκρίνεται πλέον εἰς τὸ λεπτὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῆς τέχνης.

2) Τετράδραχμα ἀργυρᾶ. (Ἄλλη ποικιλία). Παράστασις: Ἔμπροσθεν, λέων σπαράσσων ταῦρον. Ὁ λέων πρὸς δεξιὰ καὶ ὁ ταῦρος πρὸς ἀριστερά. Ὄπισθεν, τετράγωνον εἰς τέσσαρα διῃρημένον καὶ ἐπιγραφὴ ΑΚΑ-ΝΘ-ΙΟ-Ν, ἄνευ ὀνομάτων ἀρχόντων.

3) Ὀβολοὶ ἀργυροῖ. Παράστασις: Ἔμπροσθεν, κεφαλὴ Ἀπόλλωνος. Ὄπισθεν, λύρα ἐντὸς ἐγκοίλου τετραγώνου καὶ ἐπιγραφὴ ΑΚΑΝ-ΘΙΟΝ. Οἱ ὀβολοὶ οὗτοι εἶναι σύγχρονοι τῶν ἐν Ὀλύνθῳ κοπέντων συμμαχικῶν νομισμάτων. Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι ἡ Ἄκανθος διετήρησε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ συνεπῶς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς νομισματοκοπίας ἀπέναντι τῆς Χαλκιδικῆς συμμαχίας (Συμπολιτείας).

4) Χαλκᾶ νομίσματα. Παράστασις: Ἔμπροσθεν, κεφαλὴ Ἀθηνᾶς. Ὄπισθεν, τροχὸς καὶ ἐπιγραφὴ ΑΚΑΝ, ἢ τετράγωνον γραμμικόν, διῃρημένον εἰς τέσσαρα καὶ ἐπιγραφὴ ΑΚΑΝ.

Βλέπομεν ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς ἀκμῆς τῆς τέχνης συνεχίζεται ὡς νομισματικὸς τύπος ἡ αὐτὴ παράστασις τοῦ λέοντος καὶ τοῦ ταύρου. Οἱ λέοντες εἰς τὰ νομίσματα παρουσιάζουν δύο τύπους κεφαλῆς. Πρῶτον τὸν χιττιτικόν, ἀνταποκρινόμενον εἰς τοὺς χιττιτικοὺς λιθίνους κολοσσούς, εἰς συγγενῆ μικρασιατικὰ πρότυπα ἐκ χαλκοῦ καὶ ἐλεφαντοστοῦ καὶ εἰς εἰκόνας ἀγγείων ἀνατολικῶν (πρωτοκορινθιακῶν καὶ ἰωνικῶν)... Ἡ κεφαλὴ εἶναι ἐγκαρσία ὀρθογώνιος — τεινομένη πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἀντὶ ἀνορθωμένη — τὸ οὖς προεξέχον — ὁριζόντιαι γραμμαὶ προσώπου, σιαγόνες παράλληλοι — χαίτη ἐφαρμοστή. Ὁ τύπος οὗτος βραδύτερον καὶ εἴς τινας περιοχὰς ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ δευτέρου, τοῦ «ἀσσυριακοῦ» τύπου — ὁ αἰγυπτιακὸς τύπος τοῦ λέοντος ἐλλείπει τελείως ἐν τῇ νομισματικῇ. Ὁ τύπος οὗτος — ἀδιάφορον ἂν πρόκηται περὶ διαφορᾶς τοῦ εἴδους ἢ τῆς παραδόσεως τῆς τέχνης — εἶναι ὁ τῶν ἀσσυριακῶν ἐπιτοίχων εἰκόνων, ἰδίᾳ τοῦ Ἀσουρβανιπάλ. Ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀνορθωμένη, ἡ γραμμὴ τοῦ προσώπου τείνεται λοξῶς πρὸς τὰ ἄνω, τὰ ὦτα κρύπτονται εἰς τὴν χαίτην, ἡ ὁποία εἶναι ἀνορθωμένη. Ὁ τύπος οὗτος ἀπαντᾶται εἰς τὰ παλαιοκορινθιακὰ καὶ παλαιοαττικὰ ἀγγεῖα, ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐνωρὶς ἐν Μιλήτῳ, Κνίδῳ, ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἀρχαϊκῇ περιόδῳ ἐπίσης ἐν Κυζίκῳ, Ἀκάνθῳ, χερσονήσῳ Θράκης κλπ. Οὕτω ὁ τύπος τῶν τετραδράχμων τῆς Ἀκάνθου 570 - 520 π.Χ. εἶναι χιττιτικός. Ὁ τῶν τετραδράχμων 440 - 400 ὁμοίως. Ὁ τύπος τῶν τετραδράχμων 520 - 480 παρουσιάζεται ἀσσυριακός, ὡς καὶ ὁ τῆς ὑποπεριόδου 400 - 359 π.Χ. Μέχρι τοῦ ἔτους 400 π.Χ. ὁ ὑπὸ τῶν Ἀκανθίων παραδεδεγμένος σταθμητικὸς κανὼν ἦτο ὁ εὐβοϊκός. Κατόπιν ὅμως, μετὰ τὴν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους προσχώρησιν (τῷ 424 π.Χ.) ἀντικατεστάθη ὁ κανὼν οὗτος ὑπὸ τοῦ φοινικικοῦ.

Τὰ χαλκᾶ νομίσματα εἶναι συνήθως τῶν 2,90 - 4,20 γραμμαρίων βάρους.

Μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Φιλίππου (348 π.Χ.) παύει ἡ αὐτόνομος νομισματοκοπία τῆς Ἀκάνθου».

Αὐτὰ καὶ ὅσα παρέλειψα νὰ ἀντιγράψω ἀναφέρει ὁ Κ. Θεοχάρης.

Σχετικῶς μὲ τὰ παραπάνω παρατηρῶ τὰ ἑξῆς:

1) Τὸ πλῆθος τῶν ἀργυρῶν νομισμάτων ποὺ ἔκοψεν ἡ Ἄκανθος μαρτυρεῖ μεγάλη καὶ σὲ μεγάλο κύκλο κυκλοφορία, δείχνει δέ, ὅ,τι καὶ ἄλλοῦ εἶπα, τὴ μεγάλη ἐμπορικὴ κίνησι καὶ εὐημέρια τῆς πόλεως. Νομίζω ὅμως, πὼς ἀκόμα δείχνει καὶ ὅτι οἱ Ἀκάνθιοι ἐκμεταλλεύονταν τὰ μεταλλεῖα τῆς περιοχῆς τους.

2) Καθὼς βλέπουμε ἀνέκαθεν καὶ ὡς τὸ τέλος στὰ τετράδραχμα τῆς Ἀκάνθου παριστάνεται τὸ λιοντάρι. Ἦταν τοῦτο τὸ «ἔμβλημα» τῆς Ἀκάνθου, ἤ, ὅπως λέγει ὁ παραπάνω νομισματολόγος, «τὸ ἐθνόσημον καὶ κατὰ τὴν ἐραλδικὴν ὁ θυρεὸς τῆς πόλεως».

3) Παρόμοια παράστασι μὲ λέοντα εἶχαν καὶ τὰ νομίσματα τῆς Σκιώνης, μὲ τὴ διαφορὰ ὅμως ὅτι σ' αὐτὰ παριστάνονταν ἐλάφι στὴ θέσι τοῦ ταύρου.

4) Χρυσᾶ νομίσματα δὲν ἔκοψε ποτὲ ἡ Ἄκανθος. Συνεπῶς, μάταια στὴν Ἱερισσὸ περιμένουμε νὰ βρεθῆ «τὸ χρυσὸ νόμισμά της μὲ τὴ γουρούνα καὶ τὰ γουρουνόπουλά της, ποὺ θὰ κάνη ὑπέρπλουτο ἐκεῖνον ποὺ θὰ τὸ βρῆ».

Βρέθηκαν βέβαια καὶ χρυσᾶ νομίσματα ἐκεῖ. Μπορεῖ δὲ νὰ βρεθοῦν καὶ ἄλλα. Ὅμως αὐτὰ θὰ εἶναι ξένα. Ἂν δὲν θὰ εἶναι μακεδονικὰ ἢ ρωμαϊκά, μπορεῖ νὰ εἶναι τῆς Θάσου, τῆς Κυζίκου ἢ καὶ τῆς Φωκαίας, ποὺ εἶχαν κόψει χρυσᾶ νομίσματα πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ κυκλοφοροῦσαν σ' ὅλο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἢ καὶ νεώτερα ἀπ' αὐτὰ τῆς Ἀθήνας. Δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ βρεθοῦν καὶ περσικοὶ «στατῆρες» ἢ δαρεικοὶ χρυσοῖ, γιατὶ τέτοια νομίσματα πρέπει νὰ κυκλοφόρησαν καὶ στὴν Ἄκανθο στὰ χρόνια τῆς περσικῆς κατοχῆς.

5) Δραχμὲς καὶ δίδραχμα δὲν φαίνεται νὰ ἔκοψε ἡ Ἄκανθος.

6) Ἡ ἀντικατάστασι τοῦ εὐβοϊκοῦ συστήματος μὲ τὸ φοινικικό (ἢ αἰγιναῖο, ὅπως ἀλλοιῶς λέγεται), ποὺ ἔγινε μετὰ τὴν προσχώρησι τῆς Ἀκάνθου στὴ Σπάρτη (424 π.Χ.), ἀλλὰ καὶ ἡ πρόσθεσι στὰ νομίσματά της καὶ ἀρκτικῶν ὀνομάτων ἀρχόντων της (πρᾶγμα ποὺ δὲν γινόταν ἕως τότε) δείχνει, ὅ,τι κι' ἄλλοῦ εἶπα σχετικὰ μὲ τὸ πολίτευμά της, ὅτι, δηλαδή, ἀπὸ δημοκρατικὸ ἔγινε γιὰ ἕνα διάστημα ὀλιγαρχικὸ - ἀριστοκρατικό.

Ἡ δὲ πρόσθεσι στὴν παράστασι καὶ «φύλλων ἀμπέλου» βεβαιώνει, θαρρῶ, ὅτι ἡ πόλι εἶχε σημαντικὸ ἔσοδο ἀπὸ τὰ ἀμπέλια της.

Ι. ΑΚΑΝΘΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΛΛΩΝΙΑ

Σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο θὰ ξεφύγουμε λίγο ἀπὸ τὴν Ἄκανθο. Θὰ προσπαθήσουμε νά... ξετρυπώσουμε μιὰ ἄλλη «μυστηριώδη» πόλι ποὺ ὑπῆρξε κάποτε καὶ κάπου ἐκεῖ πρὸς τὴν ἄκρη τῆς Χαλκιδικῆς. Κι' αὐτό, γιατὶ ἡ πόλι ἐκείνη ἔχει ὁπωσδήποτε σχέσι μὲ τὴν Ἄκανθο, ἢ καλύτερα εἶχε συνδεθῆ πολὺ στενὰ μ' αὐτή.

Ἡ «μυστηριώδης» αὐτὴ πόλι εἶναι ἡ «πρὸς Ἄθω Ἀπολλωνία ἢ Ἀπολλωνιάς».

Γνωστὸ εἶναι, ὅτι τὰ ἀρχαιότερα χρόνια στὴ Χαλκιδικὴ ὑπῆρξαν δυὸ πόλεις μὲ τὸ ὄνομα Ἀπολλωνία. Μιὰ ἡ Ἀπολλωνία (ὀρθότερα Ἀπολλωνιὰς) τοῦ Ἐγρῆ - Μπουτζάκ, πού, ὅπως λέγεται, ἔκτισε ὁ Φίλιππος Α' τῆς Μακεδονίας (621 - 588 π.Χ.) καὶ δεύτερη ἡ Ἀπολλωνία τοῦ Πολυγύρου, ποὺ ἔκτισαν ἄποικοι ἀπὸ τὴ νότια Ἑλλάδα.

Ἀργότερα ὅμως, πρὸς τὸ τέλος τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς καὶ ἀρχὲς τῆς ρωμαϊκῆς κατοχῆς στὸν τόπο μας (πρωτύτερα δὲν ἀναφέρεται καθόλου, οὔτε ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, οὔτε ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη, ποὺ σημειώνουν ὅλες τὶς ἐκεῖ πό-

λεις), παρουσιάζεται καὶ μιὰ τρίτη Ἀπολλωνία, τὴν ὁποία ἀναφέρουν ὁ Πλίνιος, ὁ Στράβων καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι.

Πολλοί, ἀκολουθώντας, νομίζω, τὸν Πλίνιο, τοποθετοῦν τὴν πόλι αὐτὴ (γιὰ τὴν ὁποία, ἂν καί, ὅπως λέγει ὁ Κοσμᾶς Ἁγιοπαυλίτης, δὲν ἦταν σημαντική, ὡστόσο ἔγινε πολὺς λόγος) στὸν Ἄθωνα καὶ συγκεκριμένα πάνω στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαιότερης ἐκεῖ πόλεως τῶν Ἀκροθώων (Ἀκρόθωοι ἢ Ἀκράθως), ἤ, ἀλλοιῶς, ἐκεῖ, ὅπου σήμερα βρίσκεται τὸ μοναστήρι τῆς Μεγάλης Λαύρας.

Ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ. Δὲν βασίζεται παρὰ σ' ἕνα μῦθο καὶ σὲ τοῦτον τὸν παράλογο συλλογισμό: Ἐπειδὴ — λέγουν — ὁ Πλίνιος, ποὺ τὴν ἀναφέρει σὰν ὑπάρχουσα στὰ χρόνια του, ἔγραψεν ὅτι οἱ Ἀπολλωνιᾶτες λέγονταν καὶ «Μακρόβιοι»... καὶ ἐπειδή, ἐξάλλου, ἄλλοι ἔγραψαν, ὅτι ὅσοι κατοικοῦσαν στὸ ἄκρον ἢ στὴν ἄκρη τοῦ Ἄθωνα φημίζονταν γιὰ τὴ μακροβιότητά τους... διὰ ταῦτα — ὅπως λέγεται καὶ στὶς δικαστικὲς ἀποφάσεις — πρέπει νὰ καταδικάσουμε σὲ πρόωρο θάνατο τοὺς Ἀκροθώους καὶ πάνω στὸν τάφο τους νὰ φυτέψουμε τὴν Ἀπολλωνία... Καὶ λέω «πρόωρο θάνατο», γιατὶ ὑπάρχουν εἰδήσεις ποὺ λένε, ὅτι οἱ Ἀκρόθωοι ζοῦσαν καὶ ἀργότερα. Σὰν ὑπάρχουσα δὲ πόλι, ξεχωριστὰ ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνία, τὴν ἀναφέρει καὶ ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος ποὺ ἔζησε στὸ τέλος τοῦ Ε' καὶ ἀρχὲς τοῦ ΣΤ' μ.Χ. αἰῶνα.

Ἄσχετα μ' αὐτὸ ὅμως, ὅτι ἡ Ἀπολλωνία αὐτὴ δὲν μποροῦσε νὰ βρίσκεται στὴ θέσι τῆς Μεγάλης Λαύρας βγαίνει καὶ ἀπὸ τὰ παρακάτω:

1) Ἀπὸ τὴ σειρὰ ποὺ ὁ Πλίνιος ὁ ἴδιος σημειώνει τὶς ἐκεῖ πόλεις. Γράφει: «...τώρα ὑπάρχουν ἡ Οὐρανούπολις, Παλαιότριον (ἄλλοι γράφουν Παλαιώριον), Κλεωναί... Ἀπολλωνία». Ἀφοῦ δηλαδὴ ὁ Πλίνιος, ἢ ὀρθότερα ἐκεῖνος ποὺ τοῦ ἔδωσε τὶς πληροφορίες (γιατὶ ὁ Πλίνιος τόσο ἄμεση ἀντίληψι τοῦ πράγματος εἶχε, ὥστε ὁλόκληρη τὴν πόλι τῶν Ἀκροθώων τὴν τοποθετοῦσε... πάνω στὴν κορυφὴ τοῦ Ἄθωνα, παίρνοντας ἴσως τὸ «ἄκρον ἢ ἄκρα» = ἀκρωτήριο ἢ τέρμα ἐδῶ, γιὰ κορυφὴ τοῦ ὄρους — ὅπως μπορεῖ βέβαια καὶ νὰ τὸ πάρη κανείς, γιατὶ καὶ κορυφὴ ὄρους σημαίνει ἡ λέξι), ἄρχισε νὰ ὀνομάζη τὶς πόλεις τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθωνα ἀπὸ τὴν Οὐρανούπολι, ποὺ βρισκόταν στὴ νότια θάλασσα καὶ κοντὰ στὸ στενὸ ποὺ χωρίζει τὴν ὑποχερσόνησο, φυσικὸ ἦταν νὰ ἀκολουθήση περιγράφοντας τὸν Ἄθωνα καὶ τὶς πόλεις του, ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ νὰ καταλήξη στὴ τελευταία πάλι στὴ βορεινὴ θάλασσα, πρὸς τὸν ἰσθμό. Καί, καθὼς βλέπουμε, τελευταία ποὺ σημειώνει στὴ σειρὰ εἶναι ἡ Ἀπολλωνία.

2) Τὸ μέρος τοῦ Στράβωνα ποὺ ἀναφέρει αὐτὴ τὴν Ἀπολλωνία (ὅσο διασώθηκε) λέγει: «...εἰς μέντοι τἀκριβὲς ἄκρα τίς ἐστιν ἡ ποιοῦσα τὸν κόλπον πρὸς τὸν Ἄθων, πόλιν ἐσχηκυῖα τὴν Ἀπολλωνίαν». Καὶ ἡ λέξι «ἄκρα»

ἐδῶ ὁλοφάνερα ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ ἀκρωτηρίου, τῆς μύτης, ποὺ σχηματίζει κόλπο «πρὸς τὸν Ἄθων».

Δὲν πιστεύω ὅτι ὁ Στράβων θὰ ὠνόμαζε «κόλπον» τὴ μικρὴ ἀγκαλιὰ ποὺ σχηματίζεται στὸ μοναστήρι τῆς Λαύρας. Καὶ μᾶλλον πιστεύω, πὼς ἡ φράσι αὐτὴ καλύτερα μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῆ στὸν «ἐσώκολπο» ποὺ σχηματίζεται μέσα στὸν Ἀκάνθιο κόλπο πρὸς τὴν Κουμίτσα καὶ τὸ Νταλιάνι (τὸ θυννεῖο), δηλαδή, ἀνάμεσα στὸ ἀκρωτήριο, στὴ μύτη «Κριτὴρ» ὅπου ἄλλοτε βρισκόταν τὸ Ἰβηρίτικο μετόχι καὶ πύργος «Πυργούδια» — ἀκρωτήριο, ποὺ στὰ ἀρχαῖα χρόνια σίγουρα εἰσχωροῦσε πολὺ περισσότερο στὴ θάλασσα — καὶ τῆς ἀπέναντι γλωσσίδος «Στυλάρι (α)». Μὲ ἄλλα λόγια, στὸν κυρίως μυχὸ τοῦ κόλπου τῆς Ἱερισσοῦ.

Ἔχουμε ὅμως καὶ πολλὲς εἰδήσεις ποὺ βεβαιώνουν, ὅτι ἡ Ἀπολλωνία αὐτὴ βρισκόταν στὸ μυχὸ τοῦ Ἀκανθίου κόλπου καὶ ὄχι στὴ Λαύρα. Ἔτσι:

3) Ὁ Σμυρνάκης στὸ βιβλίο του «Τὸ Ἅγιον Ὄρος», δὲν δηλώνει μὲν «πόθεν ἔσχε», καθαρὰ ὅμως μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι «πλησίον τῆς Ἀκάνθου καὶ πρὸς τὸν ἰσθμὸν ἐκτίσθη τὸ 148 π.Χ. πόλις μὲ τὸ ὄνομα Ἀπολλωνία». Καὶ προσθέτει, ὅτι αὐτή, «ἡ πρὸς Ἄθω Ἀπολλωνία» (ὄχι «ἐν Ἄθῳ») «συνῳκίσθη μετὰ ταῦτα ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Ἀκάνθου».

4) Τὸ ἴδιο λέγει καὶ ὁ Ἀδαμ. Ἀδαμαντίου στὸ Μεγ. Ἐγκ. Λεξ. καὶ στὴ λέξι «Ἄθως». Γράφει: «Τὸ ἔτος 148 π.Χ. ἱδρύθη ἡ πόλις Ἀπολλωνία, ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἡ σημερινὴ πόλις Ἱερισσός, ἡ ὁποία ὀνομάζεται καὶ Κάστρον».

5) Ὁ Σμυρνάκης προσθέτει καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἐν τῇ πρὸς Ἄθω (ὄχι ἐν Ἄθῳ) Ἀπολλωνίᾳ ἐμαρτύρησεν τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα, ἐπὶ Τριβούνου ἢ χιλιάρχου Τριποντίου ὁ ἅγιος Ἴσαυρος ὁ Διάκονος κλπ.».

6) Ὁ βυζαντινολόγος καὶ ἀκαδημαϊκὸς Νικ. Βέης, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὴ Χρωμίτζα (τὴ σημερινὴ Χουρμίτσινα), ποὺ γειτονεύει μὲ τὴν Ἱερισσὸ καὶ περισσότερο μὲ τὴν Κουμίτσα καὶ τὰ Πυργούδια, γράφει: «Ἡ Χρωμίτζα ἔκειτο παρὰ τὴν Ἱερισσὸν καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἀπολλωνιάδα».

7) Ὁ ἴδιος σὲ ἄρθρο του στὸ Ἐγκ. Λεξ. καὶ στὴ λέξι «Ἰωάν. Κολοβός», γράφει: «Ἰωάννης Κολοβός. Διάσημος μοναχός. Ἵδρυσε τὴν φερώνυμον μονὴν κλπ. Οὗτος μεταβὰς εἰς Κων) πολιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον Α' ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τοὺς παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀπολλωνίαν τόπους, ὡς βασιλικὴν προσφορὰν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν μονήν, τῷ δὲ 872 κατώρθωσεν ὅπως διὰ χρυσοβούλλου κλπ.». Ὅπως δὲ ξέρουμε, οἱ τόποι ποὺ ζήτησε καὶ πῆρεν ὁ Κολοβὸς βρίσκονταν στὸν μυχὸ τοῦ κόλπου τῆς Ἱερισσοῦ καὶ πρὸς τὴ Μεγάλη Βίγλα, ὅπου καὶ τὸ μοναστήρι του.

8) Ὁ Ρῶσος ἐπίσκοπος καὶ συγγραφεὺς Οὐσπένσκυ ταυτίζει τὴν Ἀπολλωνία μὲ τὴν Ἄκανθο, λέγοντας ὅτι τούτη ὠνομαζόταν καὶ Ἀπολλωνία, μετα-

μορφώνοντας τὴν πόλι μας σὲ «Ἀκανθαπολλωνία», πρᾶγμα ποὺ κι' αὐτὸ δείχνει γειτονιὰ καὶ συγχώνευσι.

9) Καθὼς βλέπω στὸν Μ. Δήμιτσα (Β, 419), ὁ Τάφελ (Tafel, Thessal., p. 64) ποὺ τὴν ὀνομάζει «Ἀπολλωνίαν τῆς Ἀκτῆς», τὴν θεωρεῖ ὡς «ἐπίνειον τῆς Ἀκάνθου». Ἕνα κι' αὐτὸ σημεῖο ὅτι βρισκόταν κοντὰ στὴν Ἄκανθο.

10) Ὅλοι ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὴ λεγομένη «Καθέδρα τῶν Γερόντων», δηλαδὴ τὸ κοινοτικὸ κατάστημα τῶν πρώτων καλόγερων στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκάνθου - Ἐρισσοῦ, συμφωνοῦν στὸ ὅτι αὐτὸ βρισκόταν «μεταξὺ τοῦ μετοχίου τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων Πυργούδια καὶ τῆς Κουμίτσας», δηλαδὴ στὴν τοποθεσία ποὺ λέγεται «Λαδιάβα». Αὐτὸ βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἐπίσημο ἔγγραφο τοῦ ἐνάτου ἢ ἀρχῶν τοῦ δεκάτου αἰῶνα, ἀπὸ τὴ λεγομένη «Ἔκθεσι τοῦ Ἐπόπτου Θωμᾶ» (ποὺ, κατὰ τὸν Σμυρνάκη, βρίσκεται στὸ Πρωτάτο τῶν Καρυῶν) καὶ λέγει: «Ἡ δὲ λεγομένη Καθέδρα τῶν Γερόντων ἐν ἑτέρῳ μέρει ἐστὶ τοῦ Ἐρισσοῦ, ὑπὸ τὴν γῆν τοῦ κλάσματος Καμένου».

11) Ἐξάλλου, αὐτὴ τὴν ἴδια «Καθέδρα τῶν Γερόντων» (ἢ «ἀρχαία καθέδρα τῶν Γερόντων»), τόσο ὁ Σμυρνάκης, ὅσο καὶ ἄλλοι ἱστορικοὶ τὴν τοποθετοῦν «πλησίον τῶν τειχῶν (ἢ ἐρειπίων) τῆς Ἀπολλωνίας».

Νομίζω δέ, στὸ τέλος, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα Πυργούδια, ποὺ οἱ καλόγεροι ἢ οἱ Ἐρισσῶτες ἔδωκαν στὴν ἐκεῖ τοποθεσία καὶ τὸ μετόχι, δὲν θέλει νὰ δηλώση ἄλλο, παρὰ ὅτι κάπου ἐκεῖ ὑπῆρχε κάποτε σειρὰ ἀπὸ μικροὺς πύργους, δηλαδή, κατὰ τὴ γνώμη μου, τεῖχος· καὶ τὸ τεῖχος αὐτὸ ἦταν τῆς «πρὸς Ἄθω Ἀπολλωνίας ἢ Ἀπολλωνιάδος».

ΙΑ. ΑΠΟΛΛΩΝΙΑ ΚΑΙ ΛΑΔΙΑΒΑ

Ἀπὸ ὅσα εἴδαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, νομίζω πὼς φανερὸ γίνεται, ὅτι ἡ «πρὸς Ἄθω Ἀπολλωνία», δὲν βρισκόταν στὴ θέσι τῆς Λαύρας ἀλλὰ πρὸς τὸν μυχὸ τοῦ κόλπου τῆς Ἱερισσοῦ. Ἔχουμε δὲ τὴν εἴδησι, ὅτι οἱ κάτοικοί της, σὲ χρόνο ἀνεξακρίβωτο, ἔφυγαν ἀπ' ἐκεῖ καὶ συνοικίσθηκαν μέσα στὸν περίβολο τῶν τειχῶν τῆς Ἀκάνθου.

Ἐξάλλου πάλι, ἔχουμε τὸ δεδομένο, ὅτι στὴν ἴδια τοποθεσία, πρὸς τὸν μυχὸ τοῦ κόλπου τῆς Ἱερισσοῦ, ὑπῆρξε, σὲ ἀμνημόνευτο καὶ ἀνεξακρίβωτο πάλι χρόνο, καὶ συνοικισμὸς μὲ τὸ ὄνομα Λαδιάβα, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι, πάλι σὲ ἀνεξακρίβωτο χρόνο, ἔφυγαν ἀπ' ἐκεῖ καὶ συνοικίσθηκαν στὸ Κάστρο τοῦ Ἐρίσσου ἢ Ἱερισσό, δηλαδὴ στὴν Ἄκανθο.

Αὐτό, ποὺ εἶναι παλαιοτάτη παράδοσι καὶ πεποίθησι στὴν Ἱερισσὸ καὶ στὰ περίχωρα, βεβαιώνεται ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς μακραίωνες καυγάδες τῶν Ἐρισσο-Λαδιαβιτῶν μὲ τοὺς καλόγερους γιὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἀλλὰ ἀπὸ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἀκόμη γίνεται ὁλοφάνερο ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι μιὰ ἀπὸ τὶς συνοικί-

ες τῆς μέχρι τὸ 1923 Ἀκάνθου - Ἐρισσοῦ - Ἱερισσοῦ εἶχε τὸ ὄνομα Λαδιάβα καὶ οἱ κάτοικοί της λέγονταν καὶ λέγονται ἀκόμη Λαδιαβῖτες. Καὶ εἶναι φωτεινότερο καὶ ἀπὸ τὸν ἥλιο ἀκόμα, ὅτι ὁ λεγόμενος Λαδιαβίτης δὲν μπορεῖ, παρὰ νὰ κατοίκησε κάποτε στὴ Λαδιάβα ἢ ὅτι ἀπ' ἐκεῖ κατάγεται.

Ἡ λογική, λοιπόν, τὰ πράγματα, μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ παραδεχθοῦμε, ἢ ὅτι Ἀπολλωνία καὶ Λαδιάβα εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα μὲ διάφορο ὄνομα, ἢ ὅτι ἡ δεύτερη εἶναι διάδοχος τῆς πρώτης. Ἂς προσπαθήσουμε νὰ ξεκαθαρίσουμε τὸ ζήτημα:

1) Εἶναι βεβαιωμένο, ὅτι, ὅταν πρὸς τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου αἰῶνα ἄρχισαν νὰ ἔρχωνται στὴν περιοχὴ τῆς κατεστραμμένης Ἀκάνθου οἱ πρῶτοι «ἐρημῖτες καλόγεροι», πέρα ἀπὸ τὸ νεοκτισμένο τότε «Κάστρο τοῦ Ἐρίσσου» (πάνω στὰ ἐρείπια τῆς Ἀκάνθου) καὶ πρὸς τὸν Ἄθωνα, δὲν ὑπῆρχε κανεὶς ἄλλος «λαϊκὸς» συνοικισμός. Γιατὶ ὅλοι οἱ πέρα ἀπὸ τὸ Κάστρο καὶ ἕως τὴν ἄκρη τῆς ὑποχερσονήσου τοῦ Ἄθωνα ἢ εἶχαν καταστραφῆ ἀπὸ τοὺς πειρατὰς ἢ εἶχαν ἐγκαταλειφθῆ γιὰ τὸ φόβο τους.

Τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Βασιλείου Α' ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 885 μ.Χ. καὶ ποὺ χάριζε στοὺς καλόγερους ὅλη τὴν πέρα ἀπὸ τὴ Μεγάλη Βίγλα καὶ τὸ Ζυγὸ χερσόνησο τοῦ Ἄθωνα, «ὡς παντελῶς ἔρημον λαϊκῶν κατοίκων», τὰ ὅμοια τῶν διαδόχων του, καθὼς καὶ ὅλα τὰ σχετικὰ ἔγγραφα, δὲν ἀναφέρουν ὡς ὑπάρχοντα ἐκεῖ, παρὰ μόνο τὸ Κάστρο τοῦ Ἐρίσσου ἢ Ἐρισσὸ καὶ πέρα ἀπ' αὐτό, πρὸς τὸν Ἄθωνα, μόνο τὸ μοναστήρι τοῦ Κολοβοῦ καὶ τοὺς Ἀθωνίτες καλόγερους.

Ἑπομένως, πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἐνάτου καὶ τὸν δέκατο αἰῶνα (ὅπως καὶ τὸν ἑνδέκατο καὶ δωδέκατο καὶ δέκατο τρίτο ἀκόμα) μήτε Ἀπολλωνία, μήτε Λαδιάβα (συνοικισμὸς) ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκάνθου καὶ πρὸς τὸν Ἄθωνα.

2) Ἀπὸ τὸ 148 π.Χ., ὁπόταν φέρεται ὅτι κτίσθηκε αὐτὴ ἡ Ἀπολλωνία, ἕως τὸ 830 μ.Χ., γύρω στὸ ὁποῖο καταστράφηκε ἡ Ἄκανθος, δὲν βλέπω στὴ γωνιὰ ἐκείνη τῆς Χαλκιδικῆς καμμιὰ βαρβαρικὴ ἀπὸ τὴ ξηρὰ ἢ ἀπ' ἄλλοῦ ἐπιδρομή, ὥστε νὰ ὑποθέσω, ὅτι εἶχε καταστραφῆ πρωτύτερα ἡ Ἀπολλωνία καὶ στὴ θέσι της εἶχε ἴσως κτισθῆ, ἕως τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου αἰῶνα, ἡ Λαδιάβα. Γιατὶ οἱ Οὖννοι, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι βάρβαροι, ποὺ στὸ μεταξὺ διάστημα ρήμαξαν πόλεις καὶ χωριὰ στὴ χώρα μας (καὶ στὴ Χαλκιδικὴ τὴν Κασσάνδρεια, τὴν Ἀπολλωνιάδα τοῦ Ἐγρῆ-Μπουτζὰκ κλπ.), πέρασαν ὅλοι ἀρκετὰ βορειότερα καὶ δυτικώτερα ἀπὸ τὴ γωνιὰ τῆς Ἀκάνθου καὶ δὲν τὴν ἔθιξαν. Οἱ δὲ καταδρομὲς ἀπὸ τὴ θάλασσα δὲν φαίνεται νὰ ἦταν ἕως τότε τόσο δυνατὲς καὶ συντονισμένες, ὥστε νὰ κυριεύουν καὶ νὰ καταστρέφουν πόλεις ὠχυρωμένες καὶ κάστρα. Συνεπῶς ὡς τὸν ἔνατο αἰῶνα ἔπρεπε νὰ ζοῦσε καὶ ἡ πρὸς Ἄθω Ἀπολλωνία.

Νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ Λαδιάβα ἦταν μεταγενέστερος συνοικισμός, ποὺ

κτίσθηκε πάνω στὰ ἐρείπια τῆς Ἀπολλωνίας, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναχώρησι τῶν καλόγερων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ἄθωνα;

Ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι σ' ὅλες τὶς διαμάχες Ἐρισσωτῶν καὶ Ἁγιορειτῶν, τὶς τότε καὶ ὅσες ἀκολούθησαν ἕως τὶς ἡμέρες μας, δὲν γίνεται λόγος πουθενὰ γιὰ συνοικισμὸ Λαδιάβα, παρὰ μονάχα γιὰ τοποθεσία, ὅπου κάποτε ὑπῆρξε ὁμώνυμος συνοικισμός, τὸ ὅτι πρὸς τὸ τέλος τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνα, ὅπως θὰ ἐκτεθῆ στὸ δεύτερο μέρος τῆς παρούσης μελέτης, οἱ Ἰβηρῖτες καλόγεροι συνοίκησαν τοὺς δουλοπαροίκους τους στὴν Ἱερισσό, ἐνῶ, ἂν θὰ ὑπῆρχε τότε ἡ Λαδιάβα, ἀσφαλῶς θὰ προτιμοῦσαν νὰ τοὺς συνοικίσουν σ' αὐτή, ποὺ βρισκόταν δίπλα στὰ κτήματά τους καὶ ὄχι στὴν ἀπομακρυσμένη Ἱερισσό..., αὐτὰ καὶ μόνα κάνουν ἐντελῶς ἀπίθανη καὶ ἀδύνατη τὴν ὑπόθεσι ποὺ εἴπαμε.

Πολὺ δὲ περισσότερο δὲν μποροῦσε νὰ εἶχε κτισθῆ, ἡ Λαδιάβα, ἀπὸ τὸν 14ο αἰῶνα καὶ ὕστερα, ὁπόταν ἡ ὅλη ἐκεῖ περιοχή, μετὰ τὴν καταστροφή της ἀπὸ τοὺς Καταλανούς, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ Κάστρο μας, εἶχε κατακτηθῆ καὶ καλυφθῆ μὲ τὰ μετόχια ἀπὸ τὸν μοναχισμὸ τοῦ Ἄθωνα, ὅπως θὰ δοῦμε στὸ δεύτερο μέρος τῆς παρούσης.

Συνδυάζοντας λοιπὸν ὅσα εἶπα σ' αὐτὸ καὶ στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, καθὼς καὶ ὅσα σχετικὰ ἔχω γράψει στὴν ἐφημερίδα «Φωνὴ τῆς Χαλκιδικῆς» τῆς 24.7.1960, ὅπως καὶ στὸ περιοδικὸ τῆς Ἱστορικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Χαλκιδικῆς: «Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς» (τεῦχ. 2, σ. 232 - 240), ἐπιμένω στὴ γνώμη, ὅτι: 1) «Πρὸς Ἄθω Ἀπολλωνία» (ἢ Ἀπολλωνιὰς) καὶ Λαδιάβα (ἢ Ἀλαδιάβα) εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Καὶ 2) Ὅτι ἡ ἐγκατάλειψί της (εἴτε γιατὶ κι' αὐτὴ καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς, εἴτε γιὰ περισσότερη ἀσφάλεια) καὶ ὁ συνοικισμὸς τῶν κατοίκων της στὸ Κάστρο τοῦ Ἐρίσσου (Ἄκανθο) ἔγινε στὶς ἀρχὲς ἢ πρὸς τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου αἰῶνα, ἢ καὶ λίγο πρωτύτερα. Καὶ πάντως, προτοῦ ἀρχίσουν νὰ «σκηνώνουν» κοντὰ στὸ Κάστρο καὶ οἱ πρῶτοι «ἐρημῖτες καλόγεροι». Καὶ οἱ Λαδιαβῖτες - Ἀπολλωνιᾶτες (Ἐρισσῶτες πλέον) διατήρησαν ἐπὶ ἀρκετοὺς ἀπὸ τότε αἰῶνας τὰ πατρικά τους κτήματα, ὅπως αὐτὸ βγαίνει ἀκόμα καὶ ἀπὸ ἐπίσημα τουρκικὰ ἔγγραφα.

Ὅσο γιὰ τὴ μετονομασία τῆς Ἀπολλωνίας σὲ Λαδιάβα, νομίζω πὼς στὸ χιλιόχρονο διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὸ κτίσιμό της ὡς τὴν ἐγκατάλειψι (148 π.Χ. - 800 μ.Χ.), δὲν θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ πάθη κι' αὐτὴ ὅ,τι ἔπαθε ἡ Ἄκανθος, καθὼς καὶ τόσες ἄλλες πόλεις στὴ χώρα μας[25].

---

25. Γιὰ τὴ Λαδιάβα (ἢ Ἀλαδιάβα) καὶ τοὺς μακραίωνες γι' αὐτὴ καυγάδες τῶν Ἐρισσο-Λαδιαβιτῶν μὲ τοὺς Ἰβηρῖτες καλόγερους παραθέτω εἰδικὸ παράρτημα στὸ τέλος τοῦ δευτέρου μέρους τῆς παρούσης.

ΙΒ. Η ΑΚΑΝΘΟΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΜΗΔΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ. ΠΕΡΣΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

Στὶς προηγούμενες σελίδες προσπαθήσαμε νὰ δοῦμε ποιοί κατοικοῦσαν στὸν τόπο μας τὰ προϊστορικὰ χρόνια, καθὼς καὶ γιατί καὶ πῶς ἀποικίσθηκε ἡ πόλι μας ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἂς προσπαθήσουμε τώρα νὰ δοῦμε καὶ τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξε στὴν ἱστορία τοῦ τόπου.

Δυστυχῶς, ὅσο τὰ φτωχικά μου μέσα ἐπέτρεψαν νὰ ἐρευνήσω, δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ γι' αὐτὴν ἀρχαιότερες εἰδήσεις ἕως τὰ Μηδικά. Δηλαδή, γιὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τὴν ἀποίκησί της ἕως τὸ τέλος τοῦ ἕκτου αἰῶνα. Πάντως, ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις ποὺ ἔχουμε, μποροῦμε πάλι νὰ ποῦμε, ὅτι γύρω στὰ 500 π.Χ. εἶχε ἀναπτυχθῆ σὲ ἀξιόλογη πόλι.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ Ἄκανθος, καθὼς καὶ ὅλες οἱ ἄλλες πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς κι' αὐτὸ τὸ Μακεδονικὸ Βασίλειο, λίγο πρὶν τὸ 500 π.Χ. ἔδωσαν «γῆν καὶ ὕδωρ» στὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Δηλαδή, ἀναγκάσθηκε κι' αὐτὴ νὰ δηλώση ὑποταγὴ στοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ στρατηγοῦ Μεγάβαζου, τὸν ὁποῖο ὁ Δαρεῖος Α' εἶχε ἀφήσει μὲ 80 χιλιάδες ἄνδρες στὴ Θράκη γιὰ τὴν κατάκτησι αὐτῆς καὶ τῆς Μακεδονίας, ὅταν ἐπέστρεφε ἀπὸ τὴν ἄδοξη ἐκστρατεία του ἐνάντια στοὺς πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβι Σκῦθες. «Ἐδεδούλωτο γάρ, ὡς καὶ πρότερόν μοι δεδήλωται, ἡ μέχρι Θεσσαλίας πᾶσα καὶ ἦν ὑπὸ βασιλέως δασμοφόρος, Μεγαβάζου τε καταστρεψαμένου καὶ ὕστερον Μαρδονίου» (Ἡρόδοτος).

Ἡ δὲ περσικὴ ἐκείνη κατοχὴ τοῦ τόπου μας, πού, ὅπως γράφουν μερικοί, ἄρχισε τὸ 512 π.Χ., στὴν Ἄκανθο κράτησε 30 καὶ πάνω χρόνια. Δηλαδὴ ἕως καὶ πέρα ἀπὸ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν (479 π.Χ.), ὁπόταν ἄρχισε νὰ ἐλευθερώνεται ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη. Πρῶτα ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Α' τῆς Μακεδονίας, ὁ ὁποῖος, μόλις ἐπέστρεψε ἀπὸ τὶς Πλαταιές, ἐξόντωσε ἢ ἔδιωξε ἕως τὸ Στρυμόνα τὶς περσικὲς φρουρές, ἐνῶ ταὐτόχρονα ἐπαναστατοῦσαν καὶ ἐξόντωναν τὶς φρουρὲς αὐτὲς καὶ οἱ πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς Θράκης. Λίγο δὲ ὕστερα, ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στόλο, μὲ ἀρχηγὸ στὴν ἀρχὴ τὸν Παυσανία, τὸν Ἀριστείδη καὶ τὸν Κίμωνα ἔπειτα, ὁ ὁποῖος κυρίευσε καὶ τὸ τελευταῖο στὰ μέρη μας περσικὸ φρούριο, τὴν Ἠϊόνα (στὸ Τσάγεζι τοῦ Στρυμόνα).

Ἡ Ἄκανθος σ' ὅλο ἐκεῖνο τὸ διάστημα τῆς περσικῆς κατοχῆς, ἴσως ἐπειδὴ ἦταν σ' αὐτὴ πολλοὶ οἱ «μηδίζοντες», ἴσως ὅμως καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ 483 π.Χ. ἔμενε σ' αὐτὴ ἰσχυρὴ φρουρὰ ἐξ αἰτίας τῆς διώρυγος, δὲν φαίνεται νὰ κινήθηκε καθόλου ἐνάντια στοὺς Πέρσας, ὅπως αὐτὸ ἔκαναν ἄλλες πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, ἰδίως τῆς Παλλήνης καὶ ὅλως ἰδιαίτερα ἡ Ὄλυνθος καὶ ἡ Ποτίδαια, οἱ ὁποῖες ἐπαναστάτησαν εὐθὺς μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμῖνος.

Καὶ ὅπως ξέρουμε, ἡ μὲν Ὄλυνθος κυριεύθηκε, καταστράφηκε καὶ οἱ κάτοικοί της σφάχθηκαν ἢ πνίγηκαν σὲ κάποια μικρὴ ἐκεῖ λίμνη ἀπὸ τὸν Πέρση στρατηγὸ Ἀρτάβαζο, ἡ δὲ Ποτίδαια ὄχι μόνο κράτησε πολιορκημένη τρεῖς μῆνες, ἀλλὰ καὶ ἔκανε ζημιὰ μεγάλη στὸ στρατὸ τοῦ Ἀρτάβαζου, ὁ ὁποῖος ἀναγκάσθηκε νὰ λύση τὴν πολιορκία καὶ νὰ φύγη στὴ Θεσσαλία γιὰ νὰ συναντήση ἐκεῖ τὸν Μαρδόνιο.

ΙΓ. Ο ΜΑΡΔΟΝΙΟΣ ΣΤΗΝ ΑΚΑΝΘΟ. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΤΟΥ ΣΤΟΝ ΑΘΩΝΑ. Η ΔΙΩΡΥΓΑ ΤΟΥ ΞΕΡΞΗ

Τὴν ἄνοιξι τοῦ 492 (ἢ 493;) π.Χ. κατέπλευσε μὲ τὸ στόλο του στὴν Ἄκανθο, ἀπὸ τὴ Θάσο καὶ τὰ παράλια τοῦ Παγγαίου, ὁ στρατηγὸς καὶ γαμπρὸς τοῦ Δαρείου Α' Μαρδόνιος, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ στὸ πέρασμά του ὑποδούλωσε ὅσους μπόρεσε ἀπὸ τοὺς ἀνυπότακτους, κατέστρεψε δὲ καὶ τοὺς Θασίους, «οὐδὲ χεῖρας ἀνταειραμένους», σκόπευε νὰ προχωρήση καὶ στὴ νότιο Ἑλλάδα. «Ἐκ μὲν δὴ Θάσου διαβαλόντες πέρην ὑπὸ τὴν ἤπειρον ἐκομίζοντο μέχρι Ἀκάνθου, ἐκ δὲ Ἀκάνθου ὁρμώμενοι τὸν Ἄθων περιέβαλον» (Ἡρόδοτος).

Σὲ λίγο πάλι ἡ Ἄκανθος δέχθηκε πίσω τὰ καράβια καὶ τοὺς καραβοκύρηδες τοῦ Μαρδονίου — ἀσφαλῶς καὶ τὸν ἴδιο — μετὰ τὴ μεγάλη ζημιὰ ποὺ ἔπαθε στοὺς βράχους τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ἄθωνα (ὁ Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι χάθηκαν τότε 300 περίπου πλοῖα καὶ 20 χιλιάδες ἄνθρωποι).

Πρώτη αὐτὴ μεγάλη ζημιὰ καὶ τῆς Ἀκάνθου, ἡ ὁποία βέβαια, ἀφοῦ «φιλοξένησε» πρῶτα τὸν Μαρδόνιο, χρειάσθηκε ὕστερα, ὄχι μόνο νὰ τὸν «φιλοξενήση» γιὰ δεύτερη φορά, ἀλλὰ καὶ νὰ βοηθήση στὴν περισυλλογὴ καὶ ἀνασυγκρότησι τοῦ στρατοῦ του, ἀφοῦ, ὅπως λέγει ὁ Ἡρόδοτος, καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴ στὸν Ἄθωνα ὁ Μαρδόνιος ἐξακολούθησε τὶς ἐπιχειρήσεις του στὴν Μακεδονία καὶ στὴν Θράκη.

Πρώτη αὐτὴ ζημιὰ τῆς Ἀκάνθου, μὰ καὶ αἰτία γιὰ τὴ μεγαλύτερη ὕστερα τέτοια. Δηλαδή, τὸ ἄνοιγμα τῆς περίφημης «διώρυγος τοῦ Ξέρξη». Ἔργο πού, ἄν, γιὰ τὴν ἐποχή του μάλιστα, ἦταν πραγματικὰ μεγάλο, ὡστόσο ὅμως γιὰ τὴν πόλι μας ἐκείνη κάθε ἄλλο, παρὰ ὠφέλιμο μποροῦσε νὰ ἦταν. Γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀγγαρεῖες καὶ τὶς ἄλλες ζημιὲς ποὺ ἔπαθε στὰ τρία χρόνια, ὅσο κράτησε τὸ ἄνοιγμα τῆς διώρυγος, φυσικὸ ἦταν νὰ λιγόστεψε ὕστερα ἡ κίνησι τοῦ λιμανιοῦ καὶ τὸ ἐμπόριό της, ὅσο διάστημα ἦταν πλωτὴ ἡ διώρυγα.

Ὁ Ἡρόδοτος μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι οἱ ἐργασίες γιὰ τὸ ἄνοιγμα τῆς διώρυγος κράτησαν τρία περίπου χρόνια, ἀπὸ τὸ 483 ἕως τὸ 470 π.Χ.: «προετοιμάζετο ἐκ τριῶν ἐτέων κου ἐς τὸν Ἄθωνα».

Δούλεψαν δὲ στὸ ἔργο ἐκεῖνο, «ὑπὸ μαστίγων», ἀναρίθμητο πλῆθος ἀνθρώ-

πων ἀπὸ τὴν Ἀσία καὶ Εὐρώπη, ποὺ συγκεντρώνονταν στὴν Ἐλαιοῦντα τῆς Θρακικῆς χερσονήσου καὶ διαδοχικὰ μεταφέρονταν στὴν περιοχὴ τῆς διώρυγος, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους φαίνεται ὅτι τεχνίτες ἔμπειροι ἦταν μόνο οἱ Φοίνικες. «Ἐν γὰρ Ἐλαιοῦντι τῆς χερσονήσου ὥρμεον τριήρεις, ἐνθεῦτεν δὲ ὁρμώμενοι ὤρυσσον ὑπὸ μαστίγων παντοδαποὶ τῆς στρατιῆς διάδοχοι δ' ἐφοίτων. Ὤρυσσον δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἄθων κατοικημένοι».

Ὁ Ἡρόδοτος, περιγράφοντας μὲ λεπτομέρειες τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο κατασκευάσθηκε ἡ διώρυγα ἐκείνη, λέγει ὅτι αὐτὴ εἶχε μάκρος δώδεκα σταδίων (περίπου 2200 μέτρα) καὶ πλάτος τόσο, ὥστε νὰ χωρῆ δυὸ τριήρεις μαζὶ κωπηλατούμενες («ὁμοῦ ἐλαστρεομένας)· καὶ προσθέτει, ὅτι ὁ Ξέρξης δὲν τὴν ἄνοιξε τόσο ἀπὸ πραγματικὴ ἀνάγκη — γιατὶ θὰ μποροῦσε νὰ μεταφέρη διὰ ξηρᾶς τὰ πλοῖα του ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη θάλασσα — ὅσο ἀπὸ «μεγαλοφροσύνη» καὶ ἐπειδὴ ἤθελε νὰ ἐπιδείξη τὴ δύναμί του καὶ νὰ ἀφήση ἐνθύμια. «Μεγαλοφροσύνης εἵνεκεν, ἐθέλων τε δύναμιν ἀποδείκνυσθαι καὶ μνημόσυνα λιπέσθαι».

Τὴ γνώμη ὅμως αὐτὴ τοῦ Ἡροδότου πολλοί — καὶ νομίζω ὀρθὰ — τὴν ἀντέκρουσαν. Γιατὶ ἡ διὰ ξηρᾶς, μὲ φαλάγγια, μεταφορὰ 4200 καὶ πάνω πλοίων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα πολλὰ πολὺ μεγάλα καὶ φορτωμένα — ὅσο κι' ἂν θὰ εἶχε ἰσοπεδωθῆ ὁ τόπος — ὄχι μόνο ἦταν πολὺ δύσκολη καὶ θὰ χρειαζόταν χρόνον πολύν, ἀλλὰ καὶ θὰ προξενοῦσε ἴσως σὲ πολλὰ ζημιές, ἂν ὄχι ἀνεπανόρθωτες, ποὺ πάντως θὰ ἦταν δύσκολο νὰ ἐπισκευασθοῦν γρήγορα.

Μερικοὶ ἀμφιβάλλουν καὶ λέγουν, ὅτι ἐκεῖ δὲν ἀνοίχτηκε διώρυγα, ἀλλὰ ἁπλῶς ἔγινεν «ὁμαλισμὸς τοῦ στενοῦ»· ὅτι δηλαδὴ κατασκευάσθηκε «δίολκος», ὅπως στὸ στενὸ τῆς Κορίνθου, καὶ πάνω του ἔγινε ἡ μεταφορὰ τῶν πλοίων μὲ φαλάγγια. Αὐτὸ δὲ τὸ συμπεραίνουν ἴσως καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ διώρυγα ἐξαφανίσθηκε γρήγορα.

Εἶδα καὶ μιὰ ἄλλη ἀνακρίβεια. Ὅτι δηλαδή, τὸ ἔργο «ἔγινε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς τοῦ Ξέρξου εἰς τὴν Ἄκανθον», δηλαδὴ μέσα σὲ 15 - 20 ἡμέρες!

Φαίνεται ὅμως, ὅτι ὅσοι ἔγραψαν τὰ παραπάνω, ἢ δὲν διάβασαν καλὰ τὸν Ἡρόδοτο, ἢ δὲν τὸν διάβασαν καθόλου καὶ ἀντέγραψαν ἀλλήλους!

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν μπορεῖ νὰ ἔγραψεν ἀνακρίβειες στὸ σημεῖο αὐτό. Γιατί, ἂν δὲν ἐπισκέφθηκε τὴν Ἄκανθο καὶ τὴν διώρυγα, ὅμως στὶς ἡμέρες του πῆγε στὴ Θάσο, καθὼς καὶ στὰ ἀπέναντι παράλια, ὅπου βρίσκονταν τὰ μεταλλεῖα τῆς Θάσου («εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς τὰ μέταλλα ταῦτα», VI, 47). Καὶ ἂν δὲν εἶδε ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὰ πράγματα, ὅμως τὰ πληροφορήθηκε ἀπὸ πολὺ κοντινούς, σὲ τόπο καὶ χρόνο ἀκόμα. Ὅτι δὲ ἦταν πολὺ καλὰ πληροφορημένος βγαίνει καὶ ἀπὸ τὴ λεπτομερῆ περιγραφὴ τῆς κατασκευῆς τῆς διώρυγος, καθὼς καὶ

ἀπὸ τὶς σαφέστατες φράσεις ποὺ μεταχειρίζεται. Σίγουρα, ἤξερε τί ἔλεγε, ὅταν ἔγραφε: «...προετοιμάζετο ἐκ τριῶν ἐτέων κου ἐς τὸν Ἄθωνα». Ὅτι «ὁ πέρσης τὰς ἔσω τοῦ Ἄθω οἰκημένας πόλεις νησιώτιδας ἀντὶ ἠπειρωτίδων ὥρμητο ποιέειν», ἢ ὅτι «ὡς κατεσκεύαστο καὶ τὰ περὶ τὸν Ἄθων, οἵ τε χυτοὶ περὶ τὰ στόματα τῆς διώρυγος, οἵ τῆς ῥηχίης εἵνεκεν ἐποιήθησαν κτλ.».

Νομίζω, ὅτι ἕνας ἁπλὸς «ὁμαλισμὸς» ἑνὸς στενοῦ δυὸ χιλιομέτρων, χωρὶς ψηλὰ βουνά, δὲν εἶναι τόσο μεγάλο ἔργο, ὥστε νὰ χρειασθοῦν γι' αὐτὸ τρία χρόνια καὶ ἑκατοντάδες ἴσως χιλιάδες χέρια... Μὰ οὔτε καὶ θἄταν ἀνάγκη νὰ κατασκευασθοῦν στὰ «στόματα» τοῦ διόλκου προχώματα καὶ πεζούλια καὶ «χυτοὶ» γιὰ τὶς πλήμμυρες.

Ὁ Ξέρξης δὲν ξεκίνησε ἀπὸ τὶς Σάρδεις, παρὰ μόνον ὅταν «ἡ διῶρυξ παντελέως πεποιημένη ἀγγέλετο». Καὶ ὁ Ἡρόδοτος, μιλώντας γιὰ τοὺς Ἀκανθίους, λέγει: «Ὁ Ξέρξης ἐπαίνεέ τε ὁ ρ έ ω ν καὶ αὐτοὺς προθύμως ἐόντας ἐς τὸν πόλεμον καὶ τὸ ὄρυγμα ἀ κ ο ύ ω ν», ποὺ, ἂν δὲν κάνω λάθος, θέλει νὰ πῆ, ὅτι τὴν μὲν προθυμία ποὺ ἔδειχναν οἱ Ἀκάνθιοι γιὰ τὸν πόλεμο τὴν ἔβλεπε μὲ τὰ μάτια του, ἐκείνη δὲ ποὺ εἶχαν δείξει στὸ ἄνοιγμα τῆς διώρυγος τὴν ἄκουε μὲ τὰ αὐτιά του· μὲ ἄλλα λόγια, τὴν πληροφορήθηκε ἀπὸ τρίτους. Καὶ ἄρα, τὸ ἔργο εἶχε γίνει ὅταν αὐτὸς δὲν βρισκόταν στὴν Ἄκανθο.

Ὅσο γιὰ τὴν «ταχεῖαν ἐπιχωμάτωσιν» καὶ ἐξαφάνισι τῆς διώρυγος — ποὺ πραγματικὰ τέτοια ἦταν, ἀφοῦ, ὅπως φαίνεται, μήτε στὴ μακεδονική, μήτε στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ὑπῆρχε (ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Στράβωνα) — ἔχω τὴ γνώμη πὼς γιὰ τὴν ἐπιχωμάτωσί της δὲν δούλεψαν μόνο οἱ φυσικὲς δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ χέρια ἀνθρώπων.

Ὁ Κοσμᾶς Βλάχος ἢ Ἁγιοπαυλίτης εἶπεν, ὅτι τὴν ἐπιχωμάτωσαν ἴσως οἱ καλόγεροι γιὰ νὰ δυσκολέψουν τὸ πέρασμα τῶν πειρατῶν στὸ Ἅγιον Ὄρος. Δὲν τὸ πιστεύω, γιατὶ οἱ καλόγεροι ἄρχισαν νὰ πηγαίνουν στὸ στενὸ καὶ τὸ Ὄρος τὸν ἔνατο μ.Χ. αἰῶνα, ἐνῶ, ὅπως εἶπα, ἡ διώρυγα εἶχε κλείσει πολὺ πρωτύτερα.

Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔβαλαν τὸ πρῶτο χέρι οἱ Ἀκάνθιοι, οἱ ὁποῖοι, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἶπα, δὲν μποροῦσαν νὰ βλέπουν μὲ καλὸ μάτι τὸ ἔργο. Φαίνεται πὼς μὲ τὴν ἄμμο τῆς θαλάσσης καὶ τὰ ἀνθρώπινα χέρια φράχθηκαν πρῶτα τὰ δυὸ στόμια καὶ ἀργότερα τὸ ἄλλο διάστημα, γιατὶ καὶ στὰ χρόνια μου ἀκόμα βρίσκονταν στὸ μεσαῖο τμῆμα τῆς ἄλλοτε διώρυγος λάκκοι βαθεῖς, «βίραγγες», γεμᾶτοι νερό, στοὺς ὁποίους μάλιστα ὑπῆρχαν καὶ χέλια πολλά.

Σήμερα τὰ δυὸ στόμια τῆς διώρυγος λέγονται «Τρυπητὴ» τὸ νότιο καὶ «Πρόβλακας» τὸ βόρειο. Τὸ πρῶτο ὄνομα ἔχει φανερὴ τὴν προέλευσί του. Τὸ δεύτερο οἱ ἁγιορεῖτες τὸ παράγουν ἀπὸ τό: «Πρὸ αὔλακος - Πρόβλαξ (!) - Πρόβλακας», ποὺ, γιὰ μένα τουλάχιστο, εἶναι... τραβηγμένο ἀπὸ τὰ μαλλιά.

Πιθανώτερη βρίσκω τὴ γνώμη τοῦ κ. Σωκρ. Λιάκου ποὺ λέγει, ὅτι τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὸ λατινικὸ «Πέρβιαι - λόκους» ποὺ θέλει νὰ πῆ «Δια-

βάσεως τόπος», ὅπως ὠνομάσθηκε ἡ θέσι ἐπὶ ρωμαιοκρατίας, ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ σημεῖο ἐκεῖνο, ποὺ ἦταν ἴσως περισσότερο ἐπιχωματωμένο (καὶ δὲν εἶχε βίραγγες καὶ βοῦρκο) γινόταν τὸ πέρασμα τοῦ στενοῦ πρὸς τὸν Ἄθωνα — εἶναι δὲ γνωστό, ὅτι καὶ ἕως πρὶν χρόνια ἀπ' ἐκεῖ περνοῦσε ὁ δρόμος πρὸς τὴν Κουμίτσα, τὴ Μεγάλη Βίγλα καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος —, ὄνομα (Πέρβιαι - λόκους) ποὺ στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ μας ἔγινεν ὕστερα «Πρόβλακας».

ΙΔ. Ο ΞΕΡΞΗΣ ΣΤΗΝ ΑΚΑΝΘΟ

Ὁ Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι ὁ Ξέρξης ξεκίνησε ἀπὸ τὶς Σάρδεις «ἅμα τῷ ἔαρι», δηλαδὴ γύρω στὶς 20 Μαρτίου τοῦ 480 π.Χ. Ἂν λοιπὸν πάρουμε ὑπ' ὄψι, ὅτι χρειάσθηκε, καθὼς ὁ ἴδιος πάλι λέγει, ἕνα μῆνα γιὰ νὰ φθάση στὸν Ἑλλήσποντο καὶ ἄλλους τρεῖς ἀπ' ἐκεῖ ὡς τὴν Ἀττική (δηλαδὴ τὸ ὅλο τέσσαρες μῆνες), πρέπει νὰ συμπεράνουμε, ὅτι στὴν Ἄκανθο ἔφθασε πρὸς τὰ μέσα ἢ τέλη Μαΐου, αὐτὸς διὰ ξηρᾶς μὲ τὴ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς μοῖρες τοῦ τεράστιου στρατοῦ του καὶ ὁ στόλος ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Θράκης καὶ τοῦ Παγγαίου. «Μέχρι μὲν Ἀκάνθου ὧδε τεταγμένος ὁ στρατὸς ἐκ Δορίσκου τὴν ὁδὸν ἐποιέετο· τρεῖς μοίρας ὁ Ξέρξης δασάμενος πάντα τὸν πεζὸν μίαν αὐτέων ἔταξε παρὰ θάλασσαν ἰέναι ὁμοῦ τῷ ναυτικῷ· ταύτης μὲν δὴ ἐστρατήγεον Μαρδόνιός τε καὶ Μασίστης, ἑτέρη δὲ τεταγμένη ἤιε τοῦ στρατοῦ τριτημορὶς τὴν μεσόγαιαν, τῆς ἐστρατήγεον Τριτανταίχμης τε καὶ Γέργις. Ἡ δὲ τρίτη τῶν μοιρέων, μετ' ἧς ἐπορεύετο αὐτὸς Ξέρξης, ἤιε μὲν τὸ μέσον αὐτέων, στρατηγοὺς δὲ παρείχετο Σμερδομένεά τε καὶ Μεγάβυξον». Ἐπορεύετο δὲ «ἐκ δεξιῆς χειρὸς τὸ Πάγγαιον ὄρος ἀπέργων», ἕως ὅτου «ἀπίκετο ἐπὶ ποταμόν τε Στρυμόνα καὶ πόλιν Ἠιόνα. Ἐντεῦθεν δὲ κόλπον τὸν ἐπὶ Ποσηδηΐου (= τὸν Στρυμονικόν) ἐξ ἀριστερῆς χειρὸς ἔχων ἤιε διὰ Συλέος πεδίου καλεομένου, Στάγειρον πόλιν Ἑλλάδα παραμειβόμενος καὶ ἀπίκετο ἐς Ἄκανθον, ἅμα ἀγόμενος τούτων ἕκαστον τῶν ἐθνέων κλπ.» (VII, 113, 115, 121).

Μὲ ἄλλους λόγους, ὁ Ξέρξης, βαδίζοντας μὲ τὴ μιὰ μοῖρα τοῦ στρατοῦ του ἀπὸ τὴν Ἠιόνα (τὸ Τζάγεζι τοῦ Στρυμόνα) πρὸς τὴν Ἄκανθο, ἀκολούθησε τὸ δρομολόγιο: Τζάγεζι - Ἀσπροβάλτα - Σταυρὸ - Ὀλυμπιάδα - Ζέπικο - Στρατώνι - Ἱερισσό (ὅπου βέβαια εἶχε ἰσιαχθῆ δρόμος), καὶ ὄχι, ὅπως ἄλλοι ὑποθέτουν: Τζάγεζι - Ἀσπροβάλτα - Ρεντίνα - Μελισσουργὸ (Λουντζίκι) - Στανὸ - Ἀρναία - Ἱερισσό.

Ὅτι δὲ ἔτσι εἶχε τὸ πρᾶγμα, φανερὸ γίνεται καὶ ἀπὸ τὴ φράσι: «Στάγειρον πόλιν παραμειβόμενος», δηλαδὴ παραπερνώντας, περνώντας κοντὰ ἀπὸ τὴ Στάγειρο, ποὺ, καθὼς ξέρουμε, βρισκόταν πρὸς τὰ ὑψώματα τῆς Ὀλυμπιάδος.

Βέβαια, τὸ θέαμα ποὺ ἀπήλαυσαν οἱ Ἀκάνθιοι τὴν ἄνοιξι ἐκείνη τοῦ 480 π.Χ., ἀπὸ τὴ μεγαλοπρεπεστάτη πομπὴ καὶ παράταξι, μὲ τὴν ὁποία ἔ-

φτασε στὴν πόλι τους ὁ Ξέρξης (ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος), τὶς μυριάδες καὶ μυριάδες τοῦ παρδαλοῦ στρατοῦ του καὶ τὶς χιλιάδες τῶν πλοίων τους, ἦταν... φαντασμαγορικό, ἀπὸ τὰ «ἀνεπανάληπτα» στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου!... Ἀλλὰ καὶ τὰ «θεωρικὰ» ποὺ πλήρωσαν γιὰ τὸ θέαμα αὐτό, ἦταν παγάκριβα!

Ἂν οἱ ἀριθμοὶ ποὺ μᾶς δίνει ὁ Ἡρόδοτος εἶναι σωστοὶ — καὶ οἱ περισσότεροι σὰν σωστοὺς τοὺς δέχονται — ὁ κόλπος τῆς Ἀκάνθου πρέπει νὰ γέμισε τότε ἀπὸ τὰ 4500 περίπου καράβια τοῦ Ξέρξη! Δηλαδή, γύρω στὰ 1200 πολεμικὰ καὶ 3000 ἄλλα φορτηγὰ καὶ βοηθητικὰ ποὺ ἔφερε ἀπὸ τὴν Ἀσία, καθὼς καὶ ὅσα ἄλλα πῆρε ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντο ὡς τὴν Ἄκανθο.

Ἀλλὰ καὶ πόσο πλῆθος πεζικοῦ στρατοῦ καὶ ζώων στὴ ξηρά!

Ἂν πάρουμε ὑπ' ὄψι, ὅτι κάθε τριήρης εἶχε, κατὰ μέσον ὅρο, πλήρωμα 200 ἄνδρες (ναῦτες, κωπηλάτες κλπ.) καὶ πάνω σ' αὐτοὺς 30 Πέρσες «ἐπιβάτες» (φρουρούς), καθένα δὲ ἀπὸ τὰ ἄλλα πλοῖα πλήρωμα 80 ἄνδρες, θὰ βροῦμε, ὅτι πάνω στὰ πλοῖα βρίσκονταν περισσότεροι ἀπὸ 500 χιλιάδας ἄνθρωποι (ὁ Ἡρόδοτος ὑπολογίζει ὅτι στὰ πλοῖα ποὺ ἔφερε μόνο ἀπὸ τὴν Ἀσία ἐπέβαινον 517.610 ἄνθρωποι)!

Καὶ ἂν σ' αὐτοὺς προσθέσουμε τὸ πεζικὸ τῆς μοίρας ποὺ συνόδευε τὸν Ξέρξη, καθὼς καὶ τὶς στρατιὲς τῶν ἄλλων ποὺ ἀκολουθοῦσαν (ὑπηρέτας, ἁγωγιάτας, ἡνιόχους, καπήλους, εὐνούχους, παλλακίδας, μαγείρους κλπ.), τοὺς ὁποίους ὁ Ἡρόδοτος ὑπολογίζει ὅσους καὶ τοὺς μαχίμους, τότε πρέπει νὰ συμπεράνουμε, ὅτι ἡ πόλι μας καὶ ἡ περιοχή της δέχθηκαν τὸ βάρος ἴσως δυὸ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων!... Καὶ σ' αὐτοὺς πάλι πρέπει νὰ προσθέσουμε τὶς μυριάδες καὶ μυριάδες ζῶα (ἄλογα, μουλάρια, γαϊδούρια καμῆλες, βουβάλια, σφάγια), δηλαδή, ἀμέτρητα κοπάδια ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ζῶα, ποὺ καὶ κάτω ἀπὸ τὴν αὐστηρότερη ἀκόμα πειθαρχία καὶ τάξι θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴ κουρέψουν σύρριζα καὶ νὰ μὴ ρημάξουν καὶ καταβρωμίσουν τὴν ἐκεῖ περιοχή!

Ἀλλὰ γιὰ νὰ καταλάβουμε καλύτερα τί θεομηνία ἦταν γιὰ τὶς πόλεις τὸ πέρασμα ἀπ' αὐτὲς τοῦ Ξέρξη καὶ ἡ τιμὴ τῆς φιλοξενίας του, θὰ βάλω ἐδῶ, μὲ δικά μου λόγια, μιὰ περικοπὴ σχετικῆς διηγήσεως τοῦ Ἡροδότου. Οἱ πόλεις, λέγει, ποὺ εἶχαν προειδοποιηθῆ ὅτι θὰ περνοῦσε καὶ θὰ δειπνοῦσε σ' αὐτὲς ὁ Ξέρξης, ἔγιναν ἀνάστατες. Γιὰ διάστημα πολλῶν μηνῶν οἱ πολῖτες τους δὲν ἔκαμναν ἄλλο τίποτε, παρὰ νὰ φροντίζουν γιὰ τὴ συγκέντρωσι τροφίμων (ἄλευρα καὶ ἄλφιτα, σανὸ καὶ κριθάρι γιὰ τὰ ζῶα...), νὰ βρίσκουν καὶ νὰ τρέφουν στὰ σπίτια, στὰ λειβάδια, στὶς στέρνες, τὰ καλύτερα καὶ ἀκριβότερα σφάγια, ζῶα καὶ πουλερικὰ («χερσαῖα τε καὶ λιμναῖα»)..., νὰ κατασκευάζουν χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ποτήρια καὶ «κρατῆρες» καὶ ὅσα ἄλλα χρειάζονταν γιὰ τὸ τραπέζι τοῦ Ξέρξη καὶ τῆς ἀκολουθίας του!...

Ἀφοῦ δὲ γινόταν τὸ δεῖπνο — λέγει ὁ Ἡρόδοτος — καὶ ἀναπαυόταν ὁ Ξέρξης στὴ μεγαλόπρεπη σκηνὴ ποὺ τοῦ εἶχαν προετοιμάσει οἱ «φιλοξενοῦν-

τες», τὴν ἑπομένη μέρα φεύγοντας οἱ Πέρσες ἔπαιρναν μαζύ τους, τόσο τὴ σκηνή, ὅσο καὶ ὅλα τὰ εἴδη ποὺ εἶχαν χρησιμοποιηθῆ γιὰ τὸν ὕπνο καὶ τὸ δεῖπνο καὶ γενικὰ γιὰ τὴν «περιποίησι» τοῦ Ξέρξη καὶ τῆς παρέας του!... («λείποντες οὐδέν, ἀλλὰ φερόμενοι»..., ἴσως γιὰ ἐνθύμιο τῆς φιλοξενίας!).

Καί, ὅπως ὁ Ἡρόδοτος πάλι λέγει, ἕνα μονάχα δεῖπνο τοῦ Ξέρξη καὶ τῆς κομπανίας του στοίχιζε 400 περίπου τάλαντα, δηλαδὴ 2.400.000 ἀρχαῖες δραχμές, ποὺ ἰσοδυναμοῦν μὲ 40 - 50 ἑκατομμύρια σημερινὲς δραχμές.

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν σημειώνει πόσες ἡμέρες ἔμεινε στὴν Ἄκανθο ὁ Ξέρξης. Πάντως, κι' ἂν ἀκόμα δὲν παρουσιάσθηκαν μικροβλάβες στὴν διώρυγα, γιὰ νὰ περάσουν σ' αὐτὴ τόσες χιλιάδες πλοῖα χρειάσθηκε χρόνος ἀρκετός. Ἐπίσης ἀρκετὲς ἡμέρες τοῦ χρειάσθηκαν γιὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς διώρυγος, γιὰ τὴν κηδεία τοῦ ἀγαπητοῦ του γαμπροῦ Ἀρταχαίη, ὅπως θὰ ποῦμε παρακάτω, τὶς σχετικὲς παρελάσεις κλπ. Γιὰ ὅλ' αὐτὰ ὑπολογίζω, ὅτι δὲν μποροῦσαν νὰ χρειασθοῦν λιγώτερες ἀπὸ 15 - 20 ἡμέρες.

Πάντως, ὅλο τὸ διάστημα ποὺ ἔμεινεν ἐκεῖ ἦταν μὲν «φιλοξενούμενος» τῶν Ἀκανθίων, ἀλλὰ καί, κατὰ κάποιο τρόπο, «φιλοξενῶν» αὐτούς, γιὰ τὴν «προθυμία» τους. Καί, ὄχι μόνο τοὺς ἐπαινοῦσε γι' αὐτή, ἀλλὰ καὶ φίλους του («ξένους») τοὺς κήρυξε καί, «τιμῆς ἕνεκα», ἴσως, χάρισε στὸν καθένα τους ἀπὸ ἕνα... κουστούμι περσικό! Καὶ τραπέζι ἀκόμα ἐπίσημο τοὺς ἔκανε («Ξεινίην τε ὁ Ξέρξης τοῖσι Ἀκανθίοισι προεῖπε, ἐδωρήσατό τε σφέας ἐσθῆτι Μηδικῇ»)!

Ἂν δὲ ἀληθεύη μιὰ παλιὰ παράδοσι τῆς Ἱερισσοῦ, τὸ ἐπίσημο ἐκεῖνο γεῦμα τοῦ Ξέρξη πρὸς τοὺς Ἀκανθίους δόθηκε σὲ κοντινὸ ἐκεῖ λόφο, ΝΔ. τῆς παλιᾶς Ἱερισσοῦ, ποὺ τὸ πάνω μέρος του ἐπίτηδες τότε ἰσοπεδώθηκε σὲ σχῆμα τραπεζιοῦ. Γι' αὐτό, λέει ἡ παράδοσι, καὶ σήμερα ὁ λόφος ἐκεῖνος λέγεται «Τράπεζους».

Τὶς ἡμέρες ποὺ ἔμεινεν ὁ Ξέρξης στὴν Ἄκανθο συνέπεσε νὰ ἀρρωστήση καὶ νὰ πεθάνη ἐκεῖ ὁ ἐπ' ἀδελφὴ γαμπρός του Ἀρταχαίης ὁ Ἀρταίου, ἀπὸ τὸ βασιλικὸ γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ὁ ὁποῖος, μαζὺ μὲ τὸ στρατηγὸ Βούβαρη, εἶχεν ἐπιστατήσει ἐπὶ τρία χρόνια στὸ ἄνοιγμα τῆς διώρυγος.

Τὸν Ἀρταχαίη ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος — λέγει ὁ Ἡρόδοτος — ἦταν «ὑπερύψηλος» («τέσσαρα δάκτυλα ἔλειπαν γιὰ νὰ φθάση τὸ ἀνάστημά του τοὺς πέντε βασιλικοὺς πήχεις), ἀλλὰ καὶ «βροντόλαλος» («φωνέοντά τε μέγιστον ἀνθρώπων») ἀγαποῦσε, λέγει, ὁ Ξέρξης ὑπερβολικὰ καὶ ἐξαιρετικὰ τιμοῦσε. Ἐθεώρησε τὸ θάνατό του σὰν μεγάλη συμφορά, τοῦ ἔκανε μεγαλοπρεπεστάτη κηδεία καὶ τὸν ἔθαψε κάπου κοντὰ στὴ διώρυγα, μὲ παρέλασι πρὸ τοῦ τάφου του ὅλου τοῦ ἐκεῖ στρατοῦ, ποὺ ὅλος, λέει, ἔρριξε χῶμα στὸν τύμβο του· «...ὥστε Ξέρξην

συμφορὴν ποιησάμενον μεγάλην ἐξενεῖκαί τε αὐτὸν κάλλιστα καὶ θάψαι. Ἐτυμβόχεε δὲ πᾶσα ἡ στρατιή».

Καί, προσθέτει ὁ Ἡρόδοτος, οἱ Ἀκάνθιοι καὶ ὕστερα τιμοῦσαν πολὺ τὴ μνήμη τοῦ Ἀρταχαίη καὶ κάθε χρόνο ἔκαμναν θυσίες στὸν τάφο του, σὰν ἥρωα ἐγχώριο μνημονεύοντας τὸ ὄνομά του.

Σημειώνω, ὅτι τὸν τάφο τοῦ Ἀρταχαίη, ποὺ βέβαια θὰ ἔχῃ συληθῆ στὰ μετέπειτα χρόνια καὶ ἐξαφανίσθηκε, ἄλλοι τὸν τοποθετοῦν ἀνατολικά, πρὸς τὴ θέσι «Μολυβόπυργος» (;) καὶ ἄλλοι δυτικὰ τῆς διώρυγος.

Πάντως, ἔχω τὴ γνώμη πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ταφῆ πολὺ κοντὰ στὴ διώρυγα καὶ σὲ σημεῖο ποὺ νὰ φαινόταν ὁ τύμβος του καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ στόμιά της.

Ὅπως πάλι ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο μαθαίνουμε, ἀφοῦ ὁ στόλος τοῦ Ξέρξη πέρασε στὸν Σιγγιτικὸ κόλπο, αὐτὸς μέν, πλέοντας κοντὰ στὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς καὶ παίρνοντας καὶ ἀπ' ἐκεῖ πλοῖα καὶ στρατό, κατέπλευσε στὴ Θέρμη, ὅπου εἶχε διαταχθῆ νὰ συγκεντρωθῆ καὶ νὰ περιμένη τὸν Ξέρξη, τοῦτος δὲ μὲ τὸν πεζικὸ στρατὸ βάδισε διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τὴν Ἄκανθον, «τὴν μεσόγαιαν τάμνων τῆς ὁδοῦ, βουλόμενος ἐς Θέρμην ἀπικέσθαι... Ἐπορεύετο δὲ διὰ τῆς Παιονικῆς καὶ Κρηστωνικῆς ἐπὶ ποταμὸν Ἐχείδωρον, ὃς ἐκ Κρηστωναίων ἀρξάμενος ρέει διὰ Μυγδονίης χώρης...». Δηλαδή, αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἀκολούθησε τὸ προηγούμενο δρομολόγιο, ἀλλὰ γιὰ συντομία βάδισε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Χαλκιδικῆς, καί, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρέπει νὰ ἀκολούθησε περίπου τὸ δρομολόγιο: Ἱερισσὸς - σημερινὴ ἐθνικὴ ὁδὸς ἕως Ἀρναία (ἢ Μεγ. Παναγία - Ἀρναία) - Στανὸς - Μελισσουργὸς - λεκανοπέδιο Λαγκαδᾶ - ἐκβολὲς Γαλλικοῦ ποταμοῦ (Ἐχείδωρος), ὁ ὁποῖος, ὅπως πρωτύτερα καὶ ἄλλοι μικροὶ ποταμοί, «μοῦνος οὐκ ἀντέχρησε τῇ στρατιῇ πινόμενος, ἀλλ' ἐπέλιπε».

Ἀφοῦ δὲ συγκεντρώθηκαν ἐκεῖ καὶ στὰ ἄλλα παράλια τῆς Καμπανίας καὶ τῆς Ἠμαθίας καὶ οἱ τρεῖς μοῖρες τοῦ τεραστίου ἐκείνου στρατοῦ, ὁ ὁποῖος — **κατὰ τὸν Ἡρόδοτο πάντοτε** — στρατοπεδεύοντας γέμισε ὅλη τὴν παραθαλασσία χώρα ἀπὸ τὴ Θέρμη καὶ τὴ Μυγδονία ἕως τὸ Λουδία καὶ τὸν Ἁλιάκμονα ποταμό, καθὼς καὶ ὁ στόλος στὸ Θερμαϊκό, βάδισε ὕστερα πρὸς τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν κάτω Ἑλλάδα.

Ἐννοεῖται, ὅτι οἱ Πέρσες, ὅπως ἔκαμναν καὶ σ' ὅλα τὰ μέρη ποὺ περνοῦσαν, πῆραν καὶ ἀπὸ τὴν «πρόθυμη» Ἄκανθο πλοῖα καὶ στρατό· πόσα ὅμως ἄγνωστο, γιατί, ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρει μὲ λεπτομέρειες τί ἔδωσε ἡ βόρειος Ἑλλάς, ὅπως ἔκανε γιὰ ἄλλα μέρη καὶ ἔθνη. Ὅπως ὑπολογίζει ὅμως, ἀπὸ μὲν τὰ παράλια τῆς Θράκης καὶ τὰ κοντινὰ ἐκεῖ νησιά (μέσα στὰ ὁποῖα βέβαια εἶναι καὶ τῆς Χαλκιδικῆς), οἱ Πέρσες πῆραν 120 τριήρεις καὶ ἀνάλογα

φορτηγὰ μὲ 24 χιλιάδες ἄνδρες, ὅλους δὲ τοὺς πεζοὺς ἀπὸ τὴν βόρειο Ἑλλάδα, ὥς τὴ Θεσσαλία, τοὺς ὑπολογίζει σὲ 300 χιλιάδες.

ΙΕ. ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΟΥΣ ΜΗΔΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ. Η «ΑΤΤΙΚΟΔΗΛΙΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ». ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Ὅπως σημειώθηκε καὶ στὰ προηγούμενα, ἡ Ἄκανθος δὲν φαίνεται νὰ κινήθηκε ἐπαναστατικὰ ἐνάντια στοὺς Πέρσας, ὅπως ἔκαμαν ἄλλες πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, μήτε πρίν, μὰ μήτε καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν μάχη τῶν Πλαταιῶν. Καὶ λογικὸ εἶναι νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ περσικὴ φρουρὰ ποὺ πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἐκεῖ ἐξαιτίας τῆς διώρυγος, μετὰ τὴν φυγὴ τοῦ Ξέρξη καὶ τοῦ Ἀρτάβαζου ὕστερα πρὸς τὸν Ἑλλήσποντο, ὅπως ἔμεινεν ἐκεῖ ἀπομονωμένη — μὲ τὴν ἀπειλὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸ βορρᾶ καὶ τὸν φόβο τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἀπὸ τὸ νότο — ἔγκαιρα καὶ ἀνενόχλητα ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἄκανθο.

Καὶ τὸ πιθανώτερο, ποὺ ἦταν καὶ τὸ μόνο ποὺ μποροῦσε νὰ κάνη, ἐφόσον ὁ δρόμος γιὰ τὸν Ἑλλήσποντο καὶ τὴν Ἀσία εἶχε ἀποκλεισθῆ πιά, ἦταν νὰ πάη καὶ νὰ ἐνσωματωθῆ στὴ φρουρὰ τοῦ κοντινοῦ ἐκεῖ καὶ ἰσχυροῦ περσικοῦ φρουρίου τῆς Ἠιόνας (στὶς ἐκβολὲς τοῦ Στρυμόνα), τὸ ὁποῖο μαζὺ μὲ τὸ φρούριο τοῦ Δορίσκου στὴ Θράκη, εἶχαν μείνει τὰ μόνα φρούρια στὰ μέρη μας μὲ περσικὲς φρουρές, μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν. Εἶναι δὲ γνωστό, ὅτι ἡ Ἠιόνα κυριεύθηκε ἀρκετὰ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Κίμωνα καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἡρωϊκὴ ἀντίστασι καὶ αὐτοθυσία τοῦ Πέρση φρουράρχου της Βόγη, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἔσφαξε τὴν οἰκογένειά του καὶ τοὺς ἄλλους σπιτικούς του, πέταξε δὲ καὶ τοὺς θησαυροὺς τοῦ φρουρίου στὸ Στρυμόνα, ἔβαλε στὸ τέλος φωτιὰ σ' αὐτὸ καὶ κάηκε ζωντανὸς μαζὺ μὲ τὰ πτώματα τῶν δικῶν του!

Πάντως, δυὸ χρόνια μετὰ τὴν μάχη τῶν Πλαταιῶν (477 - 476 π.Χ.), ὁπόταν ἐξαιτίας τῆς προδοσίας τοῦ Παυσανία, ἀρχηγοὶ τοῦ πολέμου ἐνάντια στοὺς Πέρσας ἔγιναν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἱδρύθηκε ἡ λεγόμενη «Δηλικὴ ἢ Ἀττικο-Δηλικὴ συμμαχία», βρίσκουμε τὴν Ἄκανθο μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες πόλεις ποὺ θελληματικὰ προσχώρησαν στὴ συμμαχία ἐκείνη, μαζὺ μὲ τὶς Χαλκιδικὲς πόλεις Ἄργιλο, Στάγειρα, Σκῶλο καὶ Σπάρτωλο, μὲ ὑποχρέωσι χρηματικῆς μόνο συνεισφορᾶς.

Γνωστὸ ὅμως εἶναι πόσο παραστράτησε καὶ σὲ τί κατέληξε ἡ συμμαχία ἐκείνη. Ὁ «φόρος», δηλαδὴ οἱ χρηματικὲς καὶ ἄλλες συνεισφορὲς τῶν συμμάχων, ποὺ μὲ ἀμοιβαία συμφωνία καὶ εὐχαρίστησι εἶχε ὁρίσει ὁ «δίκαιος Ἀριστείδης», μὲ τὸν ἀποκλειστικὸ σκοπὸ νὰ ἐξακολουθήση ὁ ἐκδικητικὸς καὶ ἀπελευθερωτικὸς πόλεμος ἐνάντια στοὺς Πέρσας, ἔγινεν ὕστερα «φόρος ὑποτελείας» καὶ χαράτσι, ποὺ οἱ πανίσχυροι πιά, χάρι στὶς συνεισφορές, Ἀθηναῖοι αὐθαίρετα καὶ κατὰ τὸ κέφι τους ἀνέβαζαν καὶ καταναγκαστικὰ εἰσέ-

πρατταν. Κι' αὐτό, ὄχι πιὰ γιὰ τὸν πρωταρχικὸ σκοπό, ὄχι κἄν γιὰ τὴν ἕνωσι τοῦ Ἑλληνικοῦ σὲ ἑνιαῖο ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τους κράτος μὲ ἴσα δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις τῶν πολιτῶν του, ἀλλὰ γιὰ τὴν αὔξησι καὶ τὸν πλουτισμὸ τῆς δικῆς τους μόνο πόλεως καὶ τῶν πολιτῶν της σὲ βάρος τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, τὸν πλουτισμὸ καὶ τὸν στολισμὸ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Ἀθηναίων μονάχα!

Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ «συμμαχία» ἐκείνη δὲν ἦταν πιά, παρὰ ἕνα εἶδος δικτατορίας καὶ τυραννίας μιᾶς πόλεως καὶ τῶν «γκαγκαρέων» πολιτῶν της πάνω στοὺς δῆθεν «ἐλευθέρους συμμάχους» πολίτας τῶν ἄλλων πόλεων!

Καὶ τὸ τραγικώτερο ἦταν τοῦτο, ὅτι οἱ «σύμμαχοι» ἀναγκάζονταν νὰ δίνουν χρήματα καὶ αἷμα πολλοὶ ἀπ' αὐτούς, γιὰ νὰ κάνουν οἱ Ἀθηναῖοι ἐξοντωτικοὺς ἐμφυλίους πολέμους ἐνάντια σὲ συμμάχους φίλους καὶ συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ κρατιοῦνται κι' αὐτοὶ οἱ ἴδιοι στὴν ὑποτέλεια, δηλαδὴ ἐνάντια στοὺς ἴδιους τοὺς ἑαυτούς τους!

Τέτοιου εἴδους λοιπὸν «σύμμαχοι» τῶν Ἀθηναίων ἦταν καὶ οἱ Ἀκάνθιοι ἀπὸ τὸ 476/477 ἕως τὸ 424 π.Χ., ὁπόταν ἀποστάτησαν καὶ προσχώρησαν στὴν ἄλλη ἐκείνη, παρόμοια μὲ τὴν Ἀθηναϊκή, «συμμαχία» τῆς Σπάρτης, γιὰ νὰ ξαναπαραδοθοῦν πάλι ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτας στοὺς Ἀθηναίους, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

Ἡ ἀρχικὴ σὲ χρῆμα συνεισφορὰ τῆς Ἀκάνθου στὴν Ἀττικοδηλικὴ συμμαχία ἦταν μικρή. Νομίζω πὼς εἶχεν ὁρισθῆ σὲ 2 ἢ 3 τάλαντα. Ἔνδειξι καὶ τοῦτο τῆς μεγάλης ζημιᾶς καὶ φθορᾶς ποὺ εἶχε πάθει ἡ πόλι ἀπὸ τὴν περσικὴ κατοχὴ καὶ τὴ «φιλοξενία» τοῦ Ξέρξη, ἂν πάρουμε ὑπ' ὄψι, ὅτι γιὰ ἄλλες πρότερες πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, ποὺ δὲν ἔπαθαν ὅμως ζημιὲς στὰ Μηδικά, εἶχαν ὁρισθῆ ποσὰ μεγαλύτερα.

Στὰ κατοπινὰ ὅμως χρόνια ὁ «ἐπ' Ἀριστείδου φόρος», αὐθαίρετα ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, διπλασιάσθηκε, τριπλασιάσθηκε, πολλαπλασιάσθηκε! Τὸ δὲ 415 π.Χ. — ἂν δὲν κάνω λάθος — οἱ Ἀθηναῖοι κατάργησαν τὸν «κατ' ἀποκοπὴν» χρονιάτικο φόρο καὶ ἐπέβαλαν στὶς «σύμμαχες πόλεις φόρο πέντε στὰ ἑκατὸ πάνω στὴν ἀξία ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων ποὺ εἰσάγονταν σ' αὐτὲς ἢ ἐξάγονταν ἀπ' αὐτές, παντοῦ ἀλλοῦ ἐξὸν ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ»· φόρος ποὺ ζημίωσε πολὺ τὶς ἐμποροναυτικὲς πόλεις, μιὰ ἀπ' τὶς ὁποῖες ἦταν καὶ ἡ Ἄκανθος. Γιατὶ οἱ ἔμποροι, γιὰ νὰ μὴ πληρώνουν τὸν φόρον αὐτόν, ἀπέφευγαν τὶς ἀγορὲς τους καὶ κατεύθυναν τὰ ἐμπορεύματα καὶ τὶς ἐργασίες τους ἀλλοῦ, καὶ μάλιστα στὸ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὸν φόρο αὐτὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ.

Ὡστόσο ὅμως, φαίνεται πὼς τὸ ρητὸ «οὐδὲν κακὸν ἀμιγὲς καλοῦ» εἶχε ἐφαρμογὴ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, γιατί, κατὰ τὸ διάστημα ποὺ κράτησε ἡ «συμμαχία» μὲ τοὺς Ἀθηναίους, οἱ Ἀκάνθιοι, πλήρωναν μὲν σ' αὐτοὺς φόρους βαρεῖς, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες πόλεις τῆς ἴδιας κατηγορίας, ὅμως, ἐπειδὴ δὲν ἔπαιρναν μέρος οἱ ἴδιοι σὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, ἐργάζονταν μὲ ἡσυχία

στὸν τόπο τους καὶ ἐμπορεύονταν, ἔστω καὶ μὲ περιορισμούς, μὲ ἀσφάλεια ὅμως (γιατὶ καὶ ἡ πειρατεία στὸ διάστημα αὐτὸ εἶχε ἐξαφανισθῆ στὸ Αἰγαῖο χάρι στὶς περιπολίες τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου), καὶ ἔτσι ὄχι μόνο μπόρεσαν νὰ ἀναλάβουν, ἀλλὰ καὶ αὐξήθηκαν.

Ἔνδειξι δὲ αὐτοῦ εἶναι, νομίζω, καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Βρασίδας, ὅταν ἦλθε στὴ Χαλκιδικὴ γιὰ νὰ δημιουργήση ἐκεῖ ἀντιπερισπασμὸ καὶ «πράγματα» στοὺς Ἀθηναίους, στὴν Ἄκανθο πρῶτα βάδισε καὶ αὐτὴν πρῶτα φρόντισε νὰ πάρη μὲ τὸ μέρος του, ὅπως θὰ δοῦμε στὰ παρακάτω.

ΙΣΤ. ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΝΘΟΥ ΑΠΟ ΤΗ «ΣΥΜΜΑΧΙΑ» ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΙ ΤΗΣ ΣΤΗ «ΣΥΜΜΑΧΙΑ» ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ. ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ ΤΩΝ ΑΚΑΝΘΙΩΝ ΜΕ ΤΟΝ ΒΡΑΣΙΔΑ

Τὸ 424 π.Χ. (ἕγδοο ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου) ὁ γενναῖος καὶ πολυμήχανος, μὰ καὶ μὲ τὸ παραπάνω φιλόδοξος καὶ γι' αὐτὸ ἐχθρὸς τῆς εἰρήνης, στρατηγὸς τῆς Σπάρτης Βρασίδας, μέσα στὴν ἀπελπισία σχεδὸν ποὺ βρίσκονταν τότε οἱ Σπαρτιᾶτες (ἀτυχήματα τῆς Πύλου καὶ Σφακτηρίας, αἰχμαλωσία 300 «λογάδων» Σπαρτιατῶν, ἀποκλεισμὸς τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὸν Ἀθηναϊκὸ στόλο), σκέφθηκε νὰ δημιουργήση ἀντιπερισπασμὸ στοὺς Ἀθηναίους μακρυὰ ἀπὸ τὸ τότε «θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων», πρὸς τὸ βορρᾶ καὶ μάλιστα στὴ Χαλκιδική, ἐπαναστατώντας τὶς ἐκεῖ «σύμμαχες» τῶν Ἀθηναίων πόλεις καὶ βλάπτοντας τὰ οἰκονομικά τους συμφέροντα.

Οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης, ποὺ βρίσκονταν τότε σὲ διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Ἀθηναίους γιὰ εἰρήνη, δὲν συμμερίζονταν στὴν ἀρχὴ τὰ σχέδια τοῦ Βρασίδα. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτος ἐπέμενε καὶ ἦταν ἐμπόδιο στὶς διαπραγματεύσεις εἰρήνης, μᾶλλον γιὰ νὰ τὸν ξεφορτωθοῦν, τοῦ ἔδωσαν στὸ τέλος ἕνα μικρὸ στράτευμα ἀπὸ 1700 ὁπλίτας καὶ ἀναλόγους εἵλωτας, μὲ τοὺς ὁποίους ἐκεῖνος γρήγορα καὶ ἐπιτήδεια βαδίζοντας μέσα σὲ τόπους ποὺ ἐλέγχονταν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, κατώρθωσε νὰ φθάση στὸ Δῖο τῆς Μακεδονίας, ὅπου τὸν περίμενε ὁ Περδίκκας Β' τῆς Μακεδονίας, ἐχθρὸς κι' αὐτὸς τότε τῶν Ἀθηναίων.

Στὴν ἀρχὴ ὁ Βρασίδας, γιὰ νὰ θρέψη τὸ στρατό του, βοηθάει τὸν Περδίκκα στὸν πόλεμό του ἐνάντια στὸν Ἀρραβαῖο, τὸν ἄρχοντα τῶν Μακεδόνων Λυγκηστῶν. Σὲ λίγο ὅμως τσακώνεται μὲ τὸν Περδίκκα γιὰ τὸ ἐπίδομα, τὸν ἀφήνει καὶ ἔρχεται στὴ Χαλκιδική. Συνεννοεῖται ἐκεῖ μὲ τοὺς «λακωνίζοντας» Χαλκιδεῖς. Στρατολογεῖ ἐθελοντὰς ἀπ' αὐτοὺς καὶ βαδίζει ὁλοταχῶς πρῶτα πρὸς τὴν Ἄκανθο, ὅπου καὶ φτάνει «ὀλίγον πρὸ τρυγήτου», δηλαδή, τέλη Αὐγούστου ἢ ἀρχὲς Σεπτεμβρίου τοῦ 424 π.Χ.

Βρίσκοντας κλειστὲς τὶς πόρτες τῆς πόλεως καὶ τοὺς Ἀκανθίους ἑτοιμαζομένους γιὰ τὴν πολιορκία τους, στρατοπεδεύει ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη. Δηλώνει ὅτι

πῆγε ἐκεῖ «ὡς φίλος καὶ ἐλευθερωτὴς» καὶ σὰν τέτοιο ζητάει ἀπὸ τοὺς Ἀκανθίους νὰ τὸν δεχθοῦν μὲ τὸ στρατό του μέσα στὴν πόλι τους. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ δὲν γίνεται δεκτό, κάνει δεύτερη πρότασι, νὰ μπῆ στὴν πόλι αὐτὸς μόνος γιὰ νὰ μιλήση πρὸς τὸ πλῆθος καὶ ἀφοῦ τὸν ἀκούσουν νὰ ἀποφασίσουν ἀνάλογα ὕστερα. Ἡ δεύτερη τούτη πρότασί του γίνεται δεκτή, καὶ ἔτσι, ἀφοῦ μπῆκε μόνος του ὁ Βρασίδας στὴν Ἄκανθο ἐξεφώνησε σὲ γενικὴ τῶν Ἀκανθίων συνέλευσι τὸν λόγο (δημηγορία) ποὺ ὁ Θουκυδίδης καταχωρεῖ στὸ IV βιβλίο του, 85 - 87.

Ἀπὸ τὸν λόγο αὐτὸν τοῦ Βρασίδα — ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Θουκυδίδη, «ἦν οὐδὲ ἀδύνατος, ὡς λακεδαιμόνιος, εἰπεῖν», δηλαδὴ ἦταν, κατὰ τὸν λακωνικὸ τρόπο καὶ ρήτορας καλὸς — θὰ ἀντιγράψω ἐδῶ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, καθὼς καὶ μερικὲς περικοπὲς ποὺ δείχνουν τὴν Ἄκανθο σὰν πόλι καὶ σὰν πολίτας τοὺς Ἀκανθίους.

Ἡ ἀρχή: «Ἡ μὲν ἔκπεμψίς μου καὶ τῆς στρατιᾶς ὑπὸ λακεδαιμονίων, ὦ Ἀκάνθιοι, γεγένηται τὴν αἰτίαν ἐπαληθεύουσα, ἣν ἀρχόμενοι τοῦ πολέμου προείπομεν, Ἀθηναίους ἐλευθεροῦντες τὴν Ἑλλάδα πολεμήσειν. Εἰ δὲ χρόνῳ ἐπήλθομεν, σφαλέντες τῆς ἀπὸ τοῦ ἐκεῖ πολέμου δόξης, ἢ διὰ τάχους αὐτοὶ ἄνευ τοῦ ὑμετέρου κινδύνου ἠλπίσαμεν Ἀθηναίους καθαιρήσειν, μηδεὶς μεμφθῇ. Νῦν γάρ, ὅτε παρέσχεν, ἀφιγμένοι καὶ μετὰ ὑμῶν πειρασόμεθα κατεργάζεσθαι αὐτούς. Θαυμάζω δὲ τῇ τε ἀποκλήσει μου τῶν πυλῶν καὶ εἰ μὴ ἀσμένους ὑμῖν ἀφῖγμαι... ὑμεῖς δὲ εἴ τι ἄλλο ἐν νῷ ἔχετε ἢ εἰ ἐναντιώσεσθε τῇ τε ὑμετέρα αὐτῶν ἐλευθερίᾳ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, δεινὸν ἂν εἴη. Καὶ γὰρ οὐχ ὅτι αὐτοὶ ἀνθίστασθε, ἀλλὰ καὶ οἷς ἂν ἐπίω, ἧσσόν τις ἐμοὶ πρόσεισι, δυσχερὲς ποιούμενοι εἰ ἐπὶ οὓς πρῶτον ἦλθον ὑμᾶς καὶ πόλιν ἀξιόχρεων παρεχομένους καὶ ξύνεσιν δοκοῦντας ἔχειν μὴ ἐδέξασθε...».

Καὶ τὸ τέλος: «Πρὸς ταῦτα βουλεύεσθε εὖ καὶ ἀγωνίσασθε τοῖς τε Ἕλλησιν ἄρξαι πρῶτοι ἐλευθερίας καὶ ἀΐδιον δόξαν καταθέσθαι καὶ αὐτοὶ τά τε ἴδια μὴ βλαφθῆναι καὶ ξυμπάσῃ τῇ πόλει τὸ κάλλιστον ὄνομα περιθεῖναι».

Τέτοια εἶπε ὁ Βρασίδας, καὶ οἱ Ἀκάνθιοι, «πολλῶν λεχθέντων πρότερον ἐπ' ἀμφότερα», δηλαδὴ ὕστερα ἀπὸ πολλὲς συζητήσεις καὶ γνῶμες «ἀντικρουόμενες», ἀνάμεσα στοὺς λακωνίζοντας ὀλιγαρχικοὺς καὶ τὸ δῆμο («οἵ τε μετὰ Χαλκιδέων ξυνεπάγοντες καὶ ὁ δῆμος») ἔβαλαν τὸ ζήτημα σὲ μυστικὴ ψηφοφορία («κρύφα διαψηφισάμενοι») καὶ κατὰ πλειοψηφία ἀποφάσισαν νὰ φύγουν ἀπὸ τὴ «συμμαχία» τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ προσχωρήσουν στὴ Σπάρτη. Καὶ διότι, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ὅσα τοὺς εἶπεν ὁ Βρασίδας ἦταν «ἐπαγωγά», ἀλλὰ καὶ «διὰ τοῦ καρποῦ τὸ δέος ἔτι ἔξω ὄντος», δηλαδὴ καὶ διότι φοβήθηκαν μήπως ὁ Βρασίδας καταστρέψη τὸν καρπὸ τῶν ἀμπελιῶν τους, τὸν ὁποῖο δὲν εἶχαν προφθάσει νὰ τρυγήσουν καὶ μπάσουν στὴν πόλι τους.

Καὶ ἔτσι ὁ Βρασίδας, ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ἐξουσιοδότησι ποὺ εἶχεν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς Σπάρτης, ἔδωσε τὸν κανονισμένο ὅρκο (ὅτι ὅσοι θὰ προσχω-

ροῦσαν θεληματικὰ σ' αὐτὴ θὰ ἦταν καθ' ὅλα αὐτόνομοι καὶ ἰσότιμοι σύμμαχοι) μπῆκε μὲ τὸ στρατό του στὴν πόλι μας σὰν φίλος καὶ σύμμαχος.

Τὴν Ἄκανθο — προσθέτει ὁ Θουκυδίδης — ἀκολούθησε σὲ λίγο ἡ Στάγειρος καὶ λίγο πάλι ὑστερώτερα καὶ οἱ ἄλλες ἀποικίες τῆς Ἄνδρου, ἡ Ἄργιλος καὶ ἡ Ἄργη (κι' αὐτὸ δείχνει τὸ γόητρο ποὺ εἶχε πάνω τους ἡ πόλι μας), ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γειτονικὴ μὲ τὴν Ἄκανθο Σάγη, ἀσφαλῶς ἀπὸ ἀντίδρασι. Γιατὶ αὐτὴ πάντοτε δὲν τὰ πήγαινε καλὰ μὲ τὴν Ἄκανθο, ἴσως γιὰ συνοριακὲς διαφορές.

Γιὰ διάστημα δυὸ περίπου μηνῶν ἀπὸ τὴν ἀποστασία τῆς Ἀκάνθου δὲν σημειώνεται πολεμικὴ ἐπιχείρησι τοῦ Βρασίδα. Ἴσως γιατὶ στὸ διάστημα αὐτὸ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ὀργάνωσι καὶ ἐκγύμνασι στρατωτικῶν σωμάτων στοὺς νέους συμμάχους του, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ πολλὰ ἕως τότε χρόνια ἦταν ἴσως ἐντελῶς ἀγύμναστοι καὶ ἀπόλεμοι.

Μόνο τὸ Νοέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου (424) βρίσκουμε τὸ Βρασίδα στρατοπεδευμένο μὲ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς νέους συμμάχους του στὴν Ἄργη ἢ Ἄργας, ἀπ' ὅπου, ξεκινώντας μιὰ νύχτα ποὺ ψιλοχιόνιζε καὶ «διὰ μέσου Αὐλῶνος καὶ Βορμίσκου» βαδίζοντας, κτύπησε αἰφνιδιαστικὰ τὴν Ἀμφίπολι, πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ἦταν σπουδαία ἀποικία καὶ κέντρο ἐφοδιασμοῦ τῶν Ἀθηναίων. Καὶ μὲ τὴν προδοσία καὶ σύμπραξι τῆς μέσα στὴν Ἀμφίπολι παροικίας τῶν Ἀργιλίων καὶ ἄλλων στοιχείων («τῶν μὲν Περδίκκᾳ πειθομένων, τῶν δὲ Χαλκιδεῦσιν»), ἀλλὰ καὶ γιατὶ δὲν πρόφθασεν ὁ Ἀθηναϊκὸς στόλος ποὺ βρισκόταν στὴ Θάσο, ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ ἱστορικοῦ Θουκυδίδη, νὰ ἔρθη σὲ βοήθεια τῆς φρουρᾶς της, γίνεται κύριος τῆς Ἀμφιπόλεως. Δὲν μπόρεσεν ὅμως νὰ κυριεύση καὶ τὸ ἐπίνειό της καὶ φρούριο τῆς Ἠιόνας, γιατὶ στὸ μεταξὺ εἶχε φτάσει ἐκεῖ ἡ μοῖρα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου. Ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν κατάληψι τῆς Ἀμφιπόλεως προσχώρησαν στὸν Βρασίδα καὶ οἱ ἀποικίες τῆς Θάσου στὰ ἀπέναντι παράλια, Γαληνὸς καὶ Οἰσύμη.

Μετὰ τὴν κατάληψι τῆς Ἀμφιπόλεως ὁ Βρασίδας, ἀφήνοντας σ' αὐτὴ ἰσχυρὴ φρουρά, ἐπέστρεψε μὲ τοὺς συμμάχους του στὴν Ἄκανθο καὶ ἀπ' ἐκεῖ ξεκινώντας τὸν ἴδιο χειμῶνα βάδισε στὶς πόλεις τοῦ Ἄθωνος, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἄλλες μὲν προσχώρησαν θεληματικὰ στὸν Βρασίδα, ἄλλες δέ, ὅπως ἡ Σάνη καὶ τὸ Δῖον, ἀντιστάθηκαν. Ὁ Βρασίδας ὅμως δὲν ἐπέμενε στὴν πολιορκία τους, ἀλλά, ἀφοῦ λεηλάτησε τὶς περιοχές τους, βάδισε εὐθὺς πρὸς τὴν Τορώνη τῆς Σιθωνίας, ὅπου ὑπῆρχε Ἀθηναϊκὴ φρουρά, καθὼς καὶ δυὸ τριήρεις, τὴν ὁποία καί, μετὰ γενναία ἀντίστασι τῆς φρουρᾶς της, ἐπίσης ἐκυρίευσε, ὅπως διηγεῖται ὁ Θουκυδίδης (IV, 102 κ.ἑ.).

Τὰ παραπάνω συνέβαιναν τὸν ὄγδοο πρὸς τὸν ἕνατο χρόνο τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τὴν ἄνοιξι τοῦ 423 π.Χ. ὑπογράφηκε ἀνακωχὴ γιὰ

ἕνα χρόνο, μὲ τὸν ὅρο «ἐπὶ τῶν αὐτῶν μένειν ἑκατέρους ἔχοντας ἅπερ τότε εἶχον». Κι' αὐτό, καθὼς φαίνεται, γιὰ νὰ μπορέσουν στὸ μεταξὺ νὰ συνεννοηθοῦν καὶ κλείσουν ὁριστικὴ εἰρήνη. Εἶναι δὲ γνωστό, ὅτι τόσο στὴ Σπάρτη, ὅσο καὶ στὴν Ἀθήνα, ὑπῆρχαν τὴν περίοδο αὐτὴ ἰσχυρὲς μερίδες εἰρηνοφίλων.

Δυστυχῶς ὅμως! Ὁ γενναῖος, μὰ φιλόδοξος Βρασίδας ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ὁ θρασύδειλος Κλέωνας ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν ἄφησαν οὔτε ἡ ἀνακωχὴ τοῦ ἑνὸς χρόνου κἂν νὰ κρατήση, μάλιστα δὲ τοῦτο στὴ Χαλκιδική, ὅπου δὲν κράτησε οὔτε μιὰ ἡμέρα!... Γιατί, μὲ τὴν ὑποκίνησι τοῦ Βρασίδα, τὴν ἑπομένη κι' ὅλας τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἀνακωχῆς ἐπαναστάτησε ἡ Σκιώνη καὶ πολιορκήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους. Καὶ σὲ λίγο ἡ Μένδη. Σ' ὅλες δὲ τὶς ἄλλες ὑπήκοες τῶν Ἀθηναίων πόλεις ὁ Βρασίδας, μὲ τοὺς μέσα σ' αὐτὲς φίλους καὶ πράκτοράς του, δημιουργοῦσε ταραχὲς καὶ στάσεις. Πολλὲς φορὲς μάλιστα ἐπενέβαινε φανερὰ καὶ ὁ ἴδιος σ' αὐτές (ὅπως ἔκανε στὴν Ποτίδαια ποὺ θέλησε νὰ τὴν καταλάβη αἰφνιδιαστικά), καὶ ἔτσι παραβίαζε καὶ ἐπίσημα τὴν ἀνακωχή.

Τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Βρασίδας, μὲ μέρος ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς συμμάχους του τῆς Χαλκιδικῆς ἐκστρατεύει γιὰ δεύτερη φορὰ στὴ Λυγκηστίδα τῆς Μακεδονίας βοηθώντας τὸν Περδίκκα. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτος δὲν τοῦ ἔδινε ὅσα τοῦ εἶχεν ὑποσχεθῆ, ἔγινε δὲ καὶ κάποια προδοσία ἀπὸ τοὺς μισθοφόρους τοῦ Περδίκκα Ἰλλυριούς, ἀφήνει πάλι τὸν Περδίκκα καὶ τὴ Μακεδονία καὶ ἐπιστρέφει στὴ Χαλκιδική, ἀφοῦ στὸ μεταξὺ ἐπέτρεψε στὸν ὀργισμένο στρατό του νὰ λεηλατήση ἄγρια τὴ χώρα τοῦ Περδίκκα καὶ νὰ ἁρπάξη ὅ,τι εὕρισκε στὸ πέρασμά του.

Μόλις τελείωσε ὁ χρόνος τῆς ἀνακωχῆς (422 π.Χ.) οἱ Ἀθηναῖοι, γιὰ νὰ ξαναπάρουν τὴν Ἀμφίπολι καὶ ὅσα ἄλλα εἶχαν χάσει ἐδῶ πάνω, ἔστειλαν τὸν διαβόητο Κλέωνα, ὁ ὁποῖος, μετὰ τὸ ἀνέλπιστο πρὶν δυὸ χρόνια τότε κατόρθωμά του στὴ Σφακτηρία, φανταζόταν τὸν ἑαυτό του μεγάλο στρατηγό.

Καὶ ὁ Κλέωνας, «ἔχων Ἀθηναίων μὲν ὁπλίτας διακοσίους καὶ χιλίους καὶ ἱππέας τριακοσίους, τῶν δὲ ξυμμάχων πλείους, ναῦς δὲ τριάκοντα», ἔρχεται πρῶτα στὴν πολιορκούμενη τότε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους Σκιώνη. Παίρνει καὶ ἀπὸ τὴν ἐκεῖ φρουρὰ ἄλλους ὁπλίτας Ἀθηναίους καὶ ἀπ' ἐκεῖ βάζει ρότα γιὰ τὸ Κουφὸ λιμάνι τῆς Σιθωνίας. Μαθαίνοντας δὲ ἐκεῖ ἀπὸ αὐτόμολο, ὅτι στὴν κοντινὴ Τορώνη ἡ φρουρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἦταν λίγη καὶ ὅτι ὁ Βρασίδας βρισκόταν μακρυά, τὴν πολιορκεῖ καὶ λίγο πρὶν φτάση στὴν Τορώνη ὁ Βρασίδας κατορθώνει νὰ τὴν κυριεύση. Καί, ἀντίθετα πρὸς τὸν Βρασίδα, ποὺ φερόταν μὲ καλωσύνη σὲ ὅσους κατακτοῦσε, ὅσους Τορωναίους ἔπιασε ζωντανοὺς τοὺς ἔστειλε δεμένους στὴν Ἀθήνα, τὰ δὲ γυναικόπαιδα ἐξανδραπόδισε.

Ἂς σημειωθῆ σὰν παρένθεσι, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τὰ ἴδια ἔκαμαν ἀργότερα καὶ στὴ Σκιώνη, «ἧς ἐκπολιορκηθείσης ἀπέκτειναν τοὺς ἡβῶντας, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἠνδραπόδισαν καὶ τὴν γῆν Πλαταιεῦσιν ἔδοσαν νέμεσθαι».

Ὁ Βρασίδας, ἀφοῦ ἀπὸ πολὺ κοντὰ εἶδε τὴν ἅλωσι τῆς Τορώνης (δὲν πρόφθασε νὰ τὴν ἐμποδίση), δὲν στάθηκε καθόλου στὴ Σιθωνία. Καταλαβαίνοντας ὅτι κύριος στόχος τῶν Ἀθηναίων ἦταν ἡ Ἀμφίπολι, βάδισε σ' αὐτὴν ὁλοταχῶς.

Καὶ πραγματικά. Μετὰ τὴν ἅλωσι τῆς Τορώνης, ὁ Κλέωνας, κάνοντας μὲ τὸ στόλο του τὸ γῦρο τοῦ Ἄθωνος, χωρὶς νὰ προσβάλη καμμιὰ ἀπὸ τὶς ἐνδιάμεσες πόλεις, ἀπεβίβασε τὸ στράτευμά του στὴν Ἠιόνα κι' αὐτὴν ἔχοντας γιὰ ὁρμητήριο ἔκανε πρῶτα μερικὲς μάταιες προσπάθειες νὰ κυριεύση τὴν Ἄργιλο καὶ τὰ Στάγειρα. Καὶ μόνο τὸ φθινόπωρο τοῦ 422 ἀποφάσισε νὰ προσβάλη τὴν Ἀμφίπολι, ἢ καλύτερα, ὅπως βγαίνει ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ Θουκυδίδη, ἀποφάσισε νὰ κάνη μιά... πρόβα τζενεράλε τῆς προσβολῆς, νομίζοντας ἴσως πώς, ἂν ἔκαμνε μιὰ ἐπίδειξι γύρω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Ἀμφιπόλεως, αὐτὴ θὰ ἔπεφτε στὰ χέρια του σάν... σάπιο μῆλο! Καὶ πάντως, ἔχοντας στὸ νοῦ του νὰ τὸ σκάση ἀ λὰ γαλλικὰ σὲ πρώτη εὐκαιρία («ἀπιέναι τε ἐνόμιζεν, ὁπόταν βούληται ἀμαχεί», Θουκυδίδου, V, 67).

Ἀκολούθησε ἡ κοντὰ στὰ τείχη τῆς Ἀμφιπόλεως μάχη, στὴν ὁποία, ὁ μὲν Κλέωνας, ἀφοῦ πρῶτος πέταξε τὴν ἀσπίδα, σκοτώθηκε φεύγοντας («ὡς τὸ πρῶτον οὐ διενοεῖτο μένειν, ἀλλ' εὐθὺς καταληφθεὶς ὑπὸ Μυρκινίου πελταστοῦ ἀποθνήσκει»), οἱ δὲ Ἀθηναῖοι του πανικόβλητοι τὸ ἔβαλαν κι' αὐτοὶ στὰ πόδια πρὸς τὴν Ἠιόνα.

Ἀποτέλεσμα: Ἀπὸ μὲν τοὺς Ἀθηναίους νεκροὶ ἑξακόσιοι, ἀπὸ δὲ τοὺς ἀντιπάλους τους μόνο ἑφτά! Ἀνάμεσα ὅμως σὲ τούτους τοὺς ἑφτὰ καὶ ὁ γενναῖος ἐκεῖνος καὶ σ' ὅλα θαυμαστός, ἐξὸν ἀπὸ τὴν ἄμετρη φιλοδοξία καὶ τὸν στενὸ σπαρτιατικὸ πατριωτισμό του, Βρασίδας ὁ Τέλλιδος, τὸν ὁποῖον «οἱ ξύμμαχοι πάντες ξὺν ὅπλοις ἐπισπόμενοι δημοσίᾳ ἔθαψαν ἐν τῇ πόλει (Ἀμφιπόλει) πρὸ τῆς νῦν ἀγορᾶς οὔσης. Καὶ τὸ λοιπὸν οἱ Ἀμφιπολῖται, περιέξαντες αὐτοῦ τὸ μνημεῖον, ὡς ἥρωί τε ἐντέμνουσι καὶ τιμὰς δεδώκασιν ἀγῶνας καὶ ἐτησίους θυσίας καὶ τὴν ἀποικίαν ὡς οἰκιστῇ προσέθεσαν κλπ.» (Θουκυδίδου, V, 11).

Ἡ μάχη ἐκείνη τῆς Ἀμφιπόλεως ἦταν καὶ ἡ τελευταία πολεμικὴ ἐπιχείρησι, στὴν ὁποία, κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Πελοπογνησιακοῦ πολέμου, πῆραν μέρος καὶ στρατιωτικὲς δυνάμεις τῆς Ἀκάνθου, οἱ ὁποῖες, ἂς σημειώσω, πρέπει νὰ ἀποτελοῦνταν κυρίως, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά, ἀπὸ σῶμα ἱππικό, ὅπως αὐτὸ συμπεραίνεται ἀπὸ σχετικὴ φράσι τοῦ Ἀκανθίου πρεσβευτοῦ στὴ Σπάρτη Κλειγένη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα ἀνάγλυφα ἀνακαλύφθηκαν ἐκεῖ.

Ἡ πρώτη ἐκείνη συμμαχία τῶν Ἀκανθίων μὲ τὴ Σπάρτη καὶ οἱ ἐκστρατεῖες τους μὲ τὸν Βρασίδα (καὶ λέγω «πρώτη συμμαχία» γιατὶ μὲ τοὺς Σπαρτιάτας συμπολέμησαν καὶ ἀργότερα, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω) κράτησε δυὸ περίπου χρόνια. Ἐκστρατεῖες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες, βέβαια, οὔτε οἱ Ἀκάνθιοι «ἀπε-

κόμισαν δόξαν ἀΐδιον» μήτε ἡ πόλι τους «ὄνομα κάλλιστον» — ὅπως εἶπε ὁ Βρασίδας —, ἐφόσο μάλιστα ἔγιναν ἐνάντια σὲ ὁμοφύλους καὶ γείτονας... Ἀλλά, ἂν δὲν «ἀπεκόμισαν δόξαν», ὡστόσο, φαίνεται ὅτι οἱ Ἀκάνθιοί μας «εἰσεκόμισαν» τότε στὴν πόλι τους ἀρκετὸ πλοῦτο ἀπὸ τὰ λάφυρα καί... τὸ πλιάτσικο. Διότι καὶ ἄφθονα νομίσματα ἔκοψαν τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ σημαντικῆς, φαίνεται, ἀξίας «ἀναθήματα» ἀφιέρωσαν στὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Καὶ γενικὰ φαίνεται ὅτι ἡ πόλι τους αὐξήθηκε πάλι.

Ὅτι δὲ τὰ ἀφιερώματά τους στοὺς Δελφοὺς ἔπρεπε νὰ ἦταν σημαντικὰ συμπεραίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι γιὰ τὴν τοποθέτησί τους ἐκεῖ καὶ ἐπίδειξί τους στὸ πανελλήνιο ἔκτισαν στὸν περίβολο τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν — καὶ μάλιστα σὲ κεντρική του θέσι — ἰδιαίτερο, κομψὸ καὶ καλλιμάρμαρο, περίπτερο, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν περιηγητὴ Παυσανία, ποὺ τὸ εἶδε στὰ χρόνια του, τὸν λεγόμενο «Θησαυρὸ τῶν Ἀκανθίων», στὴν πρόσοψι τοῦ ὁποίου χάραξαν τὴν ἐπιγραφή: «ΒΡΑΣΙΔΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΝΘΙΟΙ ΑΠ' ΑΘΗΝΑΙΩΝ», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πλούταρχος στὴν ἀρχὴ τοῦ «Βίου Λυσάνδρου».

Ἂς σημειωθῆ, ὅτι ὁ «Θησαυρὸς» ἐκεῖνος τῶν Ἀκανθίων ἔγινεν ὕστερα περίφημος γιὰ τὰ πλούσια ἀφιερώματα ποὺ προστέθηκαν σ' αὐτὸν ἀργότερα. Ὅπως λέγει ὁ Πλούταρχος, «ἐν τῷ Βρασίδου καὶ Ἀκανθίων θησαυρῷ τριήρης ἔκειτο διὰ χρυσοῦ πεποιημένη καὶ ἐλέφαντος (= ἐλεφαντοστοῦ) δυοῖν πηχῶν, ἣν Κῦρος αὐτῷ (τῷ Λυσάνδρῳ) νικητήριον ἔπεμψεν. Ἀλεξανδρίδης δὲ ὁ Δελφὸς ἱστορεῖ καὶ παρακαταθήκην ἐνταῦθα Λυσάνδρου κεῖσθαι τάλαντον ἀργυρίου καὶ μνᾶς πεντήκοντα δύο καὶ πρὸς τούτοις ἕνδεκα στατῆρες. Στὸ ἴδιο δὲ πάλι περίπτερο ὑπῆρχε καὶ μαρμάρινος ἀνδριὰς τοῦ Λυσάνδρου (καὶ ὄχι τοῦ Βρασίδα, λέγει ὁ Πλούταρχος) : «Εὖ μάλα κομῶντος ἔθει τῷ παλαιῷ καὶ πώγωνα καθημένου γενναῖον».

ΙΖ. Η ΑΚΑΝΘΟΣ (ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ) ΚΑΤΑ ΤΗΝ «ΝΙΚΕΙΟΝ ΕΙΡΗΝΗΝ»

Μόλις ἔφυγαν ἀπὸ τὴ μέση τὰ δυὸ ἐκεῖνα ἐμπόδια τῆς εἰρήνης, ὁ Βρασίδας καὶ ὁ Κλέων, οἱ εἰρηνόφιλοι ἀπὸ τὰ δύο μέρη καὶ μάλιστα ὁ φρόνιμος ἐκεῖνος Ἀθηναῖος στρατηγὸς Νικίας ὁ Νικηράτου, πέτυχαν νὰ ὑπογραφῆ τὸ 421 π.Χ. συνθήκη εἰρήνης, ποὺ ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ εἶναι γνωστὴ ὡς «Νικίειος εἰρήνη».

Ἡ διάρκεια τῆς «εἰρήνης» αὐτῆς ὁρίσθηκε γιὰ 50 χρόνια. Στὴν πραγματικότητα ὅμως δὲν κράτησε οὔτε 50 ἡμέρες! Αὐτὸ δὲ καὶ γιατί, μετὰ τοὺς Βρασιδο-Κλέωνας, στὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἔβαλαν... τὴν οὐρά τους καὶ οἱ σκύλοι τῶν Ἀλκιβιάδηδων!

Ἀλλά, ἂς δοῦμε τί πρᾶγμα ἦταν αὐτὴ ἡ «εἰρήνη».

Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης ἐκείνης τοῦ 421 π.Χ., οἱ πόλεις τῆς Χαλ-

κιδικῆς, ἄλλες μὲν — καὶ οἱ περισσότερες — ἔμειναν πάλι κάτω ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τῶν Ἀθηνῶν (ἂν καὶ λέγονταν «σύμμαχες»), ἄλλες δέ, ἔγιναν, κατὰ κάποιο τρόπο, ...ἑρμαφρόδιτες! Γιατὶ τοῦτες οἱ δεύτερες κηρύχθηκαν μὲν «αὐτόνομοι καὶ οὐδέτεραι», ταὐτόχρονα ὅμως ὑποχρεώνονταν καὶ νὰ πληρώνουν στοὺς Ἀθηναίους «τὸν ἐπ' Ἀριστείδου φόρον» (ὅπως βέβαια τὸν εἶχαν τροποποιήσει οἱ Ἀθηναῖοι)!

Ἀνάμεσα στὶς τέτοιου εἴδους «ἐλεύθερες, αὐτόνομες καὶ οὐδέτερες» πόλεις ἦταν καὶ ἡ Ἄκανθος, ὅπως αὐτὸ φαίνεται καὶ στὸ παρακάτω ἀπόσπασμα τῆς συνθήκης εἰρήνης: «Σπονδὰς ἐποιήσαντο Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι κατὰ τάδε... Ἔτη δὲ εἶναι τὰς σπονδὰς πεντήκοντα... Ἀποδόντων δὲ Ἀθηναίοις Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι Ἀμφίπολιν. Ὅσας δὲ πόλεις παρέδοσαν Λακεδαιμόνιοι Ἀθηναίοις, ἐξέστω ἀπιέναι ὅποι ἂν βούλωνται, αὐτοὺς καὶ τὰ ἑαυτῶν ἔχοντας. Τὰς δὲ πόλεις φερούσας τὸν φόρον τὸν ἐπ' Ἀριστείδου αὐτονόμους εἶναι. Ὅπλα δὲ μὴ ἐξέστω ἐπιφέρειν Ἀθηναίους μηδὲ τοὺς ξυμμάχους ἐπὶ κακῷ ἀποδιδόντων τὸν φόρον, ἐπειδὴ αἱ σπονδαὶ ἐγένοντο. Εἰσὶ δὲ αἵδε: Ἄργιλος, Στάγειρος, Ἄκανθος, Σκῶλος, Ὄλυνθος, Σπάρτωλος. Ξυμμάχους δ' εἶναι μηδετέρων, μήτε Λακεδαιμονίων μήτε Ἀθηναίων. Ἢν δὲ Ἀθηναῖοι πείθωσι τὰς πόλεις βουλομένας ταύτας ἐξέστω ξυμμάχους ποιεῖσθαι αὐτοὺς Ἀθηναίοις. Μηκυβερναίους δὲ καὶ Σαναίους καὶ Σιγγαίους οἰκεῖν τὰς πόλεις τὰς ἑαυτῶν καθάπερ Ὀλύνθιοι καὶ Ἀκάνθιοι... Καὶ τοὺς ἐν Σκιώνῃ πολιορκουμένους Πελοποννησίων ἀφεῖναι καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι Λακεδαιμονίων ξύμμαχοι ἐν Σκιώνῃ εἰσὶ καὶ ὅσους Βρασίδας ἐσέπεμψε καὶ εἴ τις τῶν ξυμμάχων τῶν Λακεδαιμονίων ἐν Ἀθήναις ἐστὶν ἐν τῷ δημοσίῳ ἢ ἄλλοθί που, ἧς Ἀθηναῖοι ἄρχουσιν ἐν δημοσίῳ. Ἀποδόντων δὲ καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι οὓς τινας ἔχουσιν Ἀθηναίων καὶ τῶν ξυμμάχων, κατὰ ταὐτά. Σκιωναίων δὲ καὶ Τορωναίων καὶ Σερμυλίων καὶ εἴ τινα ἄλλην πόλιν ἔχουσιν Ἀθηναῖοι, Ἀθηναίους βουλεύεσθαι περὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων πόλεων, ὅ,τι ἂν δοκῇ αὐτοῖς...».

Ποιός εἶπε ὅτι ἡ «Ἱστορία δὲν ἐπαναλαμβάνεται», ἢ ὅτι «οἱ αἰῶνες δὲν ἀντιγράφουσιν ἀλλήλους»;

Ὅπως οἱ σημερινοὶ «Μεγάλοι», παρ' ὅλους «τοὺς πολιτισμοὺς καὶ ἀνθρωπισμούς τους», τὰ ΚΤΕ καὶ ΟΗΕ, τὶς διακηρύξεις τους γιὰ «ἐλευθερίες, αὐτοδιαθέσεις...», τὰ παχιά τους λόγια καὶ τὰ παραμύθια..., ἔτσι καὶ οἱ τότε «Μεγάλοι» τῆς μικρῆς Ἑλλάδος, ποὺ τότε ἀποτελοῦσε μιὰ μικρογραφία τῶν σημερινῶν «Ἡνωμένων Ἐθνῶν», ἀφοῦ χρησιμοποιοῦσαν τοὺς μικροτέρους τους γιὰ τὰ δικά τους συμφέροντα, ἔστελναν ὕστερα στὸ διάβολο, μαζὺ μ' αὐτοὺς καὶ ὑποσχέσεις καὶ διακηρύξεις καὶ ὑποχρεώσεις!

Οἱ Σπαρτιᾶτες, γιὰ νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς 300 «λογάδες» τους, ποὺ κρατοῦσαν φυλακισμένους οἱ Ἀθηναῖοι, ὑποδούλωσαν πάλι σὲ τούτους κάμποσες

χιλιάδες ἄλλους συνέλληνας! Καὶ πάνω στὸ θωμὸ τῆς ἐλευθερίας τῶν λογάδων τους, ἄφησαν νὰ σφαγοῦν οἱ Σκιωναῖοι, ποὺ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶχαν ξεσηκώσει ἐνάντια στοὺς Ἀθηναίους («Ἀθηναίους βουλεύεσθαι περὶ τῶν Σκιωναίων... ὅ,τι ἂν δοκῇ αὐτοῖς») !

Καὶ σὲ ἄλλους πάλι, ἀντὶ τῆς ἐλευθερίας ποὺ τοὺς εἶχαν ὑποσχεθῆ, τοὺς ἐξασφάλισαν μὲ τὴ συνθήκη εἰρήνης τὸ θλιβερὸ προνόμιο τοῦ ὅτι μποροῦσαν νὰ φύγουν ἀπὸ τὰ σπίτια καὶ τὶς πόλεις τους καὶ νὰ πᾶνε ὅπου ἤθελαν καὶ δὲν ἤθελαν, παίρνοντας μαζύ τους τὰ κορμιά τους καὶ ὅ,τι μποροῦσαν νὰ σηκώσουν οἱ πλάτες τους!

Ἐξάλλου πάλι, οἱ λίγοι ποὺ κηρύχθηκαν «αὐτόνομοι καὶ οὐδέτεροι» ὑποχρεώνονταν ταὐτόχρονα νὰ πληρώνουν φόρο στοὺς Ἀθηναίους!... Ἀλλά, ἂν καὶ «οὐδέτεροι» μποροῦσαν, λέει, οἱ Ἀθηναῖοι — καὶ μόνο οἱ Ἀθηναῖοι — νὰ τοὺς κάνουν «συμμάχους» τους, «ἐὰν τοὺς ἔπειθαν», δηλαδή, ἐὰν μὲ τὸν «ψυχρὸ πόλεμο», μὲ μποϋκοτὰζ καὶ ἄλλα τέτοια... καλοπιάσματα τοὺς ἐξανάγκαζαν νὰ γίνουν «σύμμαχοί» τους!...

Ὡστόσο ὅμως φαίνεται πὼς οἱ μεγαλύτεροι ἀπὸ τοὺς μικροὺς τῆς Χαλκιδικῆς ἀνάλογα φέρονταν κι' αὐτοὶ πρὸς τοὺς μικροτέρους γείτονάς τους. Γιατί, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὴ σχετικὴ παράγραφο αὐτῆς τῆς συνθήκης, ἡ μὲν Ὄλυνθος ἤθελε νὰ καταπιῇ καὶ καταπίεζε τὴ Μηκύβερνα (ὅπως καὶ τὴν κατάπιε ἀργότερα), ἡ δὲ Ἄκανθος τὶς γειτονικές της Σάνη καὶ Σίγγο. Ἔτσι δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἔχθρα τῆς Σάνης πρὸς τὴν Ἄκανθο, ἂν καὶ εἶχαν τὴν ἴδια προέλευσι καὶ τὴν ἴδια μητρόπολι.

Ἀλλὰ καὶ ἡ «Νικίειος εἰρήνη», τῆς ὁποίας οἱ περισσότερες διατάξεις δὲν ἐφαρμόσθηκαν ποτέ, οὔτε καὶ ἔγιναν ὅλες ἀπ' ἀρχῆς δεκτὲς ἀπὸ πολλοὺς συμμάχους, διότι θεωρήθηκαν «οὐκ ἐπιτήδειαι», δὲν κράτησε, ὅπως εἴπαμε, πολύ, καὶ ὁ ἐξοντωτικὸς Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἐξακολούθησε καὶ μάλιστα ἀγριώτερος ἀπὸ πρίν, καὶ οἱ πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, ξεχωριστὰ δὲ οἱ γύρω ἀπὸ τὴν Ὄλυνθο, δὲν ἔπαψαν νὰ ἀναταράζωνται, ὅπως διηγεῖται στὰ μετέπειτα τῆς συνθήκης ὁ Θουκυδίδης.

Πάντως ἡ Ἄκανθος δὲν ἀναφέρεται πιὰ ὡς τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καθὼς καὶ γιὰ ἀρκετὸ ὕστερα διάστημα. Καὶ ἴσως «φρονίμως ποιοῦσα καὶ ἐπιτηδείως πολιτευομένη», ὅπως εἶπε γι' αὐτὴν ὁ Κοσμ. Βλάχος γιὰ ἄλλη περίοδο, πληρώνοντας δὲ ἴσως γιὰ διάστημα τὸν «ἐπ' Ἀριστείδου φόρο» στὴν Ἀθήνα, ἀπέφευγε νὰ ἀνακατεύεται σὲ περιπέτειες, ἕως τὸ 382 π.Χ. ἴσως, ὁπόταν ξαναπαρουσιάζεται στὸ προσκήνιο, σὰν «μεγίστη τῶν περὶ Ὄλυνθον πόλεων», δυστυχῶς ὅμως μὲ τὸν ρόλο «τοῦ κακοῦ δαίμονος» γιὰ τὴν Ὀλυνθιακὴ Ὁμοσπονδία, ὅπως θὰ ποῦμε παρακάτω.

ΙΗ. Η ΟΛΥΝΘΙΑΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ Ἡ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ (Ἡ «ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΕΠΙ ΘΡΑΚΗΣ ΧΑΛΚΙΔΕΩΝ») ΚΑΙ Η ΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΑΚΑΝΘΟΥ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ — ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Στὸ σύγγραμμα τοῦ Θουκυδίδη, ποὺ εἶχα ἕως τώρα ὁδηγό, τὸ ὄνομα τῆς Ἀκάνθου δὲν ἀναφέρεται μετὰ τὴ «Νικίειο εἰρήνη» (421 π.Χ.). Ξαναπαρουσιάζεται, ὅπως εἶπα, μόνο τὸ 382 π.Χ., ὁπόταν ἡ Ὄλυνθος εἶχε συγκροτήσει τὴν Ὁμοσπονδία ἢ Συμπολιτεία της καὶ ὁπόταν, ὅπως γράφει ὁ Ξενοφῶν στὰ «Ἑλληνικά» του (ποὺ εἶναι συνέχεια τῆς Ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδη) «ἐξ Ἀκάνθου καὶ Ἀπολλωνίας, αἵπερ μέγισται τῶν περὶ Ὄλυνθον πόλεων, πρέσβεις ἀφίκοντο εἰς Λακεδαίμονα κλπ.» (Ξενοφῶντος, Ἑλληνικά, V καὶ II, 11).

Ἡ πρεσβεία αὐτή, ἡ ὁποία ἀρχηγό της εἶχε κάποιον Κλειγένη Ἀκάνθιο, σκοπὸ εἶχε νὰ ζητήση ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπέμβασι καὶ βοήθεια γιὰ τὴν κατάλυσι τῆς Ὀλυνθιακῆς Ὁμοσπονδίας, στὴν ὁποία ἡ Ἄκανθος καὶ ἡ Ἀπολλωνία (τοῦ Πολυγύρου) ἦταν ἀντίθετες.

Μά, ἂς ἀκούσουμε τί περίπου εἶπε στοὺς Λακεδαιμονίους ὁ Κλειγένης μας ἐκεῖνος, ὅταν οἱ Ἔφοροι τῆς Σπάρτης τὸν παρουσίασαν στὴν «Ἐκκλησία» της καὶ τοὺς συμμάχους:

«Ὦ ἄνδρες Λακεδαιμόνιοι καὶ Σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων! Νομίζουμε, ὅτι σᾶς διαφεύγει ἕνα πρᾶγμα ποὺ φυτρώνει στὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια. Ὅτι μὲν ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς μεγίστη εἶναι ἡ Ὄλυνθος σχεδὸν ὅλοι τὸ ξέρετε. Ἴσως ὅμως δὲν ξεύρετε, ὅτι οἱ Ὀλύνθιοι κατώρθωσαν νὰ πείσουν πρῶτα μερικὲς ἀπὸ τὶς μικρότερες ἐκεῖ πόλεις νὰ ἑνωθοῦν μαζύ τους (νὰ ἀποτελέσουν μ' αὐτοὺς συμπολιτεία) καὶ νὰ ἔχουν τοὺς ἴδιους νόμους... Ἀφοῦ δὲ πῆραν μὲ τὸ μέρος τους τὶς πλησιέστερες καὶ μικρότερες, γρήγορα προχώρησαν καὶ στὶς παραπέρα καὶ μεγαλύτερες, βάζοντας χέρι ἀριστερὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴ Μακεδονία, ρίχνοντας δὲ ματιὲς καὶ δεξιά, πρὸς τὰ χρυσωρυχεῖα τοῦ Παγγαίου. Ἔτσι, ὅταν ἡμεῖς φύγαμε ἀπὸ τὶς πόλεις μας (γιὰ ἐδῶ), εἶχαν κι' ὅλας στὴν κατοχή τους κι' ἄλλες πολλὲς πόλεις, ἀλλὰ κι' αὐτὴ τὴν πρωτεύουσα τοῦ Μακεδονικοῦ Βασιλείου, τὴν Πέλλα, ποὺ, ὅπως ξέρετε, εἶναι ἡ μεγίστη πόλις τῆς Μακεδονίας... Μαθαίναμε δέ, ὅτι ὁ βασιλιὰς Ἀμύντας ἔφευγε καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες πόλεις καὶ ἄφηνε στὴ διάθεσι τῶν Ὀλυνθίων ὅλη σχεδὸν τὴ χώρα του... Ἔστειλαν δὲ πρέσβεις καὶ σὲ μᾶς καὶ στοὺς Ἀπολλωνιᾶτες οἱ Ὀλύνθιοι καὶ μᾶς προειδοποίησαν, ὅτι, ἂν δὲν προσχωρήσουμε καὶ ἡμεῖς στὴ συμπολιτεία καὶ δὲν ἐκστρατεύσουμε μαζύ τους, θὰ βαδίσουν καὶ ἐναντίον μας (καὶ θὰ μᾶς ἀναγκάσουν διὰ τῆς βίας νὰ προσχωρήσουμε)... Καὶ ἡμεῖς μέν, ὦ ἄνδρες Λακεδαιμόνιοι, θέλουμε νὰ κρατήσουμε τοὺς πατροπαράδοτους νόμους μας, τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν αὐτονομία τῶν πόλεών μας. Ἐὰν ὅμως δὲν μᾶς βοηθήση κάποιος, θὰ ἀναγκασθοῦμε κι' ἐμεῖς νὰ ὑποκύψουμε... Μάθετε δὲ καὶ τοῦτο: Ὅτι, ὅταν φεύγαμε ἀπ' ἐκεῖ

(ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ) γιὰ τὴν πόλι σας, στὴν Ὄλυνθο βρίσκονταν πρέσβεις ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θήβα. Ἀκούγαμε δέ, ὅτι καὶ οἱ Ὀλύνθιοι εἶχαν ψηφίσει νὰ στείλουν κι' αὐτοὶ μαζύ τους πρέσβεις σ' αὐτὲς τὶς πόλεις γιὰ συμμαχία... Καὶ ἀφοῦ ἔχουν μὲ τὸ μέρος τους τὴν Ποτίδαια, ποὺ βρίσκεται στὸ στενὸ τῆς Παλλήνης, βέβαιο πρέπει νὰ νομίζετε, ὅτι καὶ οἱ πόλεις ποὺ βρίσκονται μέσα στὴν Παλλήνη κατ' ἀνάγκη θὰ προσχωρήσουν στὴ συμπολιτεία. Ὅτι δὲ οἱ πόλεις αὐτὲς ἔχουν κι' ὅλας τρομοκρατηθῆ ἀπόδειξι εἶναι, ὅτι, ἂν καὶ μισοῦν πολὺ τοὺς Ὀλυνθίους, ὡστόσο δὲν τόλμησαν νὰ στείλουν μαζύ μας πρέσβεις γιὰ νὰ σᾶς ἐκθέσουν (διδάξουν) τὰ δικά τους... Ἀλλὰ πρέπει νὰ σκεφθῆτε καὶ τοῦτο: Δηλαδή, πῶς μπορεῖτε νὰ νομίζετε εὔλογο καὶ δυνατό, γιὰ μὲν τὴ Βοιωτία νὰ φροντίζετε, ὥστε νὰ μὴν ἑνωθῆ, νὰ παραμελήσετε δὲ τὴν πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ βοιωτικὴ ἐκείνη δύναμι ποὺ κατασκευάζουν ἐκεῖ ἐπάνω οἱ Ὀλύνθιοι; Καὶ μάλιστα, ὄχι μόνο στὴ ξηρά, ἀλλὰ καὶ στὴ θάλασσα; Γιατί, ποιό ἐμπόδιο μπορεῖ νὰ σταθῆ σ' αὐτό, ὅπου καὶ ξυλεία ναυπηγήσιμη ὑπάρχει μέσα σ' αὐτὴ τὴ χώρα τους καὶ χρήματα πολλὰ ἀπὸ πολλὰ λιμάνια καὶ ἐμπόρια, ἀλλὰ καὶ σιτάρι καὶ ἄλλα τρόφιμα ἄφθονα, γι' αὐτὸ δὲ καὶ ἄνθρωποι πολλοὶ (πολυανθρωπία);».

Ἀλλὰ γιὰ τὴν Ὄλυνθο καὶ τὴν Ὁμοσπονδία της νομίζω πὼς πρέπει νὰ ποῦμε περισσότερα, καὶ γιὰ νὰ καταλάβουμε καλύτερα ὅσα παρακάτω θὰ ποῦμε γιὰ τοὺς Ἀκανθίους, ἀλλὰ καὶ γιατί, ὅπως ἔχω διαπιστώσει, οἱ πολλοὶ Χαλκιδικιῶτες ἀκοῦμε μὲν νὰ πολυλέγεται τὸ ὄνομά της, ὅμως τί πρᾶγμα ἦταν ἀκριβῶς δὲν ξέρουμε, ἀφήνω δὰ τοὺς ἄλλους συνέλληνας!... Καὶ ὅμως! Ἡ Ὀλυνθιακὴ ἐκείνη Ὁμοσπονδία ἢ Συμπολιτεία ἢ καὶ τὸ Κοινὸν τῶν ἐπὶ Θράκης Χαλκιδέων, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καύχημα ὄχι μόνο τῆς Χαλκιδικῆς!..., θὰ ἔπρεπε, μπορῶ νὰ πῶ, νὰ εἶναι δίδαγμα ὑποχρεωτικὸ στὰ σχολεῖα τοῦ Κράτους. Γιατὶ στὴν Ὄλυνθο ἐκείνη καὶ στὴ Χαλκιδικὴ γιὰ πρώτη φορὰ γεννήθηκε καὶ ἐκεῖ πρῶτα ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζεται ἡ ἰδέα τῆς ἑνώσεως τῶν τότε μικροπολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Ἑλληνικοῦ, γιὰ τὴ δημιουργία ἑνιαίου ἐθνικοῦ κράτους, μὲ βάσι τὴν πραγματικὴ ἰσοπολιτεία, ἰσονομία καὶ ἰσοτιμία ἀνάμεσα σὲ ὅλους τοὺς πολίτας τῆς συμπολιτείας, δηλαδὴ ἡ ἰδέα τοῦ συγχρόνου δημοκρατικοῦ κράτους.

Βέβαια, «συμπολιτεῖες, ἡγεμονίες, κοινὰ κτλ.» ὑπῆρξαν τότε καὶ ἄλλα πολλά. Ὑπῆρξαν ἡ συμμαχία καὶ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν κλπ., ὅμως ὅλα αὐτὰ δὲν ἦταν παρὰ δεσποτεία καὶ τυραννία μιᾶς ἰσχυροτέρας πόλεως πάνω στὶς ἄλλες καὶ στοὺς κατοίκους τους, στοὺς ὁποίους δὲν ἐπιτρέπονταν κἂν νὰ νοθεύσουν μὲ ἐπιγαμίες τὸ γαλάζιο αἷμα τῶν πολιτῶν τῆς κυριάρχου πόλεως..., ἢ ἔχοντας ἡ κάθε μιὰ πόλι τὸ δικό της μπαϊράκι, τὸ δικό της «σύνταγμα» καὶ τοὺς δικούς της νόμους, ἂν καὶ κοινὰ ἦταν ἡ καταγωγή, ἡ γλῶσσα, ἡ νοοτροπία καὶ τὰ συμφέροντα, οἱ πόλεις ἀποτε-

λοῦσαν ἕνα χαλαρὸ δεσμὸ ποὺ κάπως σφιγγόταν μόνο ὅταν καὶ ὅσο ἐξυπηρετοῦσε τὰ πολὺ στενὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα τῆς κυριάρχου πόλεως, ἢ καὶ μέρος ἀπὸ τὶς ἄλλες «σύμμαχες», οἱ ὁποῖες, ὅπως εἴπαμε, πολλὲς φορὲς ἀναγκάζονταν νὰ στρατεύωνται καὶ νὰ χύνουν αἷμα, ἢ νὰ συνεισφέρουν χρήματα, ὄχι λίγες φορὲς ἐνάντια στὶς δικές τους ἐλευθερίες καὶ στὰ δικά τους συμφέροντα...

Μὰ ἀρκετὰ ξέφυγα. Ἂς γυρίσουμε στὴν Ὄλυνθο.

Ἡ Ὄλυνθος, τῆς ὁποίας γνωστὴ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς εἶναι ἡ θέσι, φαίνεται πὼς ὑπῆρχε, σὰν μικρὸς συνοικισμός, ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια. Μᾶλλον μικρὴ πόλι στὴν ἐποχὴ τῶν περσικῶν πολέμων μὲ Βοττιαίους κατοίκους, ἐπειδὴ ἐπανεστάτησε, καταστράφηκε ἐντελῶς πρὸς τὸ 479 π.Χ. ἀπὸ τὸν Πέρση στρατηγὸ Ἀρτάβαζο, ὁ ὁποῖος ἔσφαξε ἢ ἔπνιξε ὅλους τοὺς κατοίκους της σὲ κάποια λίμνη ἐκεῖ κοντὰ καὶ παρέδωκε τὴ χώρα τους «στὸ Χαλκιδικὸ γένος, μὲ ἐπίτροπο τὸν Τορωναῖο Κριτόβουλο». Καὶ ἀπὸ τότε κατοικήθηκε ἀπὸ τοὺς Χαλκιδεῖς, δηλαδὴ ἀποίκους ἀπὸ τὴ Χαλκίδα.

Οἱ καινούργιοι τοῦτοι κάτοικοί της, μὲ τὴ συμβουλὴ καὶ βοήθεια τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Περδίκκα Β', ποὺ ἤθελε νὰ δημιουργήση ἕνα εἶδος φράχτη ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ τοὺς Ἀθηναίους, ἔπεισαν τοὺς κατοίκους ἀρκετῶν γύρω τους ἄλλων μικροπολιτειῶν ν' ἀφήσουν τὶς δικές τους καὶ νὰ συνοικισθοῦν στὴν Ὄλυνθο, κτίζοντας δηλαδὴ ἑνιαία πόλι. Καὶ ἔτσι (νομίζω τὸ 432 π.Χ.) ἀποτελέσθηκε ἡ «μείζων» καὶ μονιμέρνα τότε Ὄλυνθος, ποὺ σὲ λίγο μάλιστα μεγάλωσε ἀκόμα περισσότερο, γιατὶ τὸ 429 π.Χ. συνοικίσθηκαν σ' αὐτὴ καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς γείτονές τους Ποτιδαιᾶτες (τοὺς ὁποίους, ὕστερα ἀπὸ δυὸ χρόνων πολιορκία, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτρεψαν «ἀπιέναι ὅποι ἂν βούλωνται», παίρνοντας μαζύ τους ἕνα καὶ μόνο φόρεμα οἱ ἄνδρες καὶ δύο οἱ γυναῖκες!).

Καὶ ἡ καινούργια ἐκείνη Ὄλυνθος, μὲ τὰ ἰσχυρὰ τείχη της, τὴ μεγάλη καὶ εὔφορη περιοχή της (γιὰ διάστημα μάλιστα ὁ Περδίκκας παραχώρησε στοὺς Ὀλυνθίους τὴν ἐπικαρπία καὶ μεγάλου μέρους τῆς Μυγδονίας) καὶ τὰ λιμάνια της, γρήγορα ἀναπτύχθηκε σὲ ἰσχυρὴ πολιτεία.

Τὴν Ὁμοσπονδία τους οἱ Ὀλύνθιοι συγκρότησαν γύρω ἀπὸ τὸ 390 π.Χ. Καὶ τότε βρίσκοντας εὐκαιρία ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ Μακεδονικὸ βασίλειο, ἐξ αἰτίας ἐπιδρομῶν τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἄλλων ἀπὸ τὸ βορρᾶ, ἦταν ἀδύναμο καὶ σχεδὸν διαλυμένο, ἅπλωσαν τὸ κράτος τους καὶ στὴν ἀπέναντι Μακεδονία. Κυρίευσαν κι' αὐτὴ τὴν πρωτεύουσά της Πέλλα, τὴν ὁποία ἀναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψη ὁ τότε βασιλιὰς Ἀμύντας. Καὶ σχεδίαζαν νὰ ἐπεκτείνουν τὸ κράτος τους καὶ πρὸς τὰ ἀνατολικά, πρὸς τοὺς «ἀβασίλευτους Θρᾶκας» καὶ τὰ μεταλλεῖα χρυσοῦ τοῦ Παγγαίου.

Ὅπως δὲ λέγεται, ἡ Ὁμοσπονδία τους ἔφτασε νὰ συντηρῆ τότε γύρω

στὶς 15 χιλιάδες στρατό (μερικοὶ ὑπερβάλλοντας ἴσως τὸν ἀνεβάζουν σὲ 20 χιλιάδες), στὸν ὁποῖο καὶ ἄριστο ἱππικό.

Τὸ σπουδαιότερο ὅμως ἦταν τοῦτο, ὅτι οἱ Ὀλύνθιοι ἐκεῖνοι ἀπέδειξαν ὅτι εἶχαν ἰδέες καὶ ἀντιλήψεις ποὺ βρίσκονταν αἰῶνες μακρυὰ ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν τότε συνελλήνων τους... Ἀλλὰ πάνω σ' αὐτὸ ἂς μιλήση ἔγκυρα ὁ μεγάλος ἱστορικός μας Κων. Παπαρρηγόπουλος, ὁ ὁποῖος λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ὀλυνθιακὴ Ὁμοσπονδία, περὶ ἧς δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις, εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον ἀξιοσημειώτων γεγονότων τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνταῦθα βλέπομεν τὸ πρῶτον ἐφαρμοζομένην μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτικῆς ἑνώσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοπολιτείας (σύγχρονος μορφὴ τῶν πολιτειῶν). Τῳόντι ἡ Ὄλυνθος ἦτο μὲν πρωτεύουσα τοῦ κράτους τούτου πόλις, ὄχι ὅμως πρωτεύουσα κυρίαρχος ὅπως αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη εἰς τὰ παρ' αὐτῶν κατασκευασθέντα κράτη. Οἱ πολῖται αὐτῆς δηλαδὴ δὲν ἦταν οἱ μόνοι ἐνεργοὶ πολῖται τῆς ὅλης πολιτείας, ἔχοντες ἁπλοῦς ὑπηκόους τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων πόλεων. Ἀλλὰ οἱ πολῖται ἑκάστης τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἐν ταὐτῷ πολῖται τῆς ὅλης πολιτείας, ὅπως οἱ Ὀλύνθιοι εἶχον καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ συνάπτωσι γάμους, νὰ μετέρχωνται τὴν ἐμπορίαν, νὰ ἀποκτῶσι κτήματα. Οἱ αὐτοὶ δὲ νόμοι ἐπεκράτουν καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν, ἂν καὶ ἄδηλον ἂν αἱ κοιναὶ τῆς Συμπολιτείας ὑποθέσεις διεξήγγοντο διὰ κοινοῦ συνεδρίου καὶ πῶς τοῦτο συνεκροτεῖτο.

Ὁπωσδήποτε αἱ προεκτεθεῖσαι ἀρχαὶ ἐξηγοῦν τὴν προθυμίαν, μεθ' ἧς πλεῖσται πόλεις συνετάχθησαν μετὰ τῶν Ὀλυνθίων καὶ ὑποδεικνύουν ὁποίαν ἔκτασιν καὶ δύναμιν ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ τὸ νέον ἐκεῖνο κράτος, ἐὰν κακὸς δαίμων δὲν προεκάλει τὴν ἐπέμβασιν τῶν Σπαρτιατῶν πρὶν τοῦτο προφθάσῃ νὰ παγιωθῇ ἀποχρώντως».

Αὐτὴ ἦταν ἡ Ὀλυνθιακὴ Ὁμοσπονδία. Καὶ ὁ καθένας μπορεῖ νὰ φανταστῇ ποῦ θὰ μποροῦσε τότε νὰ φθάση, ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν... κακοὶ δαίμονες.

Ἀποτέλεσμα τῆς ρητορικῆς δεινότητος τοῦ Κλειγένη μας ἐκείνου ἦταν, ὅτι οἱ Σπαρτιᾶτες καὶ οἱ σύμμαχοί τους ἀποφάσισαν νὰ κτυπήσουν καὶ νὰ διαλύσουν τὴν πρωτοφανῆ ἐκείνη Συμπολιτεία. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ὑποχρεώσεις ποὺ ὥρισαν οἱ Σπαρτιᾶτες γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὴν ἐκστρατεία φάνηκαν μεγάλες καὶ βαριὲς σὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς συμμάχους τους — ποὺ γενικά, ἄλλωστε, δὲν ἔδειχναν καὶ τόση προθυμία γιὰ μιὰ τόσο μακρυνὴ ἐκστρατεία, ἀπὸ τὴν ὁποία αὐτοὶ δὲν εἶχαν νὰ κερδίσουν τίποτε — καὶ γι' αὐτὸ θὰ καθυστεροῦσε, ἴσως δὲ καὶ νὰ ματαιωνόταν ὁριστικὰ στὸ τέλος, «ἀναστὰς ἐκ δευτέρου» ὁ πονηρὸς ἐκεῖνος Κλειγένης, δίδαξε ὅτι, «καλὰ μὲν καὶ ἅγια ἦταν ὅσα ἀποφασίσθηκαν,

πλὴν ὅμως θὰ περνοῦσε χρόνος πολὺς ἕως ὅτου θὰ πραγματοποιοῦνταν». Γι' αὐτό, εἶπε, σκόπιμο θὰ ἦταν ἐάν, ἕως ὅτου ἑτοιμασθῆ ἡ μεγάλη στρατιά, ἔβγαινε ἀμέσως ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο ὅση δύναμι ὑπῆρχε πρόχειρη καὶ διαθέσιμη μὲ Σπαρτιάτη ἀρχηγό. Γιατί, εἶπεν ὁ πονηρός, ἂν θὰ γινόταν αὐτό, ὅσες μὲν πόλεις δὲν εἶχαν ἀκόμα προσχωρήσει στὴ Συμπολιτεία θὰ συγκρατοῦνταν ὅταν θὰ μάθαιναν ὅτι βγῆκε ἀπὸ τὴ Σπάρτη στρατιά, ὅσες δὲ πάλι εἶχαν διὰ τῆς βίας προσχωρήσει μὲ λιγώτερη προθυμία θὰ ἐπιστρατεύονταν...

«Ἔδοξε καὶ ταῦτα τῷ συνεδρίῳ». Καὶ ἔτσι ξεκίνησε ἀμέσως γιὰ τὴ Χαλκιδικὴ δύναμι ὁπλιτῶν μὲ ἀρχηγὸ τὸν Σπαρτιάτη Εὐδαμίδα. Σὲ λίγο δὲ ἀκολούθησε καὶ δεύτερη μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Εὐδαμίδα, τὸν Φοιβίδα, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἔφτασε στὴ Χαλκιδική, γιατὶ στὸ δρόμο του βρῆκε εὐκαιρία νὰ καταλάβη τὴν ἀκρόπολι καὶ τὴν πόλι τῶν Θηβῶν καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.

Ὁ Εὐδαμίδας, ἂν καὶ πῆρε στὸ δρόμο του ἀρκετὲς ἐνισχύσεις — Θεσσαλούς, Μακεδόνας, ἀλλὰ καὶ Ποτιδαιᾶτας, ποὺ εἶχαν στὸ μεταξὺ προσχωρήσει στοὺς ἐχθροὺς τῆς Ὀλύνθου — δὲν κατόρθωνε τίποτε ἐξορμώντας ἀπὸ τὴν Ποτίδαια. Καὶ οἱ Σπαρτιᾶτες, βλέποντας ὅτι τὰ πράγματα τῆς Ὀλύνθου δὲν ἦταν ὅσο νόμιζαν εὔκολα, ἀναγκάσθηκαν νὰ στείλουν στὴ Χαλκιδικὴ ἄλλους 10 χιλιάδες περίπου ἄνδρας, μὲ ἀρμοστὴ τὸν Τελευτία, ἀδελφὸ τοῦ βασιλιᾶ τους Ἀγησιλάου.

Μὰ καὶ ὁ Τελευτίας, ἂν καὶ βαδίζοντας πρὸς τὴν Ὄλυνθο ἐπιστράτευσε καὶ ἄλλους, Θηβαίους καὶ φίλους Θεσσαλούς, ἂν καὶ πῆρε μεγαλύτερη τώρα βοήθεια ἀπὸ τὸν Ἀμύντα Γ' τῆς Μακεδονίας, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν ἄρχοντα τῆς Ἐλιμείας Δέρδα (ἄριστο ἱππικό), φυσικὰ δὲ συμπολεμοῦσαν μαζύ του καὶ οἱ ἀντίθετοι πρὸς τὴν Ὄλυνθο Χαλκιδικιῶτες (Ἀκάνθιοι, Ἀπολλωνιᾶτες, Ποτιδαιᾶτες, Σπαρτώλιοι κλπ.), ὡστόσο, ὄχι μόνο δὲν μπόρεσε νὰ κυριεύση τὴν πολιορκημένη πιὰ Ὄλυνθο, ἀλλὰ καὶ σὲ μιὰ αἰφνιδιαστικὴ ἔξοδο τῶν Ὀλυνθίων ἔπαθε σχεδὸν πανωλεθρία! Γιατὶ αὐτὸς μέν, ὁ Τελευτίας, σκοτώθηκε καὶ μαζύ του πολλοὶ ἄλλοι Σπαρτιᾶτες καὶ σύμμαχοι (περίπου 1200), ἡ δὲ στρατιά του διαλύθηκε, φεύγοντας πανικοβλημένοι, ἄλλοι πρὸς τὴ γειτονικὴ Ποτίδαια, ἄλλοι στὴ Σπάρτωλο καὶ ἄλλοι πρὸς τὴν Ἀπολλωνία καὶ τὴν Ἄκανθο. Πάμπολλοι δὲ καὶ ἀπὸ τούτους τοὺς φυγάδας βρῆκαν τὸ θάνατο ἀπὸ τὸ ἱππικὸ τῶν Ὀλυνθίων, οἱ ὁποῖοι κυρίευσαν καὶ τὸ στρατόπεδο τοῦ ἐχθροῦ μὲ ὅλο τὸ ὑλικό του. «Ὡς δὲ ἄλλος ἄλλῃ ἔφευγον, οὕτως καὶ οἱ πολέμιοι ἄλλος ἄλλοσε διώκοντες παμπληθεῖς ἀπέκτειναν ἀνθρώπους καὶ ὅ,τι περ ὄφελος ἦν τοῦ στρατεύματος» (Ξενοφῶν).

Καὶ οἱ Σπαρτιᾶτες, «ἐπεὶ ἤκουσαν τὸ πρᾶγμα, βουλευομένοις ἐδόκει οὐ φαύλην πεμπτέον δύναμιν εἶναι, ὅπως καὶ τὸ φρόνημα τῶν νενικηκότων κατασβεσθείη καὶ μὴ μάτην τὰ πεποιημένα γένοιτο».

Ἔστειλαν λοιπὸν στὴ Χαλκιδικὴ καὶ τρίτη μεγάλη στρατιά, μάλιστα

δὲ αὐτὴ τὴ φορὰ καὶ «ἐπίλεκτη», μὲ ἀρχηγὸ τώρα τὸν ἴδιο τὸ βασιλιά τους Ἀγησίπολι, τὸν ὁποῖο, καθὼς λέγει ὁ Ξενοφῶν, φιλοτιμήθηκαν νὰ ἀκολουθήσουν, σὰν ἐθελοντές, οἱ ἄριστοι τῆς Σπάρτης καὶ τῶν συμμάχων της. «Συνεστρατεύοντο δὲ καὶ ἐκ τῶν συμμαχίδων πόλεων ἐθελονταὶ καὶ Θετταλῶν γε ἱππεῖς... Καὶ Ἀμύντας δὲ καὶ Δέρδας ἔτι προθυμότερον ἢ πρόσθεν».

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀγησίπολις τὸ μόνο ποὺ πρόφθασε νὰ κάνη ἦταν ἡ ἅλωσι τῆς Τορώνης καὶ τὸ κάψιμο τῶν σιταριῶν, ποὺ δὲν εἶχαν ἀκόμα θεριστῆ, στὶς περιοχὲς τῆς Ὀλύνθου καὶ μερικῶν ἄλλων πόλεων τῆς συμπολιτείας. Διότι ἔπαθε, καθὼς φαίνεται, κακοήθη ἐλονοσία καὶ πέθανε στὴν Ἄφυτο καὶ στὸ ἐκεῖ ἄλσος τοῦ Διονύσου. «Καὶ ἐν μέλιτι τεθεὶς καὶ κομισθεὶς οἴκαδε ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ταφῆς».

Ὅλο δὲ αὐτὸ τὸ διάστημα οἱ Ὀλύνθιοι ἱππεῖς ἰδίως δὲν ἔπαψαν νὰ κάνουν ἐξόδους καὶ καταδρομὲς στὶς σύμμαχες τῶν Σπαρτιατῶν πόλεις, νὰ λεηλατοῦν τὶς περιοχές τους καὶ νὰ σκοτώνουν ὅσους εὕρισκαν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τους.

Οἱ Ὀλύνθιοι ἀντιστάθηκαν μὲ ἡρωϊσμὸ καὶ πεῖσμα ἐπὶ τρία σχεδὸν χρόνια. Στὸ τέλος ὅμως, στενώτατα πιὰ πολιορκημένοι ἀπὸ τὸν διάδοχο τοῦ Ἀγησίπολι, τὸν ἁρμοστὴ Πολυβιάδη, ἀναγκάσθηκαν ἀπὸ τὴν πεῖνα («παντάπασι κακῶς ἔχοντες λιμῷ») νὰ στείλουν πρέσβεις στὴ Σπάρτη καὶ νὰ ζητήσουν εἰρήνη, ἡ ὁποία καὶ τοὺς δόθηκε τὸ 379 π.Χ., μὲ τὸν ὅρο «τὸν αὐτὸν μὲν ἐχθρὸν καὶ φίλον Λακεδαιμονίοις νομίζειν, ἀκολουθεῖν δὲ ὅποι ἂν ἡγῶνται καὶ σύμμαχοι εἶναι».

Καὶ ὅπως ἐπιλέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος, «τοιουτοτρόπως κατεστράφη ἡ τ ε λ ε ι ο τ έ ρ α τ ῶ ν σ υ μ π ο λ ι τ ε ι ῶ ν ὅ σ α ς οἱ π ρ ο π ά τ ο ρ ε ς ἡ μ ῶ ν σ υ ν ε κ ρ ό τ η σ α ν».

Καὶ τοιουτοτρόπως, προσθέτω καὶ ἐγώ, οἱ «αὐτοπολῖται» Ἀκάνθιοι προπάτορές μας, ἀντὶ νὰ προσχωρήσουν μὲ προθυμία καὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους στὴ συμπολιτεία ἐκείνη καὶ μὲ τὸ κῦρος τῆς πόλεώς τους νὰ συντελέσουν «τὰ μέγιστα» στὴν ἑδραίωσι καὶ αὔξησι τῆς δυνάμεώς της (πρᾶγμα, ποὺ κατὰ μεγαλύτερο ποσοστὸ θὰ ὠφελοῦσε τὴν πόλι τους), ἀπεναντίας, αὐτοί, ἀπὸ στενοκεφαλιὰ καὶ ἀνόητη ἀντιζηλία, ἴσως καὶ φθόνο πρὸς τὴν Ὄλυνθο, προτίμησαν νὰ παίξουν τὸ ρόλο τοῦ «κακοῦ δαίμονος», πρᾶγμα, ποὺ ἡ ἱστορία τοῦ Ἔθνους μας καὶ ξεχωριστὰ τῆς Χαλκιδικῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἐπαινέση, οὔτε νὰ συγχωρήση... Ὅπως, ἐξάλλου, ἀσυγχώρετα πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὰ τέτοιου εἴδους «κατορθώματα» τῶν «μεγάλων» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δηλαδὴ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν Ἀθηναίων.

ΙΘ. ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΟΛΥΝΘΙΑΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ (Ἡ ΤΟΥ «ΚΟΙΝΟΥ ΤΩΝ ΕΠΙ ΘΡΑΚΗΣ ΧΑΛΚΙΔΕΩΝ») ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΙΛΙΠΠΟ Β' ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Οἱ ἀξιοθαύμαστοι ἐκεῖνοι Ὀλύνθιοι, βρίσκοντας εὐκαιρία μέσα στὶς αἰώνιες φαγωμάρες τῶν κάτω Ἑλλήνων, ποὺ εἶχαν ξαναρχίσει καὶ ἐξακολουθοῦσαν ἄγριες ἕως τὴ μάχη τῆς Μαντινείας καὶ πολὺ πέρα ἀπ' αὐτή, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀδυναμία τοῦ Μακεδονικοῦ Βασιλείου νὰ ἀντιδράση, ἐπεδόθηκαν μὲ ζῆλο πάλι στὴν ἀνασυγκρότησι τῆς συμπολιτείας τους.

Δύο σχεδὸν χρόνια μετὰ τὴν ὑπογραφή της ξεσχίζουν τὴ συνθήκη ὑποτελείας στὴ Σπάρτη καὶ ξανακαλοῦν τὶς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς σὲ συνένωσι καὶ σύμπραξι. Κι' αὐτὴ τὴ φορὰ φαίνεται πὼς πρόθυμα προσχωροῦν σχεδὸν ὅλες οἱ πόλεις της, ἐκτὸς πάντοτε ἀπὸ τὸν «κακὸν δαίμονα», τὴν Ἄκανθο, ἴσως καὶ μερικὲς μικρότερες.

Ἡ κοινοπολιτεία ξαναγίνεται δύναμι ἀξιόλογη, ἴσως περισσότερο ἀπὸ τὴν πρώτη περίοδο, σὲ βαθμὸ ὥστε νὰ συνερίζωνται γιὰ τὸν προσεταιρισμό της, τόσο οἱ κάτω, καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι, ὅσο κι' αὐτὸς ὁ Φίλιππος Β' στὰ πρῶτα χρόνια.

Ὅμως τώρα οἱ δυνατότητες γιὰ περισσότερη ἀνάπτυξι, διεύρυνσι καὶ ἐπέκτασι πέρα ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ ἄρχισαν νὰ σβύνουν. Ὄχι πιὰ ἀπὸ ἀντίδρασι τῶν κάτω — οἱ ὁποῖοι, παρὰ τὴν πρόσκαιρη ἀναλαμπὴ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς νέας τους τότε «συμμαχίας» (376 π.Χ.), καθὼς καὶ τῆς παρόμοιας «ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων», τραβοῦσαν ὁλοταχῶς πιὰ πρὸς τὴν τελεία παρακμὴ — ἀλλὰ γιατὶ στὸ μεταξὺ ἀνέρρωσε καὶ ἀνδρίζονταν ἐδῶ πάνω ἡ ἄλλη ἐκείνη ἑλληνικὴ δύναμι, τὸ Μακεδονικὸ Βασίλειο. Μάλιστα δὲ τοῦτο, ἀφότου μπῆκε ἐπὶ κεφαλῆς του ὁ Φίλιππος Β' (359 - 336 π.Χ.), ὁ πραγματικὰ «μέγας ἐν ἀρεταῖς τε καὶ κακίαις» («ὅτι καὶ κακίας μεγάλως, ὥσπερ ἀρετάς, αἱ μεγάλαι φύσεις ἐκφέρουσι»).

Ἡ Ὀλυνθιακὴ Ὁμοσπονδία, σὰν ἰσχυρὴ γειτονικὴ καὶ ἐπεκτατικὴ δύναμι καὶ περισσότερο ἴσως ἐπειδὴ «εἰσῆγε καινὰ δαιμόνια», ποὺ, ἂν ἐπικρατοῦσαν, θὰ ἀποτελοῦσαν τὸν σοβαρώτερο ἴσως κίνδυνο γιὰ τοὺς μεγαλεπήβολους, ἀλλὰ μονοκρατορικοὺς καὶ ἐγωκεντρικοὺς σκοποὺς τοῦ Φιλίππου, ἦταν, θαρρῶ, ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 1 ἀντίπαλος ποὺ ἔπρεπε νὰ βγάλη ἀπὸ τὴ μέση, προτοῦ ξεκινήση καὶ προχωρήση παραπέρα. Καὶ δὲν μποροῦσε, παρὰ νὰ τὴν καταδικάση σὲ θάνατο.

Μὲ τὴ γνωστὴ πονηρὴ πολιτική του, πρῶτα μέν, γιὰ νὰ ἀποκοιμίση τοὺς Ὀλυνθίους καὶ κερδίση χρόνο ὥσπου νὰ καθαρίση τοὺς λογαριασμούς του μὲ τοὺς βορείους γείτονας, κολακεύει καὶ ὑπογράφει μαζύ τους «συμμαχικὸ» συμ-

βόλαιο. Τοὺς παραχωρεῖ τὴν Ποτίδαια — ποὺ εἶχε κατακτήσει τὸ 356 π.Χ. — καθὼς καὶ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἀνθεμοῦντα. Ταὐτόχρονα δέ, ἐνεργώντας... ὑποβρυχιακά, δημιουργεῖ πεμπτοφαλαγγίτας καὶ πράκτορας μέσα στὶς πόλεις τῆς συμπολιτείας καὶ σ' αὐτὴν τὴν Ὄλυνθο μὲ τὸ χρυσάφι τοῦ Παγγαίου, «διὰ τὴν ἐν καιρῷ ἔσωθεν βοήθειαν».

Καὶ μόλις τακτοποίησε τὰ ἐσωτερικά του καὶ τὶς ὑποθέσεις του πρὸς τὸ βορρᾶ, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ Ὀλύνθιοι — ποὺ ἀργὰ μυρίσθηκαν τὴν πονηριά του καὶ ἄρχισαν νὰ ἀντιδροῦν — παραβίασαν δῆθεν «τὴ συμμαχία» μὲ τὸ νὰ διαπραγματεύωνται καὶ μὲ τοὺς Ἀθηναίους παρόμοια, ἀλλὰ καὶ γιατὶ δέχθηκαν στὴν πόλι τους τὸν φυγάδα ἀδελφό του Ἀρριδαῖο... «ἐᾷ χαίρειν συνθήκας καὶ ὅρκους». Μπαίνει ἐπὶ κεφαλῆς 25 περίπου χιλιάδων στρατοῦ, ἄριστα ὡπλισμένου καὶ γυμνασμένου καὶ τὴν ἄνοιξι τοῦ 350 π.Χ. ἔρχεται στὴ Χαλκιδική.

Κυριεύει μιὰ πρὸς μιὰ καὶ μιὰ πρὸς μιὰ καταστρέφει ἀπὸ τὰ θεμέλια τὶς ἄλλες πόλεις τῆς συμπολιτείας, νικάει σὲ δυὸ μάχες ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πόλεώς τους τοὺς Ὀλυνθίους (οἱ σύμμαχοί τους Ἀθηναῖοι, παρ' ὅλους τοὺς φλογεροὺς λόγους τοῦ Δημοσθένη μικρὴ μόνο βοήθεια τοὺς ἔστειλαν) καὶ στὸ τέλος ἀπομονωμένη πολιορκεῖ τὴν Ὄλυνθο καὶ τὴν κυριεύει πρὸς τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 348 π.Χ., τὸ περισσότερο χάρι στὴν προδοσία τῶν Ὀλυνθίων «ἱππάρχων» Λασθένη καὶ Εὐθυκράτη.

Καί, γιὰ νὰ ἀπαλλαγῆ μιὰ γιὰ πάντα ἀπὸ τοὺς «καινοτόμους» ἐκείνους ἀντιπάλους, ἀφοῦ πρῶτα ἐπέτρεψε στὸ στρατό του τὴ γενικὴ λεηλασία, γκρεμίζει ἀπὸ τὰ θεμέλια καὶ καίει τείχη καὶ σπίτια τῆς πόλεως καὶ ἐξανδραποδίζει ὅσους καὶ ὅσες ἔμειναν ζωντανοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους της, ἢ τοὺς διασκορπίζει σ' ἄλλα μέρη τοῦ βασιλείου του. Τὴν δὲ χώρα τους, ἀφοῦ ξεχώρισε ἕνα μεγάλο μέρος της γιὰ νὰ ἐγκαταστήση σ' αὐτὸ κρατικὸ «ἱπποφορβεῖο», διαμοιράζει μὲ κλῆρο στοὺς διακριθέντας» ἀξιωματικοὺς καὶ στρατιῶτας του!

Αὐτὸ ἦταν τὸ τραγικὸ τέλος τῆς Ὀλύνθου καὶ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Ὁμοσπονδίας της, δηλαδὴ ὅλης σχεδὸν τῆς Χαλκιδικῆς! Πόλεων, ποὺ δὲν ἀναστήθηκαν πιά, γιατὶ οἱ καιροὶ καὶ οἱ συνθῆκες τους ἄλλαξαν πολύ. Τὰ κέντρα τοῦ βάρους μετατοπίσθηκαν ἀλλοῦ καὶ μακρυά. Καὶ ἡ μικρὴ Χαλκιδική μας ἔχασε πιὰ τὴν προτερινή της σημασία. Καί, παρ' ὅλη τὴν προσπάθεια ποὺ ἔκαναν ἀργότερα οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου νὰ τῆς ξαναδώσουν ζωὴ καὶ κίνησι, δὲν μπόρεσε — καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ πιὰ — νὰ ξαναφτάση στὴν προτερινή της ἀκμή!

Νομίζω πὼς πρέπει νὰ προστεθοῦν ἐδῶ καὶ τοῦτα: Συνήθως λέμε, ὅτι ὁ Φίλιππος «κατέστρεψε ὅ λ α ς τὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, 32 τὸν ἀριθμὸν» καὶ ὅτι κατέσφαξε ἢ ἐξανδραπόδισε ὅ λ ο υ ς τοὺς κατοίκους τους! Αὐτὸ δὲν

μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀλήθεια. Καὶ εἶναι μᾶλλον ρητορικὴ ὑπερβολὴ τοῦ Δημοσθένη, ποὺ, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπὸ στενὸ ἀθηναϊκὸ πατριωτισμό, ἦταν θανάσιμος ἐχθρὸς τοῦ Φιλίππου καὶ τὸν μισοῦσε ἀφάνταστα.

Βέβαια, ἡ καταστροφή, ὁ φόνος καὶ ὁ ἐξανδραποδισμός, ξεχωριστὰ τῶν Ὀλυνθίων, ἦταν πολύς. Ὅμως, ὄχι γενικὸς καὶ ὁλοκληρωτικός, ὅπως λέγεται καὶ γράφεται.

Ὁ Φίλιππος, ὅσο ὠμὸς καὶ ἐκδικητικὸς κι' ἂν ἦταν, ὅσο «βάρβαρος», δὲν ἔπαψε νὰ θεωρῆ καὶ νὰ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του ὁμόφυλο μὲ τοὺς νικημένους, Ἕλληνα. Ἐξάλλου, ὅλοι τὸν παραδέχονται καὶ σὰν σπουδαῖο πολιτικὸ ἄνδρα. Ἐφόσον λοιπόν, σὰν τελικὸ σκοπὸ εἶχε τὴ συνένωσι ὅλου τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχηγία του γιὰ τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ καὶ ἐφόσον ἔβγαλε πιὰ ἀπὸ τὴ μέση τὴν Ὀλυνθιακὴ Ὁμοσπονδία, ποὺ τὴ θεωροῦσε ἐμπόδιο στοὺς σκοποὺς του, πιστεύω πὼς δὲν εἶχε πιὰ λόγους καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ κάνη τὸ σφάλμα τοῦ νὰ ἐξοντώση τὸν ἐκεῖ ἑλληνικὸ πληθυσμό, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἱκανοποιήση τυφλὸ μῖσος ἢ ἀπὸ ἐκδικητικὴ μανία!

Τὸ λογικώτερο καὶ πιθανώτερο λοιπὸν εἶναι, ὅτι, ἀφοῦ κατέστρεψε τείχη καὶ πόλεις, ἐπέτρεψε ὕστερα στοὺς νικημένους νὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ζοῦν στὸν τόπο τους, ἀλλὰ «κωμηδόν», δηλαδὴ σὲ μικροὺς ἀτείχιστους συνοικισμούς, ὅπως, ἄλλωστε, ζοῦσαν καὶ τότε ἀκόμα οἱ περισσότεροι Μακεδόνες. Καί, καθὼς φαίνεται, μόνο τοὺς Ὀλυνθίους διασκόρπισε σ' ἄλλες περιοχὲς τοῦ βασιλείου του.

Πάντως, ὑπάρχουν πληροφορίες, ὅτι ὕστερα φέρθηκε μὲ καλωσύνη στοὺς νικημένους καὶ ὅταν τοῦ δινόταν εὐκαιρίες τοὺς βοηθοῦσε πολύ. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐξανδραποδισθέντας Ὀλυνθίους πολλοὺς ἐλευθέρωσε, καὶ ἀργότερα, στὶς ἐκστρατεῖες τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ πιὸ ὕστερα, βλέπουμε ἀρκετοὺς Ὀλυνθίους καὶ ἄλλους Χαλκιδικιῶτας ποὺ διακρίθηκαν σὰν στρατιωτικοὶ καὶ ἀλλοιῶς. Καὶ ἀρκετοὺς ἐπίσης ἀπὸ τοὺς πρώτους βλέπουμε νὰ συνοικίζωνται τὸ 316 π.Χ. στὴν Κασσάνδρεια, πρᾶγμα ποὺ δείχνει ἀπελευθέρωσι καὶ ἐπαναπατρισμό.

Στὸ δὲ «Βίο Ἀλεξάνδρου» τοῦ Πλουτάρχου (VII, 20) βλέπουμε, ὅτι ὁ Μέγ. Ἀλέξανδρος, γιὰ τὸ χατήρι τοῦ Ἀριστοτέλη, ξαναέχτισε τὰ Στάγειρα καὶ συνοίκισε πάλι σ' αὐτὰ τοὺς παλιοὺς κατοίκους τους.

Ἐννοεῖται βέβαια, ὅτι ἡ Ἄκανθος, σὰν θανάσιμη ἐχθρὰ τῆς Ὀλύνθου καὶ γι' αὐτὸ φίλη τοῦ Φιλίππου, δὲν ἔπαθε τότε τίποτε. Καὶ ἔτσι, γιὰ διάστημα ἀρκετῶν χρόνων — ἕως ὅτου ξαναχτισθοῦν τὰ Στάγειρα καὶ στοὺς χρόνους τῶν Ἐπιγόνων οἱ ἄλλες «μακεδονικὲς» πόλεις — ἡ Ἄκανθος εἶχεν ἀπομείνει ἡ μόνη ἐκεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες καὶ μεγαλύτερες ἐκεῖνες ἀποικίες τῶν

νοτίων Ἑλλήνων (εἶδα νὰ γράφεται ὅτι εἶχε διασωθῆ καὶ ἡ Τορώνη, ὅπως καὶ μερικὲς μικρὲς στὸν Ἄθωνα)[26].

Κ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ.
ΚΑΤΑΛΗΨΙ ΚΑΙ ΛΕΗΛΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΝΘΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΝΩΜΕΝΟΥΣ ΣΤΟΛΟΥΣ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΤΤΑΛΟΥ Α' ΤΗΣ ΠΕΡΓΑΜΟΥ

Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ φαντασθῆ ποιά εἰκόνα παρουσίαζε τὸν χειμῶνα ἐκεῖνο τοῦ 350 - 349 π.Χ. (καὶ ὄχι, δυστυχῶς, τότε μονάχα) ἡ Χαλκιδική, ποὺ ἔγινε πιὰ ἐπαρχία τοῦ Βασιλείου τῆς Μακεδονίας. Σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν ἔκτασί της (ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιοχὲς τῆς Ἀκάνθου, τοῦ Ἀνθεμοῦντα καὶ τῆς Ἀπολλωνιάδος), ἐκεῖ ποὺ πρὶν λίγο ἔβλεπες νὰ ὀρθώνωνται πλῆθος κάστρα περήφανα καὶ γύρω τους πέλαγα ἀπὸ στάχυα, ἀμπέλια καὶ δέντρα καταπράσινα... καὶ στὶς ἀκρογυαλιὲς πλῆθος καράβια, καΐκια, βάρκες, παγιά..., ἐκεῖ ποὺ ἔσφυζε ἡ ζωὴ καὶ ἡ κίνησι..., τώρα δὲν ἔβλεπες, παρὰ τοίχους μαυρισμένους ἀπὸ τὴ φωτιά, καψόλες, ἀποκαΐδια, στάχτη, καὶ σιωπὴ νεκροταφείου!...

Κι' ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια μισόγυμνα φαντάσματα ἐδῶ κι' ἐκεῖ, ποὺ κατάπιναν τὰ δάκρυά τους κοντὰ στοὺς μαύρους τοίχους τῶν πρὶν λίγο σπιτιῶν τους... πού, παραπατώντας ἀπὸ τὸν τρόμο καὶ τὴν πεῖνα, σκάλιζαν ἐκεῖ μέσα γιὰ νὰ βροῦν κάποιο φαγώσιμο ἢ κάποιο μισοκαμένο κουρέλι ἢ κάτι ἄλλο, ποὺ θὰ τοὺς χρησίμευε γιὰ νὰ σκεπάσουν τὴ γύμνια τους ἢ γιὰ νὰ στήσουν κάπου ἐκεῖ μιὰ καλύβα νὰ προφυλαχθοῦν αὐτοὶ καὶ οἱ δικοί τους ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ τὴ παγωνιά... Νέκρα παντοῦ! Καὶ μόνο στὶς δυὸ ἄκρες, ποὺ εἴπαμε, ἔβλεπες νὰ στέκωνται ὄρθια ἀκόμα λίγα κάστρα, ἔξω δὲ ἀπ' αὐτὰ πλῆθος γυναικόπαιδα, πεινασμένα, τρομοκρατημένα, βουβὰ ἀπὸ τὴν ἀναπάντεχη καὶ ἀνείπωτη ἐκείνη συμφορά!

Εἴπαμε, ὅτι ἡ Ἄκανθος ἔμεινε τότε «σῶα καὶ ἀβλαβής». Φυσικὰ ὅμως ἐνσωματώθηκε κι' αὐτὴ στὸ μακεδονικὸ κράτος, ἔτσι ἀπομονωμένη πιὰ ποὺ ἦταν στὴν ἄκρη ἐκείνη τῆς Χαλκιδικῆς μὲ τὰ ἐρείπια τῆς Σάνης, τοῦ Δίου, τοῦ Σίγγου, τῶν Σταγείρων κλπ. γύρω της καὶ τῶν ἄλλων πόλεων παραπέρα.

---

26. Σχετικὰ μὲ τὸ φέρσιμο τοῦ Φιλίππου Β' μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Ὀλυνθιακῆς Ὁμοσπονδίας ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει: «...ἐνῷ μὴ γνωρίζοντες ἐπακριβῶς τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος αἱ πόλεις αὗται δὲν κατηνάγκασαν, διὰ τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, τὸν Φίλιππον εἰς τὴν ἐσχάτην ἐκείνην τιμωρίαν, ἐλάβομεν ἀφ' ἑτέρου ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ἤδη, ὅτι δεχόμενοι τὰ πράγματα ὅπως παριστῶσιν αὐτὰ οἱ τῶν Ἀθηνῶν ῥήτορες, πάλιν ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας δὲν ἀνέδειξε, μετὰ τὴν νίκην, τὴν ἀμείλιχον ἐκείνην ἀγριότητα καὶ ἀπανθρωπίαν, εἰς ἣν ἐξετραχηλίσθησαν ἄλλοτέ ποτε Πελοποννήσιοί τε καὶ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου».

Πῶς ρύθμισε τὰ πράγματα τῆς νέας ἐπαρχίας του ὁ Φίλιππος δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε. Ἐφόσον ὅμως δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμα μήτε ἡ Θεσσαλονίκη μήτε ἡ Κασσάνδρεια, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπήγαγε τὸ μεγαλύτερο μέρος της στὸ διοικητικὸ κέντρο τῆς Ἀμφιπόλεως, ὅπου ὑπαγόταν ἴσως τότε καὶ ἡ Μυγδονία.

Πάντως, λογικὸ εἶναι νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι, ἐφόσον, μόνη πιὰ σημαντικὴ πόλι στὴ Χαλκιδικὴ ἔμεινεν ἡ Ἄκανθος καὶ μάλιστα φιλικὴ πρὸς τὸν Φίλιππο, θὰ ἔπρεπε νὰ ἑδρεύη σ' αὐτὴ κάποια διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀρχὴ γιὰ τὴν ἐποπτεία τοῦ τομέα ἐκείνου. Ὅπως καὶ λογικὸ εἶναι νὰ σκεφθοῦμε, ὅτι ὁ Φίλιππος, ὅπως ἦταν τότε ἀπασχολημένος μὲ τὰ πράγματα τῆς νοτίου Ἑλλάδος καὶ τὶς προετοιμασίες του γιὰ τὴν ἐκστρατεία στὴν Ἀσία (ποὺ δὲν πρόφτασε νὰ πραγματοποιήση γιατὶ δολοφονήθηκε τὸ 336) δὲν τοῦ ἔμενε καιρὸς νὰ ἀσχοληθῆ μὲ τὴ Χαλκιδική, ποὺ γι' αὐτόν, ἄλλωστε, δὲν εἶχε πιὰ μεγάλη σημασία. Τὸ ἴδιο δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὸν γυιό του πού, μέσα στὶς μεγάλες τους ἔγνοιες, ζήτημα εἶναι ἂν θυμῶνται πῶς κάπου στὸ κράτος τους ὑπῆρχε καὶ μιὰ μικρὴ Χαλκιδική...

Ἐκεῖνοι ποὺ φαίνεται πῶς ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὴ χερσόνησό μας καὶ θέλησαν νὰ τῆς ξαναδώσουν τὴ χαμένη ζωή της — ἐπειδὴ τὰ στενὰ ὅρια τῶν μικρῶν πιὰ κρατῶν τους ἐπέβαλλαν τὴν ἀξιοποίησί της — ἦταν οἱ Διάδοχοι, ἢ μᾶλλον οἱ «Ἐπίγονοι» καὶ μάλιστα ὁ Κάσσανδρος καὶ ὁ ἀδελφός του Ἀλέξαρχος, πού, καθὼς εἶναι γνωστό, ὁ μὲν πρῶτος ἔκτισε τὴν Κασσάνδρεια (στὴ θέσι τῆς Ποτίδαιας), ὁ δὲ δεύτερος τὴν Οὐρανούπολι (στὴ θέσι τῆς Σάνης, μὲ πολὺ μεγάλο περίβολο τειχῶν καὶ μὲ προοπτικὴ μελλοντικῆς ἀναπτύξεως, ποὺ δὲν μπόρεσε ὅμως νὰ πραγματοποιηθῆ). Ἄλλοι δὲ ἔκτισαν τὴν Ἀντιγόνεια, τὴ Στρατονίνεια, τὴν Ὀλυμπιάδα (ἐπίνειο τῶν Σταγείρων), τὴν Ἀπολλωνία καὶ ἄλλες ἴσως.

Φυσικά, στὸ διάστημα ἐκεῖνο τῶν δύο αἰώνων, ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' ἕως τὴν ὑποταγὴ τῆς Μακεδονίας στοὺς Ρωμαίους, καὶ ἡ μικρὴ Ἄκανθος, καθὼς καὶ ἡ ὅλη Χαλκιδική, εἶχαν κι' αὐτὲς τὸ μερίδιό τους στὶς τότε περιπέτειες τοῦ Ἔθνους μας.

Οἱ σχετικὰ λίγοι πιὰ κάτοικοί τους ἔζησαν κι' αὐτοὶ τὶς μεγάλες ἡμέρες τοῦ Ἀλεξάνδρου, καθὼς καὶ τὶς μικρὲς ὕστερα τῶν διαδόχων καὶ ἐπιγόνων του μὲ τὶς φαγωμάρες τους. Δοκίμασαν χαρές, μὰ καὶ λαχτάρες πολλές. Ἔχυσαν κι' αὐτοὶ ἀρκετὸ αἷμα στὰ τότε μεγαλουργήματα, μὰ καὶ στὶς κατοπινὲς ἀδελφοκτονίες!... Ἄλλαξαν πολλὲς φορὲς ἀφεντικά. Ὅμως ἰδιαίτερες εἰδήσεις δὲν ἔχουμε γι' αὐτές. Καὶ μόνο ὑποθέσεις μποροῦμε νὰ κάνουμε κρίνοντας, συγκρίνοντας καὶ συμπεραίνοντας ἀπὸ τὰ ὅσα γενικῶς μᾶς εἶναι γνωστά.

Ἐδῶ θὰ σημειώσω τοῦτο μονάχα: Ὅτι στὴν ἐκστρατεία τοῦ Μεγ. Ἀ-

λεξάνδρου πρέπει νὰ πῆραν μέρος καὶ ἀρκετοὶ ἐπίστρατοι ἀπὸ τὴν Ἄκανθο. Γιατὶ ἀρκετοὶ ἀπ' αὐτούς, φαίνεται, ποὺ ἴσως πῆραν γυναῖκες ἀσιάτιδες καὶ ἔμειναν στὴν Ἀσία, ἔκτισαν ἐκεῖ ἀποικία, ὅπως κι' ἀλλοῦ σημείωσα, τὴν «Ἄκανθο ἢ Ἀκανθίνη», στὴν ὁποία δὲν ἀποκλείεται νὰ μετανάστευσαν ὕστερα καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὴ μητρόπολί τους. Εἶναι δὲ γνωστό, ὅτι τοὺς χρόνους ἐκείνους μετανάστευσαν πολλοὶ ἀπὸ τὴ Μακεδονία στὴν Ἀσία καὶ πρὸ παντὸς στὴ Μεσοποταμία. Πολλὲς δὲ ἀπὸ τὶς μακεδονικὲς ἐκεῖνες ἀποικίες ἔφθασαν σὲ μεγάλη ἀκμή, ὅπως ἡ Ἔδεσσα, ἡ Βέροια, ἡ Ἀνθεμοῦς κ.ἄ.

Τὸ ὄνομα τῆς Ἀκάνθου ξαναβρίσκουμε στὴν Ἱστορία μόνο πρὸς τὸ τέλος τῆς Μακεδονικῆς ἐποχῆς. Δηλαδὴ τὸ 200 (ἢ 202) π.Χ., ὁπόταν ὁ προτελευταῖος βασιλιὰς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος Ε' βρισκόταν σ' ἐμπόλεμη κατάστασι μὲ τοὺς Ρωμαίους (δεύτερος Μακεδονο-Ρωμαϊκὸς πόλεμος 202 - 197 π.Χ.) καὶ ὁπόταν ὁ στόλος τῶν Ρωμαίων, μαζὶ μὲ τὸν συμμαχικὸ στόλο τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περγάμου Ἀττάλου Α', προσέβαλαν τὴν Ἄκανθο, τὴν κυρίευσαν, τὴν ἐλεηλάτησαν καὶ ἐν μέρει τὴν κατέστρεψαν, ὅπως γράφει ὁ Ρωμαῖος ἱστορικὸς Τίτος Λίβιος.

Δὲν διάβασα τὰ βιβλία τοῦ Λιβίου, ἀπὸ ὅσα ὅμως σ' ἄλλους συγγραφεῖς εἶδα, συμπεραίνω ὅτι οἱ ἑνωμένοι στόλοι τῶν Ρωμαίων καὶ τοῦ Ἀττάλου ἔκαμαν ἀπόβασι — ἴσως στὴ Τρυπητή, ἐφόσον οἱ στόλοι ἦρθαν «ἀπὸ τὸ ἀκρωτήριο τῆς Τορώνης» —, χτύπησαν καὶ κατέλαβαν τὴν Ἄκανθο (καὶ γιὰ νὰ κάνουν ἐκεῖ οἱ Ρωμαῖοι μιὰ τέτοια ἐνέργεια, πρέπει καὶ τότε ἡ πόλι μας νὰ ἦταν ἐπίσημη καὶ σημαντικὴ πόλι τοῦ Μακεδονικοῦ Βασιλείου μὲ σχετικὴ στρατηγικὴ καὶ ἄλλη σημασία).

Ὅπως εἶναι γνωστὸ ὅμως, στὴν πρώτη φάσι τοῦ πολέμου ἐκείνου ὁ Φίλιππος Ε' μπόρεσε νὰ ἀποκρούση μὲ ἐπιτυχία τοὺς Ρωμαίους καὶ ἔτσι τοῦτοι ἀναγκάσθηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν γρήγορα τὴν πόλι μας, ἀφοῦ ὅμως, ὅπως εἶπα, τὴν ἐλεηλάτησαν καὶ ἐν μέρει τὴν κατέστρεψαν.

Πάντως, φαίνεται πὼς γρήγορα πάλι μπόρεσε νὰ ἀναλάβη ἀπὸ τὴ μερικὴ ἐκείνη καταστροφή, γιατὶ στὰ κατοπινὰ ρωμαϊκὰ καὶ πρωτοβυζαντινὰ χρόνια ξαναπαρουσιάζεται σὰν ἐπίσημη πάλι καὶ σχετικὰ μεγάλη πόλι.

ΚΑ. ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

(ΕΩΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ)

Θαμπὰ εἶναι τὰ πράγματα τῆς Ἀκάνθου κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο καὶ σκοτεινὰ κατὰ τὴν πρωτοβυζαντινή, ὡς τὰ μέσα σχεδὸν τοῦ ἐνάτου αἰῶνα, ὁπόταν χάνεται πιὰ ἐντελῶς σὰν πόλι καὶ σὰν ὄνομα καὶ στὴ θέσι της παρουσιάζεται τὸ Κάστρο τοῦ Ἐρίσσου καὶ ἡ κωμόπολι πιὰ Ἐρισσός, ἡ ὁποία στὸ δωδέ-

κατο, νομίζω, αἰῶνα «ἱεροποιεῖται» ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπό της καὶ τοὺς γείτονάς της καλόγερους καὶ γίνεται Ἱερισσός, ὅπως καὶ σήμερα λέγεται.

Κατὰ τὸ μεγάλο ἐκεῖνο διάστημα δὲν παύει μὲν νὰ ἀναφέρεται ἀπὸ πολλοὺς σὰν ὑπάρχουσα ἐπίσημη πόλι μὲ τὸ ὄνομα Ἄκανθος (Τῖτος Λίβιος, Πλούταρχος, Στράβων, Πλίνιος, Διόδωρος, Πολύαινος, Ἀθήναιος, Πομπώνιος Μέλα — ποὺ τὴν ὀνομάζει καὶ «Ἐχίνεια» —, Πτολεμαῖος, Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, Στέφανος ὁ Βυζάντιος, Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος κ.ἄ.ἤ.), πλὴν ὅμως ἀναφέρεται, ἢ συμπτωματικὰ μὲ ἄλλα γεγονότα καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτά, ἢ σὲ διοικητικὲς διαιρέσεις, ἢ καὶ ἁπλᾶ σὰν ὑπάρχουσα πόλι. Λεπτομέρειες γιὰ τὴν κατάστασί της κατὰ καιρούς, τὶς περιπέτειές της κλπ. δὲν ἔχουμε.

Βέβαια καὶ σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο χρονικὸ διάστημα πρέπει νὰ συνέβησαν ἀρκετὰ καὶ στὴν περιοχή της καὶ μέσα στὴν πόλι. Ἐπιδρομὲς καὶ καταδρομὲς ἀπὸ τὴ ξηρὰ καὶ περισσότερες ἀπὸ τὴ θάλασσα. Λεηλασίες, σεισμοί, λιμοὶ καὶ λοιμοί, καταστροφές, μεταβολὲς πολλές... Καί, μὰ τὸ ναί, εἶναι θαῦμα πῶς μπόρεσε ἡ σχετικὰ μικρὴ ἐκείνη πόλι νὰ ἀντέξη σ' ὅλες ἐκεῖνες τὶς θεομηνίες καὶ νὰ ζήση σὰν πόλι ἐπὶ τόσους αἰῶνας, ἐνῶ τόσες ἄλλες γύρω της, γειτονικὲς καὶ μακρυνότερες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ μεγαλύτερες καὶ δυνατώτερες ἀπ' αὐτήν, ὅπως ἡ Ἀμφίπολι, οἱ Φίλιπποι, ἡ Ἀπολλωνιάδα, ἡ Κασσάνδρεια καὶ τόσες ἄλλες, παραθαλάσσιες καὶ μεσόγειες, ἔπεσαν καὶ χάθηκαν πολὺ πρωτύτερα!

Ἀλλά, γιὰ νὰ σχηματίσουμε μὲ τὴ φαντασία μας μιά, θαμπὴ ἔστω, εἰκόνα γιὰ τὶς περιπέτειες καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ πέρασε τότε ὁ τόπος καὶ ἡ πόλι μας καὶ νὰ ὑπολογίσουμε τὸ πιθανὸ μερίδιο ποὺ μποροῦσε νὰ εἶχε σ' αὐτές, θὰ σημειώσω ἐδῶ σύντομα καὶ χρονογραφικὰ μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅσα συνέβησαν κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ — ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτησι ὡς τὴν καταστροφὴ τῆς πόλεώς μας — καὶ πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, θὰ μποροῦσαν νὰ εἶχαν ἐπίδρασι ἢ νὰ θίξουν τὸν τόπο καὶ τὴν πόλι μας (τὰ προηγούμενα, δηλαδὴ ὅσες ἐπιδρομὲς ἔγιναν πρωτύτερα καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ βορρᾶ, Γαλατῶν, Γότθων κλπ., ἀλλὰ καὶ πολλὲς ἄλλες ἀπὸ διάφορες προελεύσεις καὶ κατευθύνσεις, δὲν σημειώνονται, γιατὶ ἔγιναν ἀρκετὰ βορειότερα καὶ δυτικώτερα καὶ πάντως ἀρκετὰ μακρυὰ ἀπὸ τὴν πόλι μας, ὥστε δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ τὴν ἔθιξαν). Ἔτσι:

1) 202 - 197 π.Χ.: Δεύτερος Ρωμαιο-Μακεδονικὸς πόλεμος.

2) 171 - 168 π.Χ.: Τρίτος Ρωμαιο-Μακεδονικὸς πόλεμος.

3) 168 - 167 π.Χ.: Κατάλυσι τοῦ Μακεδονικοῦ βασιλείου καὶ ἵδρυσι τεσσάρων δῆθεν ἀνεξαρτήτων μακεδονικῶν κρατιδίων, «φόρου ὑποτελῆ» στὴ Ρώμη. Ἡ Χαλκιδικὴ ὑπάγεται, νομίζω, στὸ κρατίδιο τῆς Θεσσαλονίκης.

4) 146 π.Χ.: Ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Ἀνδρίτσου ἢ «Ψευδοφιλίππου» τὰ τέσσαρα μακεδονικὰ κρατίδια καταργοῦνται καὶ ἡ ὅλη Μακεδονία γίνεται ἐπαρχία τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους.

5) 146 ἕως 67 μ.Χ.: Σ' ὅλο τὸ μεταξὺ διάστημα καὶ ἕως τὸ 67 μ.Χ. (ὁπόταν συμπληρώθηκε ἡ ἐξόντωσι τῶν κουρσάρων ἀπὸ τὸν Πομπήϊο) στὸ Αἰγαῖο βασιλεύει ἡ πειρατεία.

6) Α' μ.Χ. αἰώνας: Ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν Ρωμαίων. Ἐπικράτησι τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου. Αὐτοκρατορία. Στὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου ἡ Χαλκιδικὴ ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴ Διοίκησι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γίνεται «ἀποικία τοῦ Στέμματος» μὲ τὸ ὄνομα Colonia Julia Augusta Cassandrensis, μὲ πρωτεύουσα τὴν Κασσάνδρεια (Cassandra) καὶ ἐποικίζεται μὲ ρωμαίους παλαιμάχους. Ἡσυχία ἐπὶ 2 σχεδὸν αἰῶνας (Pax Romana).

7) 253 - 260 μ.Χ.: «Στίφη Γότθων, Βορανῶν, Οὐρουγούνδων, Αἰρούλων κλπ. (Σκυθῶν) διελαύνουν ἀκωλύτως διὰ Θράκης - Μακεδονίας. Πολιορκοῦν τὴν Θεσσαλονίκην».

8) 267 μ.Χ.: «Νέα στίφη βαρβάρων διαπεροῦν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ἀποβιβάζονται εἰς Λῆμνον καὶ Σκῦρον καὶ ἐντεῦθεν ὁρμηθέντες, διαιρεθέντες δὲ εἰς πολλὰς μοίρας, ἐπιπίπτουν εἰς τὰ παράλια. Ἐνῷ δὲ οὗτοι ἐπιτίθενται ἀπὸ θαλάσσης, ἑτέρα αὐτῶν μοῖρα εἰσβαλοῦσα προήλασε μέχρι Θεσσαλονίκης κλπ.». Ἡ Χαλκιδικὴ καὶ πρὸ παντὸς τὰ παράλιά της λεηλατοῦνται ἀγρίως.

9) Περὶ τὸ 270 μ.Χ.: «Γότθοι ἕως 320.000 ἔνοπλοι μετὰ γυναικῶν, παίδων καὶ δούλων, ἐπιβαίνοντες ἀναριθμήτων πλοιαρίων, κατόπιν δεκατισμοῦ των ὑπὸ τριχυμίας εἰς τὴν Προποντίδα, εἰσῆλθον εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ περιπλεύσαντες τὸν Ἄθωνα, ἐπολιόρκησαν διὰ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης τὴν Κασσάνδρειαν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην». Καὶ ὅπως εὐκολονόητον εἶναι, οἱ Γότθοι ἐκεῖνοι «διὰ νὰ περιπλεύσουν τὸν Ἄθωνα» ἔπρεπε νὰ εἶχον «παραπλεύσει τὰ παράλια τῆς Θράκης - Ἀνατ. Μακεδονίας». Καὶ ἄρα μπῆκαν στὸ Στρυμονικὸ καὶ Ἀκάνθιο κόλπο καὶ ἀπ' ἐκεῖ «περιπλεύσαντες τὸν Ἄθωνα» καὶ τὴν ἄλλη Χαλκιδικὴ ἔφτασαν στὴν Κασσάνδρεια καὶ τὴ Θεσσαλονίκη.

10) Τέλη Δ' καὶ Ε' μ.Χ. αἰώνας: Βάρβαροι ἀπὸ βορρᾶ καὶ μάλιστα Οὖννοι. Τὸ 447 - 448 ὁ Ἀττίλας «ἀπὸ Σερβίας μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταστρέφει 70 πόλεις καὶ ἐρημώνει τὴν ὕπαιθρον». Τότε πιθανώτατα καταστρέφεται καὶ ἡ Ἀπολλωνιάς (Ἐγρῆ-Μπουτζάκ).

11) Τοὺς ἴδιους περίπου χρόνους: «Θευδέριχος ὁ νεώτερος, ἐμβαλὼν ἀπὸ Θράκης εἰς Μακεδονίαν προελαύνει μέχρι Θεσσαλονίκης κλπ.».

12) ΣΤ' καὶ Ζ' αἰῶνες: Ἐπιδρομὲς ἐπὶ ἐπιδρομῶν. Σλάβοι, Ἄβαροι, Οὖννοι, Ἄνται, Κατρίγουροι, Σαμογέται, Ἐνοῦλοι κλπ. κλπ. Στὸν τόπο μας ἰδίως ἢ κοντὰ σ' αὐτὸν Ἄβαροι καὶ Σλάβοι. Καταστροφὴ τῆς Κασσανδρείας ἀπὸ Ἀβαροσλάβους... Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Α' (527 - 565), ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιδρομές, «σεισμοὶ ἀπανωτοὶ καὶ καταστρεπτικοί, λιμοί, λοιμοὶ κλπ.». Ἑκατομμύρια οἱ νεκροί.

13) Η' καὶ Θ' αἰῶνες: Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς παραπάνω καὶ ἐπὶ πλέον τώρα Βούλγαροι ἀπὸ τὴ ξηρὰ καὶ Σαρακηνοὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα...

Σ' αὐτὰ ἂς προστεθοῦν οἱ πόλεμοι καὶ οἱ ἐπιδρομὲς στὴν Ἀνατολὴ καὶ σ' ἄλλες περιοχὲς τοῦ τότε κράτους μας (Πέρσες, Ἄραβες κλπ.), ποὺ δὲν ἐπέτρεπαν στὸ κράτος νὰ διατηρῆ παντοῦ ἀρκετὲς δυνάμεις, ὥστε νὰ ἀντιμετωπίζη ἔγκαιρα καὶ ἀποτελεσματικὰ τὶς κατὰ τόπους ἐπιδρομὲς καί... ἂς σχηματίση ὁ καθένας μὲ τὴ φαντασία του τὴν εἰκόνα τῆς τότε καταστάσεως!

Ἂν καί, ὅπως εἶπα, δὲν ἔχουμε γι' αὐτὸ τὸ μεγάλο διάστημα ξεχωριστὲς εἰδήσεις γιὰ τὴν Ἄκανθο, ὡστόσο, ἀπὸ τὴ συσχέτισι καὶ σύγκρισι μὲ τὰ βεβαιωμένα γενικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, μποροῦμε νὰ καταλήξουμε σὲ μερικὰ βάσιμα συμπεράσματα, ποὺ συνοψίζονται στὰ ἑξῆς:

α) Εἶναι γνωστό, ὅτι μετὰ τὴν ἧττα τοῦ Φιλίππου Ε' εἰς «Κυνὸς Κεφαλὰς» (197 π.Χ.) ἀπὸ τὸν Ρωμαῖο ὕπατο Τῖτο Φλαμινῖνο, ὁ πρῶτος ἀναγκάσθηκε νὰ ὑπογράψη συνθήκη εἰρήνης μὲ ὅρους βαρεῖς, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν: «Νὰ παραιτηθῆ, ὁ Φίλιππος, τῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίας καὶ νὰ ἀφήση ἐλευθέρας τὰς ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας κτήσεις του».

Σύμφωνα μὲ τὸν ὅρο αὐτὸν ὁ «φιλέλλην» Τῖτος, εὐθὺς μετὰ τὴ συνθηκολόγησι, στὴν πανήγυρι τῶν Ἰσθμίων τοῦ 196 π.Χ., κήρυξε ἐλεύθερες ὅλες τὶς πολιτεῖες τῆς νοτίου Ἑλλάδος, καθὼς καὶ τὶς ἀποικίες τους στὴ Θράκη καὶ στὴν Ἀσία, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁ Φίλιππος ὑποχρεώθηκε νὰ ἀποσύρη ἀμέσως τὶς φρουρές του· «...ἐξέπεμπε δὲ (ὁ Τῖτος) Λέντλον μὲν εἰς Ἀσίαν... Στερτίνιον δὲ εἰς Θράκην τὰς αὐτόθι πόλεις καὶ νήσους ἀπαλλάξοντα τῶν Φιλίππου φρουρῶν» (Πλουτάρχου, Βίος Τίτου).

Εἶναι αὐτονόητο λοιπόν, ὅτι, ἐφόσον μὲ τὸν ὅρο Θράκη ἐννοοῦνταν καὶ ἡ Χαλκιδικὴ καὶ ἐφόσον ἡ Ἄκανθος ἦταν ἀποικία τῶν νοτίων Ἑλλήνων (δηλαδὴ ἦταν «ἑλληνικὴ» καὶ ὄχι «μακεδονικὴ» πόλι) περιλαμβανόταν κι' αὐτὴ σὲ ὅσες κηρύχθηκαν ἐλεύθερες. Τοῦτο δὲ βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς — γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει εἰδικὴ εἴδησι — ὅτι τότε ἐλεύθερη κηρύχθηκε καὶ ἡ παλαιὰ ἀποικία τῶν Ἀθηναίων Ἀμφίπολι, ἂν καὶ τούτη εἶχε κατακτηθῆ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας πολὺ πρὶν κατακτηθῆ ἡ Ἄκανθος καὶ εἶχε μάλιστα ἀποικισθῆ ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' μὲ Μακεδόνας καὶ Ἰλλυριούς.

β) Ὅτι καὶ μετὰ τὴν δριστικὴ κατάλυσι τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, ὁπόταν ἡ Μακεδονία ἔγινε ἐπαρχία τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους (146 π.Χ.), ἡ Ἄκανθος διετήρησε τὴν κατ' ὄνομα ἐκείνη ἐλευθερία της (αὐτοδιοίκησι, αὐτονομία). Περιλαμβανόταν δηλαδὴ κι' αὐτὴ στὶς λεγόμενες «ἐλεύθερες πόλεις» (liberai civitates), ὅπως αὐτὸ συνέβαινε σὲ περισσότερες πόλεις τῆς κάτω Ἑλλάδος καὶ ἐδῶ πάνω στὴν Ἀμφίπολι, Θεσσαλονίκη κλπ.

Αὐτό, ἄλλωστε, βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ «μαρμάρου

τῆς Λαδιάδας» ποὺ σώζεται στὴν Ἱερισσό: «Η ΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΜΠΡΑΓΜΑΤΕΥΟΜΕΝΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ» καὶ ποὺ ἀποδείχνει, ὅτι καὶ στοὺς χρόνους τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀκόμα ἡ πόλι μας διατηροῦσε κάποια ἴχνη αὐτονομίας. Γιατὶ εἶναι γνωστό, ὅτι οἱ πόλεις αὐτῆς τῆς κατηγορίας, οἱ δῆθεν ἐλεύθερες, εἶχαν μὲν μερικὰ προνόμια αὐτοδιοικήσεως καὶ ἀρκετὲς ἀπαλλαγές, βρίσκονταν ὅμως κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία, ἢ τοῦ «συγκλητικοῦ» Ρωμαίου διοικητοῦ τῆς Μακεδονίας (ὅστις ἤσκει τὸ ἔργον μετὰ τόσης αὐστηρότητος, ὥστε ἡ δῆθεν αὐτονομία των ἀπέβαινεν ἁπλοῦς τύπος καὶ γράμμα νεκρόν»), ἢ καὶ τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ αὐτοκράτορος, ποὺ βέβαια δὲν ἦταν λιγώτερο αὐστηρός.

Καὶ γ) Ὅτι, ὅπως ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες εἰδήσεις βγαίνει (καθὼς καὶ ἀπὸ τοπωνύμια κλπ.), καὶ στὴν Ἄκανθο ἐγκαταστάθηκε σημαντικὸς ἴσως ἀριθμὸς Ρωμαίων πολιτῶν, ὡς ἀποίκων, ἢ καλύτερα ἐποίκων (Coloni ἢ Veterani = ἄποικοι, παλαίμαχοι - «παλαιοὶ πολεμισταί»), ὅπως αὐτὸ ἔγινε καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας (Φιλίππους, Ἀμφίπολι, Κασσάνδρεια, Πέλλα, Δῖο τῆς Πιερίας κλπ.), ἀλλὰ καὶ στὴν κάτω Ἑλλάδα καὶ μάλιστα στὴν Κόρινθο.

Τὸ ὅτι δὲ ἡ Ἄκανθος δὲν ἀναφέρεται ὀνομαστικά, ἐξηγεῖται μὲ ὅσα ἀλλοῦ εἶπα γιὰ τὸν ὅρο «Κασσάνδρα» (Cassandra).

ΚΒ. ΠΟΤΕ ΚΑΙ ΠΩΣ ΚΑΤΑΣΤΡΑΦΗΚΕ Η ΑΡΧΑΙΑ ΠΟΛΙΣ

Ὅπως γιὰ τὴν τοποθεσία καὶ τὸ ὄνομά της, ἔτσι καὶ γιὰ τὴν ἐξαφάνισι τῆς ἀρχαίας πόλεώς μας ἔχουν εἰπωθῆ καὶ γραφῆ πολλὰ καὶ διάφορα.

Ἄκουσα νὰ λέγεται, ὅτι καταστράφηκε ἀπὸ σεισμὸ στὰ χρόνια τοῦ Νέρωνος (54 - 68 μ.Χ.). Ὅτι παρόμοια καταστροφή, καὶ μάλιστα «ὁλοκληρωτική», ἔπαθε καὶ στὰ 269 ἢ 369 μ.Χ. (τοῦτο μοῦ τὸ εἶπεν ὁ ἀείμνηστος διευθυντὴς τῶν σχολείων Ἱερισσοῦ Νικόλ. Πέτρου μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1932, ποὺ τὸ πληροφορήθηκε, εἶπεν, ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς σεισμολογίας Κρητικό, χωρὶς ὅμως νὰ θυμηθῆ τὴν ἀκριβῆ χρονολογία τῆς καταστροφῆς).

Ἄλλοι, ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι δὲν ἔμειναν πολλὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας πόλεως πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος, εἶπαν, ὅτι ἡ πόλι, ποὺ βρισκόταν λέει, στὸ «βύθισμα» ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὴ «Σκάλα» τῆς Ἱερισσοῦ πρὸς τὸ ἄλλοτε Κουτλουμουσιανὸ μετόχι (καὶ ὄχι δῆθεν στὴ θέσι τῆς τέως Ἱερισσοῦ), βυθίσθηκε... «αὐτανδρη», πάλι ἀπὸ σεισμό! Καὶ ἄλλοι πάλι, ὅτι «πέθανε φυσιολογικά», δηλαδή, ἀπὸ παρακμὴ καὶ μαρασμό.

Μιὰ ποὺ ἡ πόλι μας βρίσκεται σὲ ζώνη σεισμόπληκτη δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη ἀμφιβολία, ὅτι καὶ στὰ ἀρχαῖα χρόνια καὶ στὰ βυζαντινά, καθὼς καὶ στὰ νεώτερα, ἔπαθε ζημιὲς καὶ καταστροφὲς ἀπὸ σεισμούς.

Εἶναι ἱστορικὰ βεβαιωμένο, ὅτι σεισμοὶ «καταστρεπτικώτατοι» ἔγιναν καὶ γύρω στὰ 365 μ.Χ., ὁπόταν ἡ χώρα μας «ἀπὸ Κρήτης μέχρι καὶ τῆς Μακεδο-

νίας», ἔπαθε μεγάλες καταστροφές, καθὼς καὶ στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ (527 - 561 μ.Χ.), ὁπόταν ἔγιναν εἴκοσι ἀπανωτοὶ σεισμοὶ καὶ καταστράφηκαν πολλὲς πόλεις καὶ χωριά. Στὸν πρῶτο μόνο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ γκρεμίστηκαν «24 φρούρια τῆς Δαρδανίας», καταστράφηκαν δὲ ἐντελῶς καὶ οἱ Σκοῦποι (τὰ Σκόπια). Δὲν πιστεύω ὅμως, ὅτι καὶ ἡ Ἄκανθος ἔπαθε τότε ὁλοκληρωτικὴ καταστροφὴ καὶ μάλιστα ὅτι «βυθίστηκε αὔτανδρη» ἀπὸ σεισμούς. Καὶ μᾶλλον πιστεύω, ὅτι ἐπανορθώνοντας κάθε φορὰ τὶς ζημιές της ἐξακολούθησε νὰ ζῆ σὰν πόλι ἕως τὰ μέσα σχεδὸν τοῦ ἐνάτου μ.Χ. αἰῶνα, ἀφοῦ σὰν ὑπάρχουσα ἐπίσημη πόλι ἀναφέρεται ἕως τότε ἀπὸ πολλοὺς συγχρόνους, δηλαδὴ ἕως ὅτου παρουσιάζονται καὶ σκηνώνουν στὴν περιοχή της οἱ πρῶτοι «ἐρημῖτες καλόγεροι».

Πῶς ὅμως καταστράφηκε καὶ ἐρημώθηκε;

Σχετικὲς εἰδήσεις ἀπὸ σύγχρονο τότε ἱστορικὸ δὲν ἔχουμε. Αὐτὸ δὲ ἴσως καὶ γιατὶ ἡ ἐξαφάνισί της ἔγινεν «ἐντὸς τοῦ μεγάλου ἐκείνου πνευματικοῦ χάσματος, τοῦ διήκοντος ἀπὸ τοῦ 650 μ.Χ. τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας μέχρι περίπου τοῦ 850 μ.Χ. καὶ ἀποτελέσαντος ἀπροσδοκήτως ἐποχὴν θλιβερᾶς ἐρημώσεως, στασιμότητος, ὡς πρὸς τὴν μελέτην τῆς ἀρχαιότητος» (Ἰ. Κ. Βυζουκίδου, Ἱστορικαὶ Μελέται, τ. Α΄).

Ὑπάρχει ἴσως κάπου κάποια ἱστορικὴ μαρτυρία. Καὶ ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἁγίου Ὄρους πρέπει νὰ ὑπάρχουν μεταγενέστερα ἔστω στοιχεῖα ποὺ μποροῦν νὰ διαφωτίσουν καὶ ἄλλα πολλά, ἀλλὰ καὶ ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ σχηματίσουμε μιὰ ὁλοκληρωμένη γνώμη γιὰ τὸ τί ἀκριβῶς ἔγινε καὶ σὲ κείνη τὴ γωνιά μας τὸν καιρὸ ἐκεῖνο.

Πάντως, ἀπὸ τὰ μετέπειτα βγαίνει τὸ βέβαιο γιὰ μένα συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἀφανισμὸς τῆς ἀρχαίας ἐκείνης πόλεως μήτε σεισμοῦ ἀποτέλεσμα, μήτε «φυσιολογικὸς» ἦταν, ἀλλὰ «ἔργον χειρῶν ἀνθρώπων». Ὅτι ἐκεῖ διαδραματίσθηκε φριχτὴ τραγωδία, καταστροφή, φόνος, αἰχμαλωσία, ἐρήμωσι!

Ἀλλοιῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ τὸ γεγονός, ὅτι ἀπὸ τοὺς κατοίκους μιᾶς ἀρκετὰ μεγάλης πόλεως, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πρὸς τὸν Ἄθωνα «πολισμάτων» καὶ συνοικισμῶν, ποὺ ὑπῆρχαν ἐκεῖ ὡς τὸν ἔνατο αἰῶνα (ἀφοῦ ἀναφέρονται στὶς διοικητικὲς διαιρέσεις τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ), δὲν βρίσκουμε πιὰ πρὸς τὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰῶνα, παρὰ τέλεια μὲν ἐρημιὰ μέσα στὸν Ἄθωνα, λίγους δὲ σχετικὰ ἀνθρώπους ἐδῶ, συνοικισμένους μέσα στὴν ἀκρόπολι τῆς τέως ἐκεῖ πόλεως! Καὶ πέρα ἀπ' αὐτή, πρὸς τὸ στενό, μόνο «χορτοπλέκτους καλύβας ἐρημιτῶν καλογέρων»!

Δὲν εἶναι δυνατό, δὲν μπορῶ νὰ παραδεχθῶ, ὅτι ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι — ὁπωσδήποτε κάμποσες χιλιάδες — ἄφησαν ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη μέρα ὁμαδικὰ τὸν τόπο τους, τὰ σπίτια τους, τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσιά τους, γιὰ νὰ βροῦν ἀλλοῦ τόπο καὶ μέσα ζωῆς! Ὅπως καὶ πολὺ ἀνόητο θὰ ἦταν τὸ νὰ πιστεύαμε ὅτι ἄνοιξε ἡ γῆ καὶ τοὺς κατάπιε ὅλους, μαζὶ μὲ τὰ σπίτια τους!

Γι' αὐτὸ λοιπὸν σὰν ὀρθὴ καὶ σωστὴ δέχομαι τὴ γνώμη τοῦ Οὐσπένσκυ, ποὺ τὴν συμμερίζεται καὶ ὁ Κοσμᾶς Βλάχος, ὅτι ἡ ἐρήμωσι τῆς Ἀκάνθου, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων γύρω της παραλιακῶν συνοικισμῶν, εἶναι ἔργο τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν, πού, ὅπως ξέρουμε, βρίσκοντας εὐκαιρία μέσα στοὺς ἄλλους πολλοὺς περισπασμοὺς τοῦ τότε κράτους μας, εἶχαν κατακτήσει τὸ 823 μ.Χ. τὴν Κρήτη. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ ὕστερα ἐξορμώντας μὲ τοὺς στόλους τους κυριολεκτικὰ ἀλώνιζαν καὶ ρήμαζαν τὰ παράλιά μας, γκρεμίζοντας, ἁρπάζοντας, καίοντας καὶ σκλαβώνοντας κατὰ χιλιάδας τοὺς κατοίκους τους, ποὺ πωλοῦσαν σὰν ζῶα στὰ σκλαβοπάζαρα τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς!

Σὰν χρόνο δὲ τῆς συμφορᾶς ἐκείνης βάζω τὸ 830 μ.Χ. Γιατὶ εἶναι βεβαιωμένο, ὅτι ἀπὸ αὐτὸν τὸν χρόνο οἱ στόλοι τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης, ἀφοῦ κατέστρεψαν τὰ παράλια καὶ τὰ νησιὰ τοῦ νοτίου Αἰγαίου, ἄπλωσαν τὶς καταδρομές τους καὶ στὰ παράλια τοῦ βορείου, ἕως τὴ Θράκη. Τότε δὲ κατέστρεψαν καὶ τὴ Θάσο, ὅπως βεβαιωμένο ἐπίσης εἶναι, ὅτι τὸν ἴδιο χρόνο ναυμάχησαν κοντὰ στὴ Θάσο καὶ κατέστρεψαν σχεδὸν ἐντελῶς τὸν βυζαντινὸ στόλο ποὺ εἶχε στείλει ἐναντίον τους ὁ τότε αὐτοκράτορας Θεόφιλος ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Κων. Κοντομύτη.

Καὶ εἶναι γνωστό, ὅτι ἀπὸ τότε καὶ ὕστερα οἱ Σαρακηνοί, μὲ βάσι πάντοτε τὴν Κρήτη, ἦταν ἀπόλυτα κύριοι τῆς θαλάσσης καὶ τῶν παραλίων μας, ἕως ὅτου ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, κάνοντας ἀπόβασι στὴν Κρήτη τὸ 961, μπόρεσε νὰ τοὺς ἐξοντώση καὶ νὰ χαλάση τὶς φωλιές τους [27].

Αὐτὰ γιὰ τὸ τραγικὸ τέλος τῆς ἀρχαίας πόλεώς μας, τὸ ὁποῖο, ἂν ἄργησε κάπως νὰ ἔρθη, ὡστόσο δὲν ἦταν λιγώτερο τραγικὸ καὶ ἀξιοθρήνητο ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀντιζήλου της Ὀλύνθου.

Στὸ δεύτερο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς [28] θὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε τὰ πράγματα τῆς μικρῆς, κωμοπόλεως καὶ χωριοῦ πιά, Ἀκάνθου - Ἐρισσοῦ - Ἱερισσοῦ, ποὺ διαδέχθηκε τὴν ἀρχαία πόλι καὶ πού, ἂν καὶ μικρή, ἔχει νὰ μᾶς διηγηθῆ πολλὰ γιὰ τὴν πάνω ἀπὸ χιλιόχρονη μέχρι σήμερα ζωή της.

Πιὸ συγκεκριμένα, θὰ ἐξετάσουμε τὶς περιπέτειες καὶ τὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν σ' αὐτὴ κατὰ τὴ βυζαντινὴ μόνο ἐποχὴ καὶ ἕως τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

---

27. Ἔνδειξι τοῦ ὅτι ἡ Ἄκανθος καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατὰς ἀποτελεῖ, θαρρῶ, καὶ τὸ ὅτι μιὰ τοποθεσία ἐκεῖ (στὰ ΝΔ. ὑψώματα ἀπὸ τὴν παλαιὰ κωμόπολι) λέγεται Σαρακηνό (Σαρακ'νό), ὄνομα, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο, ὅπως καὶ νὰ ἀνήκη ἡ τοποθεσία σὲ πρόσωπο, ἀλλὰ πρέπει νὰ δόθηκε ἴσως ἀπὸ τοὺς διασωθέντας Ἀκανθίους γιὰ δήλωσι ὅτι ἐκεῖ ἴσως εἶχαν στρατοπεδεύσει οἱ ἐπιδρομεῖς, μετὰ τὴν ἀπόβασί τους ἀπὸ τὸ Σιγγιτικό.

Ἂν ἡ τοποθεσία ἀνῆκε σὲ πρόσωπο, θὰ προφερῶταν Σαρακηνοῦ, δηλαδή, τοῦ Σαρακηνοῦ, ὅπως ἔχουμε ἄλλα τέτοια παραδείγματα ἐκεῖ: «τοῦ Μαρουδῆ ἡ λάκκα» - «Καλατζῆ» (τοῦ Καλατζῆ ὁ λάκκος) κ.ἄ.

28. Θὰ δημοσιευθῆ στὸν τόμο τοῦ 1974.

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΑΘ. ΚΟΤΣΙΑΝΟΥ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Στὸ βιβλίο μου «Ὁ Πολύγυρος, ἄγνωστοι σελίδες τῆς Ἱστορίας του», ποὺ τυπώθηκε στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1961, εἶχα ἀφιερώσει εἰδικὸ κεφάλαιο γιὰ τὰ σχολεῖα ποὺ λειτούργησαν στὸν Πολύγυρο καὶ γενικὰ στὴ Χαλκιδικὴ στὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας. Πολύτιμος εἶναι ὁ χῶρος τῶν «Χρονικῶν τῆς Χαλκιδικῆς» ὥστε νὰ μὴ μποροῦν νὰ ἀναδημοσιευθοῦν ὅσα ἐκεῖ ἀνέφερα.

Ὡστόσο νομίζω πὼς προσφέρω σήμερα τὶς ἑξῆς δύο ἐνδιαφέρουσες σελίδες στὴν Ἱστορία τῆς Παιδείας στὴ Χαλκιδική:

— Πρῶτον, καταχωρώντας παρακάτω τὸν «Κανονισμὸν τῶν Σχολῶν Πολυγύρου» 1906, ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Τὸν βρῆκα — δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς — ἀναδιφώντας τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κασσανδρείας, τὰ ὁποῖα τόσο πρόθυμα ἔθεσε στὴ διάθεσί μου ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης κ.κ. Συνέσιος, ὁ λαμπρὸς αὐτὸς Δεσπότης, καὶ τὸν δίδω τώρα στὴ δημοσιότητα γιὰ πρώτη φορά.

Οἱ δάσκαλοί μας, οἱ στυλοβάτες αὐτοὶ τῆς Παιδείας στὸν τόπο μας ποὺ μὲ ἔνθεο ζῆλο ἐκτελοῦν τὸ καθῆκον τους, ἂς κάμουν, σὰν εἰδικοί, τὶς παρατηρήσεις τους, τοὺς παραλληλισμοὺς καὶ τὶς συγκρίσεις μὲ τὰ «σήμερον ἰσχύοντα» καὶ ἂς βγάλουν τὰ συμπεράσματά τους.

— Καὶ δεύτερον, δημοσιεύοντας, γιὰ πρώτη φορὰ ἐπίσης, ἕνα χειρόγραφο μὲ ἡμερομηνία 20.10.40 μιᾶς μεγάλης φυσιογνωμίας τῆς Χαλκιδικῆς, τοῦ Ἰωάννου Ν. Τραγανοῦ (1856 - 1941), προσφορὰ τοῦ γιοῦ του Νικολάου Τραγανοῦ, γιὰ τὴν κατάστασι τῆς Παιδείας στὴν ὑπόδουλη Χαλκιδικὴ στὴ μετὰ τὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1821 περίοδο.

Α. ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ ΠΟΛΥΓΥΡΟΥ

Ἡ Κοινότης Πολυγύρου συντηρεῖ ὀκτατάξιον μικτὸν Σχολεῖον, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἓξ τάξεις Ἀστικοῦ καὶ δύο Γυμνασίου. Τὴν ἄμεσον διοίκησιν καὶ ἐποπτείαν τῶν Σχολείων ἔχει ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Μητροπολίτου Κασσανδρείας ἡ ἐφορεία, τὴν δὲ ἐσωτερικὴν διοίκησιν ὁ διευθυντής.

Κεφάλαιον Α'

ΠΕΡΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ

Ἄρθρον 1ον. Ὁ Διευθυντὴς φροντίζει περὶ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τῶν διατάξεων τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ, περὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τε καὶ

τοῦ προγράμματος καὶ τῆς ἀνελλιποῦς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων τῶν διδασκόντων καὶ τῶν διδασκομένων, ἐπισκέπτεται τὰς παραδόσεις καὶ παρακολουθεῖ τὸν τῆς διδασκαλίας τρόπον, φροντίζει διὰ καταλλήλων ὁδηγιῶν καὶ συμβουλῶν περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας ὑπὸ τύπον ἀκαδημαϊκῆς συζητήσεως, ἐν ἀνάγκῃ ζητουμένης καὶ τῆς γνώμης τρίτου ἐκ τῶν διδασκάλων, καὶ ὑποβάλλει εἰς τὴν ἐφορείαν, ὁσάκις δεήσῃ, ἔκθεσιν περὶ παντὸς ἀφορῶντος τὴν τῶν Σχολείων προαγωγὴν καὶ βελτίωσιν. Ἡ Διεύθυνσις ἐπιβλέπει τὴν τακτικὴν φοίτησιν τῶν διδασκάλων, ἰδιοχείρως δικαιολογούντων τὴν ἀπουσίαν των ἐν τῷ ἐπὶ τούτῳ βιβλίῳ τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν, τὴν ἐπιμέλειαν εἰς τὰ μαθήματα, λαμβάνει γνῶσιν τῶν ἀπουσιῶν τῶν μαθητῶν καὶ εἰδοποιεῖ διὰ τοῦ ἐπιστάτου τοὺς γονεῖς ἢ κηδεμόνας αὐτῶν, καλεῖ καὶ δέχεται εἰς ἀκρόασιν καὶ συνεννοεῖται μετ' αὐτῶν περὶ τῆς προόδου καὶ τοῦ ἤθους τῶν μαθητῶν (μαθητριῶν).

Ἄρθρον 2ον. Ἡ διεύθυνσις καλεῖ εἰς συνεδρίασιν τὸ διδάσκον προσωπικόν, ὅταν κριθῇ τοῦτο ἀναγκαῖον, πρὸς σύσκεψιν περὶ τῆς ἐπιμελείας, τῆς προόδου καὶ τοῦ ἤθους τῆς μαθητῶν (μαθητριῶν), προεδρεύουσα τῶν συνεδριάσεων καὶ εἰσηγουμένη τὰ πρὸς συζήτησιν θέματα. Ἡ διεύθυνσις κανονίζει ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν διδασκάλων τὴν τῶν μαθημάτων διανομὴν μεταξὺ τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ, καθορίζουσα, μετὰ τῶν διδασκάλων τὰ καθήκοντα ἑκάστου ὡς πρὸς τὴν ἐπιτήρησιν τὴν ἐν τῇ Σχολῇ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ διεύθυνσις ἐνεργεῖ τὴν ἐγγραφὴν τῶν μαθητῶν (μαθητριῶν) τῇ βοηθείᾳ καί τινων τῶν διδασκόντων, εἰσπράττουσα τέλη ἐγγραφῆς ὁριζόμενα ὑπὸ τῆς ἐφορείας. Ἡ διεύθυνσις ἐκδίδει τοὺς ἐλέγχους, τὰ ἐνδεικτικά, τὰ ἀπολυτήρια τῶν μαθητῶν (μαθητριῶν), ὑποβοηθουμένη καὶ ὑπὸ τῶν διδασκόντων ἐν ἑκάστῃ τάξει, λαμβάνουσα τέλη, διὰ μὲν τὰ ἐνδεικτικὰ ἀνὰ δύο (2) γρόσια, τοὺς ἐλέγχους ἀνὰ ἕνα (1) γρόσι καὶ τὰ ἀπολυτήρια ἀνὰ εἴκοσι (20) γρόσια.

Ἄρθρον 3ον. Ἡ διεύθυνσις ὁρίζει ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ τὰ διδακτικὰ βιβλία τοῦ σχολείου, ὑποβάλλουσα κατάλογον αὐτῶν διὰ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως εἰς τὴν ἐφορείαν πρὸς ἔγκρισιν, ὡς καὶ τὸ πρόγραμμα καὶ τὸ ὡρολόγιον πρὸς ἔγκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν.

Ἄρθρον 4ον. Ἡ διεύθυνσις τηρεῖ ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην, ὑποβοηθουμένη ὑπὸ τῶν διδασκόντων τὰ ἑπόμενα ὑπηρεσιακὰ βιβλία: α. Μητρῷον, ἐν ᾧ κατ' αὔξοντα ἀριθμὸν ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα πάντων τῶν εἰς τὸ Σχολεῖον τὸ πρῶτον προσερχομένων μαθητῶν. β. Μαθητολόγιον, ἐν ᾧ ἀναγράφονται κατ' αὔξοντα ἀριθμὸν ἐν τῇ οἰκείᾳ τάξει τὰ ὀνόματα πάντων τῶν κατ' ἔτος ἐγγραφομένων μαθητῶν (μαθητριῶν). γ. Βιβλίον τῆς διδαχθείσης ὕλης, ἐν ᾧ διαλαμβάνεται ἡ κατὰ πᾶν σχολικὸν ἔτος διδασκομένη ὕλη. Αὕτη ὁρίζεται ἐν τῷ Ἀναλυτικῷ προγράμματι συντασσομένῳ ὑπὸ τοῦ διευθυν-

τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τῶν παρεμφερῶν Σχολείων Θεσσαλονίκης. δ. Βιβλίον προόδου, ἐν ᾧ καταχωρίζονται τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνιαυσίων διαγωνισμῶν. ε. Καταλόγους τῆς καθημερινῆς προόδου καὶ ἀπουσιῶν τῶν μαθητῶν (μαθητριῶν). στ. Βιβλίον ἀπουσιῶν τῶν διδασκάλων.

Ἄρθρον 5ον. Ἡ διεύθυνσις ὑπέχει τὴν εὐθύνην τῆς τηρήσεως τῶν ἀνωτέρω βιβλίων, παραδίδουσα κατὰ τὴν ἀποχώρησιν ταῦτα τῇ ἐφορείᾳ.

Ἄρθρον 6ον. Ἡ διεύθυνσις κωλυομένη ἀνατίθησιν ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην προσωρινῶς τὰ ἑαυτῆς καθήκοντα εἴς τινα ἐκ τῶν διδασκόντων.

Ἄρθρον 7ον. Ὁ διευθυντής, ὢν πρῶτος μεταξὺ ἴσων, φέρεται πρὸς ἅπαντας τοὺς συναδέλφους μετὰ προσηνείας καὶ εὐπροσηγορείας, ἀπολαύων συγχρόνως τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως παρ' αὐτῶν.

Κεφάλαιον Β'

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΟΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ

Ἄρθρον 8ον. Οἱ διδάσκαλοι ὄντες τελειόφοιτοι Γυμνασίων ἢ Διδασκαλείων καὶ αἱ διδασκάλισσαι, ἐκτελοῦσιν ἀκριβῶς τὰς διατάξεις τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ κατὰ τὰς τῆς διευθύνσεως ὁδηγίας καὶ ὑποδείξεις.

Ἄρθρον 9ον. Ἐάν τις δι' ἀσθένειαν ἢ ἄλλον ἀποχρῶντα λόγον κωλύηται νὰ παρευρεθῇ ἐν τῷ Σχολείῳ, ἀγγέλλει τοῦτο ἐγκαίρως τῇ διευθύνσει.

Ἄρθρον 10ον. Προσερχόμενοι ἓν τέταρτον τῆς ὥρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων, ἐπιτηροῦσι κατὰ τὴν προμελέτην καὶ τὰ διαλείμματα συμφώνως τῷ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους συντασσομένῳ ὡρολογίῳ, ἀσκοῦντες τὴν τῶν μαθητῶν ἐπιτήρησιν καὶ ἐκτὸς τῆς σχολῆς καὶ δὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ φοιτῶσι τακτικῶς, γινομένου ἀπὸ κοινοῦ τοῦ ἐκκλησιασμοῦ μαθητῶν τε καὶ διδασκόντων.

Ἄρθρον 11ον. Ὀφείλουσι νὰ διδάσκωσιν ἀνελλιπῶς, εὐσυνειδήτως καὶ μετὰ ζήλου καὶ κατὰ τὰς μεθοδικὰς ὁδηγίας τῆς διευθύνσεως ὅλην τὴν ἐν τῷ ὑπὸ τῆς ἐφορείας ἐγκεκριμένῳ ἀναλυτικῷ προγράμματι περιεχομένην ὕλην, ἀποφεύγωσι δὲ πᾶσαν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ παρέκβασιν, φροντίζοντες νὰ μὴ δαπανῶσι χρόνον εἰς ἀντικείμενα ἄσχετα πρὸς τὸ μάθημα καὶ τὸ Σχολεῖον καὶ δὴ θίγοντα τὴν Θρησκείαν, τὴν Πολιτείαν, τὴν Κοινότητα, Σωματεῖον ἢ πρόσωπον δρῶν ἢ μή.

Ἄρθρον 12ον. Ἕκαστος τῶν διδασκόντων ἀναλαμβάνει καθ' ἑβδομάδα ὥρας διδασκαλίας 36 - 37 καὶ ἐπιτήρησιν ἐκ περιτροπῆς, ἐκτὸς τοῦ διευθυντοῦ, ὅστις θὰ ἔχῃ μόνον 33 ὥρας, καὶ τοῦ Τουρκοδιδασκάλου, ἐργαζομένου, καθ' ὅσας ὥρας ἐγκρίνει ἡ ἐφορεία.

Ἄρθρον 13ον. Οἱ διδάσκοντες καταχωρίζουσιν ἀνὰ πάντα μῆνα ἐν τῷ σχετικῷ βιβλίῳ τὸ ποσὸν τῆς διδαχθείσης ὕλης, ἀπολαύουσι τοῦ σεβασμοῦ τῶν μαθητῶν (μαθητριῶν) καὶ τυγχάνουσι τῆς προσηκούσης παρὰ τῆς ἐφορείας καὶ τῆς διευθύνσεως προστασίας.

Ἄρθρον 14ον. Ὁ σύλλογος τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ συνέρχεται, προσκλήσει τῆς διευθύνσεως, εἰς συνεδριάσεις. Ἡ συνεδρίασις λογίζεται ἐν ἀπαρτίᾳ, ὅταν παρευρίσκηται τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν σὺν ἑνί, ἐν δὲ ἰσοψηφίᾳ νικᾷ ἡ τῆς διευθύνσεως ψῆφος.

Ἄρθρον 15ον. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ συλλόγου τῶν διδασκάλων ἐκτελοῦνται ἀμέσως, ζητουμένης τῆς ἐγκρίσεως τῆς ἐφορείας, ὅταν πρόκηται περὶ ἐπιδημικῆς νόσου, ἀποβολῆς μαθητοῦ (μαθητρίας) ἢ ἑτέρου τινὸς ἐπείγοντος.

Κεφάλαιον Γ'

ΠΕΡΙ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

Ἄρθρον 16ον. Πᾶς μαθητὴς εἰσερχόμενος τὸ πρῶτον εἰς τὴν Σχολήν, ἐγγράφεται ἐν τῷ Μητρώῳ αὐτῆς, οἱ δὲ τὴν ἐγγραφὴν ἀνανεοῦντες ὀφείλουσι νὰ προσάγωσι τὰ ἐνδεικτικὰ τοῦ προηγουμένου Σχολικοῦ ἔτους, καταχωριζόμενοι ἐν τῷ Μαθητολογίῳ. Οἱ ἐγγραφόμενοι καταβάλλουσι τὰ ὑπὸ τῆς ἐφορείας ὁριζόμενα δικαιώματα, ἐὰν δέ τις θέλῃ νὰ ἐγγραφῇ δωρεάν, προσάγει τῇ διευθύνσει ἔγγραφον ἀπόδειξιν ἀπορίας παρὰ τῆς ἐφορείας.

Ἄρθρον 17ον. Οἱ μαθηταὶ (μαθήτριαι) φέρονται εὐτάκτως καὶ κοσμίως ἐντός τε καὶ ἐκτὸς τῆς Σχολῆς εὑρισκόμενοι, φοιτῶσι τακτικῶς καὶ ἀνελλιπῶς εἰς τὸ Σχολεῖον καὶ μόνον λόγῳ ἀσθενείας ἢ σπουδαίου κωλύματος δύνανται ν' ἀπουσιάζωσιν, ὅτε ἐρχόμενοι εἰς τὸ Σχολεῖον ὀφείλουσι νὰ προσάγωσιν ἔγγραφον δικαιολογίαν τῶν γονέων ἢ κηδεμόνων εἰς τὴν διεύθυνσιν.

Ἄρθρον 18ον. Ἀποχωροῦντες ἐκ τῶν ἰδίων οἰκιῶν δεόντως προπαρασκευασμένοι, παρευρίσκονται ἐν τῇ παραδόσει ἓν τέταρτον τῆς ὥρας τοὐλάχιστον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς διδασκαλίας, ἀναμένοντες ἐν ἄκρᾳ ἡσυχίᾳ καὶ τάξει τὸν οἰκεῖον διδάσκαλον.

Ἄρθρον 19ον. Αὐστηρῶς ἀπαγορεύεται τοῖς μαθηταῖς (μαθητρίαις) νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν βιβλία ἢ ἄλλα ἀντικείμενα ἄχρηστα εἰς τὸ μάθημα.

Ἄρθρον 20ον. Οὐδεὶς μαθητὴς δύναται νὰ ἐξέλθῃ τῆς Σχολῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μαθημάτων ἢ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀργίας ἄνευ ἀδείας τῆς διευθύνσεως ἤ τινος τῶν διδασκάλων. Πᾶς ὁ φθείρων ἢ καθ' οἱονδήποτε τρόπον βλάπτων τοὺς τοίχους, τὰ παράθυρα, τὰ θρανία, τὰς ἕδρας καὶ ὅ,τι ἀνή-

κει εἰς τὴν Σχολήν, οὐ μόνον τιμωρεῖται προσηκόντως, ἀλλὰ καὶ ὑποχρεοῦται ἰδίᾳ δαπάνῃ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ζημίαν.

Ἄρθρον 21ον. Αὐστηρότατα ἀπαγορεύεται τοῖς μαθηταῖς (μαθητρίαις) ἡ φοίτησις εἰς καφενεῖα ἢ παρεμφερῆ κέντρα συναναστροφῆς καὶ ἐν δημοσίαις πλατείαις, καὶ ἡ χρῆσις ἐν γένει παντὸς ὅ,τι ἀπάδει τῇ τοῦ μαθητοῦ κοσμιότητι.

Ἄρθρον 22ον. Πᾶσα παράβασις τῶν ἀνωτέρω διατάξεων τιμωρεῖται διὰ τῶν ἑξῆς ποινῶν: α) Δι' ἐπιπλήξεως ὑπό τινος τῶν διδασκόντων καὶ ἐν ὑποτροπῇ ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ. β) Δι' ἐπιπλήξεως ἐνώπιον τῶν ἄλλων μαθητῶν. γ) Δι' ὀρθοστασίας ἐν τῇ παραδόσει πρὸς παραδειγματισμόν. δ) Διὰ κρατήσεως ὑπὸ ἐπιτήρησιν ἐν τῷ Σχολείῳ ἀπὸ 1 - 2 ὡρῶν μετὰ τὸ πέρας τῶν μαθημάτων. ε) Δι' ἀντιγραφῆς κειμένου κατ' ἀρχὰς μὲν ὀλίγου, εἶτα δὲ πολλοῦ. στ) Δι' ἀποβολῆς, ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, κατ' ἀπόφασιν τῆς ὁλομελείας τοῦ συλλόγου τῶν διδασκάλων, ἐγκρινομένης ὑπὸ τῆς ἐφορείας.

Κεφάλαιον Δ'

ΠΕΡΙ ΕΝΑΡΞΕΩΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ

Ἄρθρον 23ον. Τὸ Σχολεῖον ἀνοίγει καὶ ἄρχονται αἱ τῶν μαθητῶν (μαθητριῶν) ἐγγραφαὶ τὸ τελευταῖον δεκαήμερον Αὐγούστου, παρατεινόμεναι μέχρι τοῦ δευτέρου δεκαημέρου Σεπτεμβρίου, ὁπότε γίνεται ἡ τακτικὴ τῶν μαθημάτων ἔναρξις καὶ ἄρχεται ἡ κανονικὴ τῶν Σχολείων λειτουργία. Μετὰ σύσκεψιν τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκάλων καὶ ἔγκρισιν τῆς ἐφορείας γίνεται δεκτὸς ἢ τουναντίον, ὁ πρὸς ἐγγραφὴν προσερχόμενος (προσερχομένη), παρελθούσης τῆς ἄνω ὁριζομένης προθεσμίας.

Ἄρθρον 24ον. Αἱ ἐξετάσεις διεξάγονται προφορικῶς τε καὶ γραπτῶς, αἱ μὲν χειμεριναὶ Ἰανουαρίῳ μεσοῦντι, αἱ δὲ ἐνιαύσιαι τὸ τελευταῖον δεκαήμερον τοῦ Ἰουνίου. Καὶ αἱ μὲν χειμεριναὶ γίνονται μόνον γραπτῶς, αἱ δὲ ἐνιαύσιαι γραπτῶς τε καὶ προφορικῶς· αἱ γραπταὶ προηγούμεναι τῶν προφορικῶν διαρκοῦσιν ἐπὶ τρεῖς (3) τὸ πολὺ ἡμέρας.

Ἄρθρον 25ον. Τὰς ἐξετάσεις παρακολουθεῖ καὶ ἐξελέγχει ἡ πρὸς τοῦτο διοριζομένη ὑπὸ τῆς ἐφορείας ἐξεταστικὴ πενταμελὴς ἐπιτροπὴ ὑποβάλλουσα τῇ ἐφορείᾳ τὴν περὶ αὐτῶν κρίσιν καὶ τὴν σχετικὴν ἔκθεσιν περὶ τῆς τῶν Σχολείων ἐν γένει καταστάσεως.

Ἄρθρον 26ον. Ἡ ἐφορεία τιμῶσα τὴν ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν χορηγεῖ αὐτῇ τὸ δικαίωμα ψήφου προκειμένου περὶ τοῦ ἀναδιορισμοῦ ἢ τῆς ἀπολύσεως τοῦ προσωπικοῦ.

Ἄρθρον 27ον. Πλὴν τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, οὐδεὶς ἕτερος ὑφ' οἱανδήποτε ἰδιότητα δύναται καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐπεμβάσεως κατὰ τὰς ἐξετάσεις, πρὸς πρόληψιν τῶν συνήθων καὶ εὐνοήτων ἀτόπων καὶ ἀναρμόστων ἐπεισοδίων. Καὶ αὐτὴ δὲ αὕτη ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ προβάλλει ἐρωτήσεις καὶ ἐπεμβαίνει κατὰ τὰς ἐξετάσεις διὰ τῶν οἰκείων διδασκάλων ἑκάστου ἐξεταζομένου μαθήματος πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ θορύβου καὶ τῆς συγχύσεως τῶν ἐξεταζομένων μαθητῶν, διατελούντων ἐν ψυχολογικῇ κατὰ τὴν ὥραν τῶν ἐξετάσεων καταστάσει. Διότι γενικῶς ὁμολογεῖται, ὅτι πολὺ ἀπόλλυσι τοῦ θάρρους καὶ τῆς αὐτοπεποιθήσεως καὶ ὁ ἱκανώτερος τῶν μαθητῶν κατὰ τὸ ἀνακριτικὸν μαρτύριον τῶν ἐξετάσεων, εὑρισκόμενος πρὸ προσώπων ἐντελῶς ξένων πολλάκις καὶ ἀγνώστων αὐτῷ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Εἰς οὐδένα ξένον ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος εἰς τὰς παραδόσεις τῶν μαθημάτων, ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς διευθύνσεως.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Σχολείου μετὰ τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ ἐκτελοῦσι γυμναστικοὺς περιπάτους δὶς τοῦ μηνός, ἀνὰ πᾶσαν Δευτέραν, Τετάρτην ἢ Πέμπτην.

Ὁ παρὼν Κανονισμὸς τυχὼν τῆς ἐγκρίσεως τῆς ἐφορείας καὶ ἐπικυρωθεὶς ὑπὸ τῆς Ἱ. Μητροπόλεως, ἰσχύει ἐπὶ ἓν (1) ἔτος, μεθ' ὃ δύναται νὰ γίνῃ ἡ ἀναθεώρησις αὐτοῦ, ἂν ἡ ἐφορεία ἀποφασίσῃ τοῦτο.

Ἐν Πολυγύρῳ τῇ 20-9-1906

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Βασίλειος Οἰκονόμου

ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ

Β. ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ Ι. ΤΡΑΓΑΝΟΥ

ΠΕΡΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΕΝ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Αἱ πρῶται παιδικαὶ ἀναμνήσεις συμπίπτουσι μὲ τὸ ἔτος 1860 - 61.

Ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς ἐκκλησίας Πολυγύρου ὑπῆρχε σχολεῖον ἀπὸ μίαν αἴθουσαν, ἐκτάσεως 9×5 μέτρων περίπου, λιθόκτιστος καὶ μὲ παράθυρα πρὸς νότον εὐμεγέθη. Ἐκκλησία καὶ Σχολεῖον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν δύο ἀχώριστα ἀλλήλων κτίρια πανταχοῦ τῆς Χαλκιδικῆς, ὡς δύο δίδυμοι ἀδελφοί, συνυπάρχοντες, συλλειτουργοῦντες, ἀλληλοσυμπληρούμενοι καὶ ἀλληλοβοηθούμενοι. Ἡ ἐκκλησία ἤρχετο πάντοτε ἐπίκουρος τῶν σχολικῶν ἀναγκῶν διὰ τῶν εἰσπράξεων τῶν δίσκων, ἔκ τινος ἄλλης προσόδου ἀκινήτου τινὸς καὶ ἐξ εἰσ-

φορῶν τῶν χριστιανῶν, τὸ δὲ σχολεῖον συνειργάζετο μετὰ τῆς ἐκκλησίας ἐν πάσῃ ἐκφάνσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργημάτων.

Εἰς πολλὰ τῶν χωρίων τῆς Χαλκιδικῆς μὴ ὑπάρχοντος σχολείου ἐδιδάσκοντο τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἐκπαιδεύσεως, γραφή, ἀνάγνωσις, ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι ὑπὸ τῶν ἱερέων εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ἐκκλησιῶν.

Καὶ σχολεῖον μὲν ὑπῆρχε ἐν Πολυγύρῳ, ἀλλ' ἐν ἀπραξίᾳ καὶ ἄνευ διδασκάλου κατὰ τὴν ὧδε ἱστορουμένην ἐποχήν. Εἶχε ἐνοικιασθῆ εἰς τοὺς «φράγγους». Ἦσαν δὲ οἱ φράγγοι Γάλλοι ἐλθόντες ἐκ Γαλλίας ἵνα ἐνεργήσωσι ἀναπαραγωγὴν ὑγιοῦς μεταξοσπόρου, διότι ἐν Γαλλίᾳ εἶχε προσβληθῆ τὸ πολύτιμον τοῦτο ἔντομον ἐξ ἀσθενείας, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδύναντο νὰ πολεμήσωσι διὰ τῶν τότε γνωστῶν μεθόδων, ἀγνώστου οὔσης τότε τῆς μικροσκοπικῆς μεθόδου τοῦ Παστέρ (μισητοὶ εἰρήσθω ἦσαν οἱ φράγγοι οὗτοι παρὰ τῷ λαῷ οὗς «παπιστάνους» καὶ «βατραχοφάγους» ἐχαρακτήριζεν).

Προκύπτει ἐνταῦθα τὸ ἐρώτημα διατί τόσον ὀλίγοι μαθηταί. Ἡ ἀπάντησις ἁπλουστάτη. Ἐμάστιζε τότε τὸν τόπον μας ἡ εὐλογιά (δαμαλίδος μὴ ὑπαρχούσης), ἐπίσης ἐνδημοῦσα συνήθως καὶ θερίζουσα τὸν πληθυσμὸν ἡ διφθερῖτις (ὀρὸς ἄγνωστος), ἡ ἀποδεκατίζουσα ἀγρίως τὸν μικρόκοσμον, ἡ ἑλονοσία καὶ ἄλλαι ἐπιδημικαὶ ἀσθένειαι. Καὶ ἰατρὸς τελείως ἀνύπαρκτος. Ἐν τούτοις ἡ φυματίωσις, ἡ τόσον διαδεδομένη σήμερον, ἦτο τότε σπανιωτάτη. Καὶ τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὰς παντὶ ἀνέμῳ ἀναπεπταμένας κατοικίας μας, ἄνευ ὑαλοπινάκων, ἄνευ προσηρμοσμένων θυρῶν, μὲ αὐτοσχέδιον στέγην, ἐκ τῶν χασμάτων τῆς ὁποίας διήρχετο πολλαχοῦ καὶ ἡ χιὼν ἐντὸς τῶν κατοικιῶν μας.

ΤΑ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Ὁ τὸ πρῶτον εἰσαγόμενος μαθητὴς ἐφωδιάζετο μὲ «πινακίδι», τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον ἦτο αβ, αυ, βξ, γχ, δφ, γζ, ησ, μν, ἐπίσης τὸ ἅγιος ὁ Θεός, δόξα πατρί, παναγία τριὰς καὶ πάτερ ἡμῶν. Μετὰ τὸ «πινακίδι» ἐδίδετο ἡ Ὀκτώηχος τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἤρχιζεν ἡ ἀνάγνωσις ἄνευ μεθόδου καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μηχανικῶς, μέχρις ὅτου σὺν τῷ χρόνῳ ἐπροχώρει ἡ ἀνάγνωσις ἐν γνώσει τῶν ἀλφαβητικῶν στοιχείων.

Μετὰ τὴν Ὀκτώηχον, τὸ Ψαλτήριον· μετὰ τὸ Ψαλτήριον, ὁ Ἀπόστολος καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία. Κατὰ τὸν προβιβασμὸν ἑκάστοτε εἰς ἀνώτερον βιβλίον, π.χ. ἀπὸ τὴν Ὀκτώηχον εἰς τὸ Ψαλτῆρι, ἔπρεπε ὁ προαγόμενος νὰ προσκομίσῃ εἰς τὸν διδάσκοντα «μπογάτζιαν» καὶ μίαν «κανάταν» κρασί, φέρων τὴν ἑορταστικὴν ἐνδυμασίαν, τὸ «καινούργιο κοπαράνι», εἰς ἔνδειξιν συγχαρητηρίων ἐκ μέρους τῶν γονέων διὰ τὴν πρόοδον τοῦ τέκνου των. Οἱ τελειόφοιτοι τῆς σχολῆς ἐτελείωνον τὰς σπουδάς των εἰς τὸ Ἀνθολόγιον (βιβλίον ἄγνωστον εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον). Αὐτὴ ἡ ἐκπαιδευτικὴ κατάστασις ἐπεκράτησε μέχρι τοῦ 1862.

Εἰς τὰ γραμματοδιδασκαλεῖα αὐτὰ μὲ τὰ «κοινὰ» λεγόμενα γράμματα ἐδιδάσκετο καὶ ἡ νηστεία, ἀπαγορευομένης τῆς καταλύσεως κρέατος κλπ. τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν καὶ τὰς Τεσσαρακοστάς· εἰς τὴν Μεγάλην μάλιστα ἐπετρέπετο «κατάλυσις οἴνου καὶ ἐλαίου» μόνον Σάββατον καὶ Κυριακήν. Ἐκράτει ἀκόμη τότε ἡ ἀρχὴ τοῦ «ὁ ἐσθίων Τετράδας καὶ Παρασκευὰς εἴ μεν κληρικός ἐστιν καθαιρείσθω, εἴ δε λαϊκὸς ἀφοριζέσθω», ἐδόθη δὲ ἡ εὐκαιρία βραδύτερον εἰς ἐμφανισθέντας μεταγενέστερον κ α λ α μ α ρ ά δ ε ς νὰ κάμνουν πνεῦμα διὰ νὰ κατασκευάσουν λογοπαίγνιον ὀνομάζοντες τὰ ἄνευ ἐλαίου φαγητὰ ἀ ν η λ ε ῆ.

Ὑπῆρχον ὅμως τρία γραμματοδιδασκαλεῖα, τὸ τοῦ Ἀθανασίου Καλαθᾶ, τὸ κυριώτερον καὶ σημαντικώτερον, τὸ τοῦ Οἰκονόμου Παπᾶ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου παπᾶ Δημητρίου, μὲ διαμονὴν τῶν δύο τελευταίων καὶ τῶν μαθητῶν εἰς τὴν αὐλὴν ἢ εἰς τὸ πλυσταριό.

Ἐφοίτησα ἐπὶ ἓν ἔτος ἢ πλέον τι εἰς τὸ γραμματοδιδασκαλεῖον τοῦ Καλαθᾶ, ὅπου ἦτο καὶ ἡ κατοικία τοῦ Καλαθᾶ μετὰ τῆς ἀγαθῆς συζύγου του - ἦσαν μόνοι ἄνευ τέκνων. Τὸ σχολεῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ μίαν αἴθουσαν μεθ' ἑνὸς μικροσκοπικοῦ παραθύρου καὶ μικρᾶς ἐξόδου πρὸς τὴν αὐλὴν τῆς νοτίου πλευρᾶς. Τὸ δάπεδον τῆς αἰθούσης ἦτο φυσικὰ γῆ ἄνευ σανίδων, ὅπου ἕκαστος μαθητὴς μόλις εἰσαγόμενος ἔπρεπε νὰ φέρῃ τεμάχιον ὑφάσματος ἀπὸ παλαιὸν ἐπανωφόρι ἢ κλινοσκεπάσματα διὰ νὰ κάθεται ἐπ' αὐτοῦ. Τὰς δὲ ἡμέρας καλοκαιρίας ἐξηρχόμεθα εἰς τὸ «χαγιάτι» ἢ εἰς τὴν αὐλήν. Ἀνεγιγνώσκομεν ὅλοι ὁμοῦ οἱ μαθηταὶ μεγαλοφώνως ἕκαστος τὸ μάθημα χωρὶς νὰ εἴμεθα διηρημένοι εἰς τάξεις, ἀλλὰ κατὰ σειρὰν εἰσερχόμεθα εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Γερο-Καλαθᾶ, καθημένου χαμαὶ ὀκλαδόν, διὰ νὰ εἴπωμεν τὸ μάθημα. Ράβδον δὲν μετεχειρίζετο ὁ μακαρίτης, ἐτιμώρει μὲ δύο - τρεῖς γρόνθους ἐπὶ τῆς ὠμοπλάτης καὶ ἐνίοτε διὰ ὡριαίας νηστείας τὴν μεσημβρίαν.

Εἰς τὸ προσεχὲς σημείωμά μου θὰ γράψω περὶ σχολείων ἐντεῦθεν τῆς ἀνωτέρω ἱστορουμένης ἐποχῆς.

Ἐν Πολυγύρῳ τῇ 20-10-1940

Ι. Ν. Τραγανὸς

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΡΑΤΟΥΣ - ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ Γ. ΜΕΛΛΟΥ

ΓΑΜΟΣ ΣΤΗΝ ΚΑΣΣΑΝΔΡΑ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Τὰ παλιὰ χρόνια ὁ γάμος ἤτανε τὸ μεγαλύτερο γεγονὸς τοῦ κάθε χωριοῦ, γιατὶ τότε λείπανε οἱ σημερινὲς διασκεδάσεις.

Ὁ κυριώτερος λόγος ἤτανε ὅτι οἱ Τοῦρκοι μόνον σ' αὐτὴ τὴν ἡμέρα ἄφηναν τοὺς ἄμοιρους σκλάβους νὰ γλεντήσουν μὲ τὴν ψυχή τους ἐλεύθερη.

Γι' αὐτὸ κάθε χωριὸ περίμενε μὲ δέος τὸ γάμο τοῦ χωριανοῦ του. Ἤξευραν οἱ ἄμοιροι πόσες ὧρες θὰ χόρευαν καὶ πόσα ὡραῖα φαγητὰ ἑτοιμάζονταν, ἤξευραν τί γλυκίσματα (καλούδια) ἑτοίμαζε ἡ νύφη γιὰ τὴν μεγάλη αὐτὴ ἡμέρα!...

Τώρα ἐλᾶτε μαζύ μου, καὶ ἐγὼ τραβῶντας τὴν κουρτίνα τῶν χρόνων, νὰ παρακολουθήσωμε ἕνα γάμο στὴν Κασσάνδρα.

Ὅπως σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως στὰ χωριὰ καὶ σήμερα ἀκόμη ὁ γάμος εἶναι κοσμικὸ γεγονός. Μὰ στὴν Χαλκιδικὴ εἶναι κάτι ἄλλο θαρρεῖς...

Μιὰ πρόσκλησι ἀπὸ φιλικό μου σπίτι μοῦ ἔλεγε ὅτι ἀπὸ τὴν Τετάρτη ἔπρεπε νᾶμαι κοντά τους γιὰ νὰ παρακολουθήσω τὰ προοίμια.

Ὅλο τὸ σπίτι ἔλαμπε ἀπὸ καθαριότητα καὶ παντοῦ μοσχοβολοῦσε βασιλικὸ καὶ μαντζουράνα.

Ἀπὸ πολὺ πρωΐ ἄρχισε μιὰ ζωηρὴ κίνησι· ἤρχοντο οἱ φίλες τῆς νύφης στολισμένες, καθαρές, χαρούμενες μὲ λίγα λουλούδια στὸ χέρι.

Σήμερα θὰ ραφτῆ τὸ φόρεμα τῆς νύφης. Στὸ πιὸ μεγάλο δωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ ἔχουν βάλει τὸ τραπέζι καὶ ὁλόγυρα περιμένουμε ὅλες.

Ἡ μοδίστρα κάθεται στὸ τραπέζι ἔχοντας ξαπλωμένο τὸ ὕφασμα μὰ δὲν ἀνοίγει τὸ ψαλλίδι, γιατὶ περιμένει ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδελφὸς ἢ κάποιος συγγενὴς νὰ φανῆ αὐτὴ τὴν στιγμὴ πολὺ γενναιόδωρος. Πρέπει ὁπωσδήποτε ν' ἀσημώση τὸ φουστάνι. Πλησιάζει ὁ πατέρας καὶ ρίχνει τὸ νόμισμα, ἐνῶ χαρούμενες οἱ φίλες της μὲ γέλια καὶ εὐχὲς βλέπουν πῶς κόβεται τὸ καινούργιο φόρεμα καὶ ἀρχίζουν νὰ τραγουδοῦν:

Τῆς λυγερῆς τὸ φόρεμα
τῆς νύφης τὸ φουστάνι

δέκα κορίτσια τὄραβαν
καὶ δεκαοχτὼ ραφτάδες.
Ἕνα κορίτσι δροσερὸ
ράβει καὶ τραγουδάει
ὅσες κλωστὲς καὶ βελονιὲς
ἔχει τὸ φόρεμά σου
τόσα νὰ εἶν' τὰ πλούτη σου
καὶ τόσα τὰ καλά σου.

Δὲν ἀργοῦν νἄρθουν στὸ δίσκο τὰ κεράσματα· ὅλα γλυκά, γιὰ νἆναι ὁλόγλυκη καὶ ἡ νέα ζωὴ τῆς νύφης.

Μετὰ ἀρχίζουν ὅλες οἱ φίλες νὰ βοηθοῦν στὸ νυφικό. Ἄλλοτε τὸ ὕφασμα ἤτανε ὁλομέταξο, ὑφασμένο ἀπὸ τὰ προκομένα χέρια τῆς νύφης, ἀπὸ μετάξι καθαρό, τὰ γνωστὰ ὡραιότατα μεταξωτὰ τῆς Χαλκιδικῆς. **Σήμερα ἀγοράζουνε** ὕφασμα ἢ δυστυχῶς νοικιάζουνε νυφικό, καὶ παραμερίζονται στὴν ροὴ τοῦ χρόνου τὰ ὄμορφα ἔθιμά μας.

Τὴν Πέμπτη ὅλες οἱ φίλες θὰ βοηθήσουν τὴν νύφη νὰ ἑτοιμάση τὰ προικιά. Θὰ στολίσουν ὅλο τὸ σπίτι μὲ αὐτά· τὰ φορέματα θὰ κρεμαστοῦν σ' ἕνα σχοινὶ στὸ καλὸ δωμάτιο. Ἄλλες φίλες θὰ βοηθήσουν τὴν εὐτυχισμένη μητέρα γιὰ νὰ ἑτοιμάσουν ἕνα μεγάλο σινὶ (ταψὶ) μὲ μπουγάτσα.

Τὸ βράδυ ὁ γαμπρὸς μὲ τοὺς φίλους του, γιὰ μάρτυρας, θἄρθουν νὰ καταμετρίσουν τὰ προικιά.

Μόλις τελειώση καὶ αὐτὴ ἡ δουλειά, ἀρχίζει νέα γιορτὴ καὶ νέο φαγοπότι καὶ μοίρασμα σ' ὅλους ἀπὸ τὴν ὑπέροχη ροδοψημένη μπουγάτσα.

Τὴν Παρασκευὴ ὅλο τὸ χωριὸ γιορτάζει· πρέπει νὰ πάη μὲ λουλούδια στὸ σπίτι γιὰ νὰ ράνη τὸ στρῶμα, μὰ οἱ περισσότεροι — πιὸ πρακτικοί — τὸ ραίνουν μὲ χρήματα.

Μετὰ διαλέγουν ἕνα ὄμορφο τετράχρονο ἀγοράκι καὶ τὸ κυλοῦν ἐπάνω στὸ στρῶμα, γιὰ νἆναι ἀγόρι τὸ πρῶτο παιδὶ τοῦ αὐριανοῦ ζευγαριοῦ.

Ὅλοι μαζὺ τραγουδοῦν νυφιάτικα τραγούδια καὶ κερνιοῦνται:

Γίνεται γάμος γίνεται
γίνεται ἀρχοντογάμος
ἀρχοντογυιὸς παντρεύεται
κι' ἀρχοντοθυγατέρα
ἐκάλεσαν ἐννιὰ χωριὰ
καὶ δέκα πέντε κάστρα
κι' ἐκάλεσαν τὸν σταυραετὸ
νἄρθη νὰ τοὺς ἀσημώση!

Τὸ Σάββατο τὸ παγηγύρι παίρνει ἄλλη μορφή.

Σήμερα θὰ σφαχτοῦν πολλὰ ἀρνιά, μὰ καὶ πολλοὶ σφάζουν τραγιά. Τὰ ἐντόσθια θὰ μείνουν στὴν ἄκρη γιὰ μεζὲ τοῦ ὑπέροχου διπλοκαζαγιασμένου οὔζου.

Τὴν Κυριακὴ πιὰ τελειώνουν τὰ βάσανα τοῦ νέου ζευγαριοῦ, μὰ ἀντὶ νὰ σταλοῦν προσκλήσεις γιὰ τὸ γάμο, ὁ πατέρας βγαίνει στὸ κατῶφλι τοῦ σπιτιοῦ καὶ ρίχνει ντουφεκιὲς στὸν ἀέρα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρέπει νἄρθουν οἱ συμπέθεροι νὰ πάρουν τὴ νύφη.

Φυσικὰ χαρούμενοι αὐτοὶ δὲν ἀργοῦν νὰ φθάσουν στὸ σπίτι τῆς νύφης, ἐνῶ ἀπὸ μακρυὰ ἀκούγονται τὰ ὄμορφα τραγούδια τῶν κοριτσιῶν.

Νύφη νιόνυφη καμαρωμένη
ποιός σὲ τὄμαθε νὰ καμαρώνης·
Εἶχα μάννα καμαρωμένη
κι' μὶ τὄμαθε κι' καμαρώνω.
Τρέχουν τὰ νερά, τρέχουν οἱ βρύσες
τρέχουν κι' ἄρχοντες νὰ δοῦν τὴ νύφη.

Μὲ μεγάλη χαρὰ πλησιάζουν ὅλοι οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ καὶ χαιρετοῦν τὴ νύφη. Καὶ πάλι ἀκούγονται τραγούδια.

Στὴν ἀπάνω Μαρουδιὰ
συμπέθεροι μᾶς ἤρθανε.
Σὰν ἤρθανε καλῶς ἦρθαν.
Βάλτε προυνὶ κι' ἂς κάτσουνε
γλυκὸ κρασὶ κεράστε τους.

Δὲν ἀργεῖ νὰ ἐμφανιστῆ στολισμένος καὶ σεμνὸς ὁ γαμπρός. Ἀμέσως νέο τραγούδι σκορπιέται στὸ ἑορταστικὸ χαρούμενο περιβάλλον καὶ στὸ τόσο ὄμορφα στολισμένο σπίτι.

Γαμπρέ μ' τὴ νύφη ν' ἀγαπᾶς
νὰ μὴν τὴν ἐμαλώνης
σὰν γλάστρα μὲ βασιλικὸ
νὰ τὴν ἐκαμαρώνης.

Ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν, οἱ παντρεμένες κερνοῦν ὅλους μὲ λουκοῦμι καὶ ρακί.

Μέσα σὲ τραγούδια καὶ χαρὲς θὰ τελειώση τώρα τὸ ντύσιμο τῆς νύφης.

Ὁ πιὸ ἀγαπημένος φίλος τοῦ γαμπροῦ, ὁ παράνυμφος, τὴν πλησιάζει

κρατῶντας τὸ πέπλο καὶ τῆς σκεπάζει τὸ καλοχτενισμένο της κεφάλι.

Αὐτὴ ἀρχίζει δῆθεν τὰ νάζια καὶ μόνον τὴν τρίτη φορὰ δέχεται νὰ φορέση τὸ πέπλο.

Μετὰ ὁ κουμπάρος σκύβει νὰ τῆς φορέση τὰ παπούτσια, μὰ τὰ ἴδια νάζια γίνονται ἐκ μέρους τῆς νύφης, τὰ κλωτσάει τρεῖς φορές, ἀλλὰ ὅταν δῆ ὅτι τῆς βάζουν χρήματα μέσα, τότε μὲ χαρὲς καὶ γέλια δέχεται νὰ τὰ φορέση.

Τὸ ντύσιμο τῆς νύφης τελείωσε πιά, εἶναι ἕτοιμη, ἀστράφτει ἀπὸ εὐτυχία· τὴν πλησιάζουν τότε τέσσερα κορίτσια, ποὺ ζοῦν οἱ γονεῖς τους, κρατῶντας ἕνα ὄμορφο λουλουδιασμένο μεταξωτὸ μαντῆλι, καὶ τῆς τὸ τοποθετοῦν πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι. Ἐδῶ μέσα ὅλοι οἱ συγγενεῖς καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς καλεσμένους θέλουν θὰ ρίξουν χρήματα, ἐνῶ ἀρχίζουν οἱ νέοι καὶ οἱ νέες τὸ παρακάτω τραγούδι.

Δῶ στοῦ γάμου σου κι' στὴν χαρά σου
Μαργαρίτα ρὴ θὲ νὰ σὺ ράνου.
Μαργαρίτα ρὴ καθάριο ἀσῆμι
κι' ἀρραβῶνα ἀσημοδακτυλίδι.

Τώρα μιὰ ἐξαιρετικὴ κίνησι ἀρχίζει στὸ σπίτι, καθὼς ἡ νύφη ἑτοιμάζεται νὰ φύγη, καὶ ταυτόχρονα τραγουδοῦν.

Μαρμαροκκλησίτσες ἀνοίξετε
νἄρθη ἡ συργοπούλα νὰ βλογηθῆ.
Μὲ τὸν νιὸν ποὺ θέλει κι' ἀγαπᾶ
ἔχει τρεῖς ἡμέρες ποὺ περπατᾶ.

Ὅταν τελειώση τὸ μυστήριο τοῦ γάμου, παίρνει ὁ γαμπρὸς τὴν νύφη ἀγκαζὲ καὶ προχωρεῖ γιὰ τὸ σπίτι του. Ὅταν φτάσουν, παραμερίζει γιὰ νὰ μπῆ πρώτη ἡ νύφη, ἡ ὁποία μὲ μεγάλη προσοχὴ πρέπει νὰ πατήση ἕνα κομμάτι σίδερο, ποὺ ἐπάνω του ἔχουν ρίξει λίγη ζάχαρι κι' ἕνα ρόδι — ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ νύφη πρέπει νἆναι γερὴ σὰν τὸ σίδερο, γλυκειὰ σὰν τὴν ζάχαρι, καὶ ὅσους σπόρους ἔχει τὸ ρόδι τόσα καλὰ καὶ πλούτη νὰ φέρη στὸ νέο σπιτικό της!

Μετὰ μπαίνει πιὰ στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ καὶ πλησιάζει στὸ τραπέζι ποὺ ἔχουνε βάλει τὰ δῶρα ποὺ εἶχε ἑτοιμάσει ἀπὸ τὴν προίκα της γιὰ νὰ τὰ μοιράση στοὺς συγγενεῖς.

Ἔξω χαλάει ὁ κόσμος ἀπὸ τὰ ὄργανα καὶ τὸν χορὸ ποὺ κάνουν οἱ νέοι μὲ τὶς νιές, μὰ καὶ οἱ μεγάλοι. Ἐνῶ οἱ ἀνύπαντρες κοπέλλες μοιράζουν κρασὶ ἐκλεκτὸ καὶ ἄφθονο φαγητὸ ποὺ μοσχοβολᾶ ὁ τόπος — ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ὁ μεζὲς σὰν νὰ λέμε, γιατὶ ἀργότερα ὁ γαμπρὸς θὰ παραθέση τὸ δεῖπνο σ' ὅλους τοὺς προσκεκλημένους.

Οἱ εὔθυμες ὧρες προχωροῦν γρήγορα γεμάτες χαρὰ καὶ τραγούδια. Οἱ προσκαλεσμένοι σηκώνονται νὰ φύγουν καὶ τραγουδοῦν:

Ἄντες καὶ νὰ πηγαίνουμε προτοῦ μᾶς βαρεθοῦνε,
Ἐμεῖς ἐδῶ δὲν ἤρθαμε νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμε,
Μόνο σᾶς ἀγαπούσαμε καὶ ἤρθαμε νὰ σᾶς δοῦμε.
Ἄστρο τῆς αὐγῆς ἄργησες νὰ βγῆς.
Ἀστρονόμισσα παλὴ γειτόνισσα
Ἔβγα νὰ σὲ δῶ νὰ παρηγορηθῶ.
Σ' αὐτὸ τὸ σπίτι ποὔρθαμε πέτρα νὰ μὴ ραγίση
κι' ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ χίλια χρόνια νὰ ζήση.
Μᾶς πήρανε τὴν πέρδικα τὴν πολυπλουμισμένη
κι' ἀφήκανε τὴ γειτονιὰ στὴ χώρα κουρσεμένη.
Νὰ ζήση ἡ νύφη καὶ ὁ γαμπρός, νὰ ζήση κι' ὁ κουμπάρος,
νὰ ζήση καὶ τὸ συμπεθεριὸ κι' ὁ ντουνιᾶς ὁ ἄλλος.
Ἄστρο τῆς αὐγῆς μᾶς ἄργησες νὰ βγῆς.

Ἐλπίζω καὶ σεῖς ποὺ διαβάσατε τὸν τόσο γραφικὸ γάμο τῆς Κασσάνδρας νὰ γλεντήσατε ἀρκετὰ μαζύ μας.

ΕΥΘΥΜΙΑΣ ΖΑΜΠΟΥΝΗ

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΠΟΛΥΓΥΡΟΥ

1. ΠΑΡΑΛΟΓΕΣ

Μαΐου δεκατέσσερα π' ἀνοίγει τὸ ζουμπούλι,
ἀκούσατε νὰ σᾶς εἰπῶ τῆς Σούσας τὸ τραγούδι.
Ἡ Σούσα ἦταν ὄμορφη τῆς Κρήτης τὸ καμάρι.
Ἀγάπα τὸν Σαρί-μπεη, ἄνδρα γιὰ νὰ τὸν πάρη.
Ἀγάπα την, ἀγάπα την χρόνια δεκατεσσάρων.
Μὰ εἶχε κι' ἕνα ἀδελφὸ μαζὶ μὲ τὸν Κρουσάρον.
Μιὰ μέρα Σούσα κάθονταν στὸν ἥλιο καὶ κεντάει
καὶ μὲ τὸ μαντιλάκι της τὰ δάκρυα σφουγγάει.
Κι' ἡ μάνα της τῆς ἔλεγε καὶ κύρης της τὴ λέει.
Τί ἔχει τὸ Σουσανάκι μου καὶ κάθεται καὶ κλαίει;
Ὄνειρο εἶδα, μάνα μου, πικρὸ φαρμακωμένο,
πὼς ἦταν τ' ἀδελφάκι μου στὸ αἷμα βουτηγμένο.
Ὄνειρο εἶναι, κόρη μου, ὄνειρο θὰ περάση,
μὰ σένα τ' ἀδελφάκι σου στὰ ξένα θὰ γεράση.
Ἐσένα τ' ἀδελφάκι σου στὰ ξένα ποὺ γυρίζει
γιὰ τὰ θεριὰ τὸν φάγανε γιὰ ἄλλη τὸν ὁρίζει.
Σήκω, Σαρὶμ πασάκι μου, σήκω γιατὶ εἶν' ἡ ὥρα
μὴν ἔλθη τ' ἀδελφάκι μου καὶ μᾶς ἐβρῆ στὸ στρῶμα.
Ἔξαφνα τὰ μεσάνυχτα ποὺ οἱ πετεινοὶ λαλοῦσαν,
ἀκούω τὴν πόρτα νὰ χτυπᾶ νὰ διπλοκοπανίζη.
Σήκω, Σουσάνα μ', κι' ἄνοιξε γιατὶ εἶμαι κουρασμένος.
κι' ἀπὸ τὸ δρόμο τὸν πολὺ εἶμαι καὶ διψασμένος.
Σουσάνα παίρν' τὸν μαστραπά, νερὸ νὰ τὸν γεμίση,
νὰ πιῆ τὸ ἀδελφάκι της γιὰ νὰ τὸ ξεδιψίση,
καὶ τὸ μαχαίρι ἔβγαλε 'πὸ μέσα ἀπὸ τὴ θήκη,
στὰ στήθια της τὸ ἔβαλε καὶ στὴν καρδιά της μπῆκε.
Τρέχα, μανούλα μ', στὸ γιατρὸ νὰ γειάνη τὴν πληγή μου,
ποὺ ἔχει τ' ἀδελφάκι μου ἐπάνω στὴν ψυχή μου.
Νά κι' ὁ γιατρὸς ποὺ ἔφτασε καὶ βλέπει τὶς πληγές της,
μέσα στοῦ χάρου τὶς πληγές, γιατρὸς δὲν βάζει χέρι.

Χριστόδουλος ἀγάπησε μιὰ κόρη Ἑβραιοπούλα,
τὴν ἀγαπάει, τὸν ἀγαπάει, τὴν θέλει καὶ τὸν θέλει.
Χριστόδουλε μ', ἂν μ' ἀγαπᾶς καὶ θέλης νὰ μὲ πάρης,
γιὰ κίνα κι' ἔλα μιὰ βραδιά, κι' ἕνα Σαββάτο βράδυ,
ποὺ ἔχουν' οἱ Ἑβραῖοι γιορτὴ κι' οἱ Τοῦρκοι Ραμαζάνι.
Χριστόδουλος βαριάκουσε, πῆγε τὴν Πέμπτη βράδυ.
Σκύλοι Οὐβριοὶ τὸν πιάσανε στὰ σίδερα τὸν βάλαν.
Χίλιοι τὸν πήγαιναν μπροστὰ καὶ πεντακόσιοι πίσω.
Χριστόδουλος ἀνάμεσα σὰν φύλλο μαραμένο,
κι' ἡ Ἑβραιοπούλα φώναξε ἀπ' τὰ ψηλὰ καφάσια
Χριστόδουλε μ', μὴν φοβηθῆς καὶ χάσης τὴν θωριά σου,
χίλια φλωριὰ ἔχει ἡ τσέπη μου, ὅλα θὲ νὰ τὰ δώσω,
κι' ἂν δὲν τοὺς φτάσουν ὅλα αὐτὰ βάζω καὶ τὰ προικιά μου.
Βάζω τὸ κομπολόϊ μου, τὸ βαρυτιμημένο,
ποὺ μοῦ τὸ βαρυτίμησαν στὴν πόλη γεροντάδες,
χίλια φορτώματα φλουρὶ καὶ δέκα πέντε ἀσήμι.

⁂

Μάνα καὶ γιὸς ἐμάλωναν γιὰ μιὰ βουργαροπούλα.
Μάνα μ', κι' ἂς τὴν πάρουμε τὴ βουργαρούδα νύφη,
ἐσύ 'σαι γιέ μ' γραμματικός, Βουργάρα δὲν σὲ πρέπει.
Βουργάρα πρέπει στ' ἄλογα, δὲν πρέπει στὰ καφάσια.
'Εγὼ τὴν εἶδα στὸ χορό, χρυσᾶ πλατειὰ φοροῦσε,
σὰν εἶναι, γιέ μ', καθὼς μὶ λές, νὰ στείλω προξενητάδες.
Στέλνει παπάδες δώδεκα, μητροπολίτες δέκα,
καὶ πάϊσαν καὶ τὴν ἔφεραν σὰν μιὰ κυρατσοπούλα.
Καὶ σὰν τοὺς εἶδε ἡ πεθερὰ πολὺ τοὺς περιχάρη,
καὶ τοὺς μαγέρδες ἔκραξε καὶ τοὺς μαγέρδες λέει.
Μαγέρδες μαγειρέψετε βουβάλια γιὰ τὸ γάμο
κι' ἀχώρια μαγειρέψετε τρία φιδιῶν κεφάλια,
νὰ φάη ἡ νύφη κι' ὁ γαμπρὸς κι' ἡ πρώτη συμπεθέρα.
Γιὰ φάει, νύφη, ἀπ' τὸ φαΐ, γιὰ γιόψε του τὸ ψάρι.
'Εγὼ 'φαγα στὴ μάνα μου καὶ δὲν πεινῶ νὰ φάω.
Γιὰ διές την τὴν Βουργάρισσα πῶς δὲν μᾶς μπιϊντάει.
Κι' ἡ νύφη παραντράπηκε καὶ τρώει ἀπὸ τὸ ψάρι.
Μάνα μου, φαρμακώθηκα, μάνα μου, θὰ πεθάνω.

2. ΑΚΡΙΤΙΚΟ

Μὲ γελάσανε τὰ πουλιά, τῆς ἄνοιξης τ' ἀηδόνια,
μὲ γελάσαν καὶ μ' εἴπανε πότε θὰ πεθάνω.
Κι' ἔφκιασα σπίτια στὰ βουνὰ ψηλότερα ἀπὸ τ' ἄλλα,
μὲ δυὸ τρία πατώματα, μ' ἑξῆντα παραθύρια
καὶ μόλις τὰ τελείωσα, βγῆκα στὸ παραθύρι.
Βλέπω τοὺς κάμπους πράσινους, τὸν οὐρανὸ γαλάζιο,
βλέπω τὸ Χάρο πόρχεται στὸ μαῦρο του καβάλα.
Ἐμὲ Θεὸς μὲ ἔστειλε νὰ πάρω τὴν ψυχή σου,
δίχως ἀσθένεια κι' ἀρρωστειὰ τὸ τί ψυχὴ γυρεύεις;
Ἄϊντες νὰ πᾶ παλέψουμε σὲ μαρμαρένιο ἁλώνι,
κι' ἂν μὲ νικήσης, Χάρε μου, νὰ πάρης τὴν ψυχή μου,
κι' ἂν σὲ νικήσω, Χάρε μου, νὰ πάρω τὸ σπαθί σου.
Στὰ γόνατα γονάτισε καὶ τὸ σπαθὶ κρατάει,
ἄφεσ' με, Χάρε, ἀπ' τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσε μ' ἀπ' τὸ χέρι,
ἄφεσ' με, Χάρε, νὰ χαρῶ ἀκόμα πέντε - ἕξι χρόνια,
ἔχω γυναίκα παρανιά, ὀρφάνια δὲν τὴν πρέπει.

3. ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Φεγγάρι μου, ποῦσαι ψηλά,
γιὰ φέγγεις, γιὰ χαμήλωσε
Μαριώ μ', νὰ σὲ ρωτήσωμε
γιὰ δυὸ παιδιὰ ραφτόπουλα,
γιὰ πέντε ἀρβανιτόπουλα,
στὴ Πάλτζα τάδα πόραβαν,
ὁλομερὶς ποὺ ἔρραβαν
κι' ἀπὸ βραδὺς τὰ σκεύτζιβαν.
Παιδιά μου, δὲν τουρκεύετε
καὶ δὲν ἀλλοπιστεύετε
γιὰ νὰ χαρῆτε τὴν Τουρκιά,
μὰ τὴν Τουρκιὰ τὴν σημινιὰ
καὶ τ' ἄλογα τὰ γρήγορα
καὶ τὰ σπαθιὰ τὰ τσιάμικα.
Κατῆ μ', δὲν γίνεσαι παπάς,
γιὰ νὰ χαρῆς τὶς ἐκκλησιὲς
καὶ τὰ Εὐαγγέλια τὰ χρυσᾶ.

Σάββατο βράδυ κίνησε νὰ πάη στὰ γονικά της.
Στὸ δρόμο ὅπου πήγαινε, στὸ δρόμο ποὺ πηγαίνει,
Τρεῖς Τοῦρκοι τὴν ἐσταύρωσαν κι' οἱ τρεῖς ἁρματωμένοι.
Ἕνας τὴν πιάνει ἀπ' τὰ μαλλιὰ καὶ ἄλλος ἀπ' τὸ χέρι.
Θὰ μᾶς τὸ δώσης τὸ φιλὶ γλυκειά μου Παναγιώτα.
Κάλλιο νὰ δῶ τὸ αἷμα μου στὴ γῆ νὰ κοκκινίση,
παρὰ νὰ διῶ τὰ μάτια μου Τοῦρκος νὰ τὰ φιλήση.

⁂

Περάσιτι π' τὰ γάλατα, κι' ἀπ' τὴ τρανὴ τὴ χώρα,
ἐκεῖ ν' ἀκοῦστε κλάματα, δάκρυα καὶ μοιρολόγια.
Πῶς κλαίει μιὰν ἀρχόντισσα καὶ μιὰ κυρὰ Μαρία.
Στὸ παραθύρι κάθεται καὶ τὸν γιαλὸ 'γναντεύει.
Καράβια μου, βαρκοῦλες μου, καλέμ' καραβοκύρη,
μήν' εἴδατε τὸν Πέτρο μου, τὸν Τσελεπὴ Πετράκη;
'Εψὲς προψὲς τὸν εἴδαμε, κάτω εἰς τὰ πηγάδια.
Πέντε Τοῦρκοι τὸν τυραννοῦν καὶ δέκα τὸν σκιτζέβουν,
Μαρτύρα, Πέτρο μ', τ' ἄσπρα σου, μαρτύρα τὰ φλουριά σου.
Τ' ἄσπρα τἄχω στὴν τσέπη μου καὶ τὰ φλουριὰ στὸ σπίτι.
Σύρε νὰ πῆς τὴ Μαριγὼ γιὰ νὰ τὰ βάψη μαῦρα
καὶ μὲ νὰ μὴ μὲ καρτερῆ...

⁂

Μὴν καρτερῆς προτοῦ νὰ ἰδῆς τὰ μάτια μου κλεισμένα,
τὴν Παναγιὰ στὰ στήθια μου, τὰ χέρια σταυρωμένα.
Καὶ ἀπὸ μεριὰ ἡ μάνα μου νὰ μὲ μεριολογάη,
τὸ μάθατε τί γίνηκε αὐτὴ τὴν ἑβδομάδα,
κι' ἕνας πασιὰς κακοπασιὰς κι' ἕνας κακὸς βεζύρης
χαλάσανε τὴ Νάουσα καὶ τὰ Μαντεμοχώρια,
πῆραν γυναῖκες μὲ παιδιὰ καὶ πεθερὲς μὲ νύφες,
πῆραν καὶ τὴ Γιαννάκαινα τὴν πολυξακουσμένη.
'Από φλουρὶ δὲν φαίνουνταν κι' ἀπὸ μαργαριτάρι.
Στὸν δρόμο ποὺ τὴν πήγαιναν στὸ δρόμο ποὺ πηγαίνουν
χειρίσαν καὶ τὴν ξέταζαν καὶ τὴν πολιουρωτοῦσαν,
κυρά μου, δὲν παντρεύεσαι, Τοῦρκον ἄνδρα νὰ πάρης.
Κάλλιο νὰ διῶ τὸ αἷμα μου στὴ γῆ νὰ κοκκινήση,
παρὰ νὰ διῶ τὰ μάτια μου Τοῦρκος νὰ τὰ φιλήση.

4. ΚΛΕΦΤΙΚΑ

Τρία πουλάκια κάθονταν στοῦ Λούκαβου τὴ ράχη.
Δὲν κελαϊδοῦσαν σὰν πουλιά, μόν' κελαϊδοῦν καὶ λένε.
Καλά σαν, Λούκα, στὰ βουνά, στὰ κλέφτικα λημέρια.
Τί ἤθελες κὶ χάλευες στὰ βλάχικα καλύβια;
Πῆγα γιὰ τὸ Μερίχοβο καὶ γιὰ τὴν Καρατζιόβα.
Ὅπου μὲ κατηγόρησαν μέσα στὸ Προξενεῖο.
Δὲν κάνει ὁ Λούκας γι' ἀρχηγός, δὲν κάν' γιὰ Καπετάνιος,
Μόν' κάνει ὁ Γιῶργος ὁ Γιαγκλῆς, ὁ πρωτο-Καπετάνιος.

⁂

Λάμπει ὁ ἥλιος στὰ βουνά, λάμπει καὶ στὰ λαγκάδια.
Ἔτσι λάμπει κι' ἡ κλεφτουριὰ κι' οἱ Κολοκοτρωναῖοι,
πόχουν τ' ἀσήμια τὰ πολλά, τὶς ἀσημένιες πάλες,
ποτὲς δὲν καταδέχονται στὴν γῆ γιὰ νὰ πατήσουν.
Καβάλα πᾶν στὴν ἐκκλησιά, καβάλα προσκυνᾶνε,
καβάλα παίρν' ἀντίδωρο ἀπ' τοῦ παπᾶ τὸ χέρι.
Καβάλα βγῆκαν κι' ἔκατσαν σὲ μαρμαρένιο ἀλώνι.

⁂

Βαρέθηκα, μανούλα μου, τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
θὰ φύγω μάνα μ' καὶ μὴν κλαῖς, μόν' δόσ' μου τὴν εὐχή σου,
εὐχήσου με, μανούλα μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάξω,
καὶ φύτεψε τριανταφυλλιὰ καὶ μαῦρο καρυοφύλλι,
καὶ πότιζέ του ζάχαρη καὶ πότιζέ τα μόσχο,
κι' ὅσο π' ἀνθίζουν, μάνα μου, καὶ βγάζουνε λουλούδια,
ὁ γυιός σου ζῆ, δὲν πέθανε, μόν' πολεμᾶ τοὺς Τούρκους.
Κι' ἂν ἔρθη μέρα θλιβερή, μέρα φαρμακωμένη
καὶ μαραθοῦν τὰ δυὸ μαζὶ καὶ πέσουν τὰ μπουμπούκια,
τότε καὶ γὼ θὰ σκοτωθῶ, τὰ μαῦρα νὰ φορέσης.
Δώδεκα χρόνια πέρασαν καὶ δέκα πέντε μῆνες
π' ἀνθίζουν τὰ τριαντάφυλλα καὶ βγάζουνε μπουμπούκια
καὶ μιὰν αὐγὴ 'νοιξιάτικη, μιὰ πρώτη τοῦ Μαΐου
ποὺ κελαϊδοῦσαν τὰ πουλιὰ κι' ὁ οὐρανὸς γελοῦσε,
μὲ μιᾶς ἀστράφτει καὶ βροντᾶ καὶ γίνεται σκοτάδι,
τὸ καρυοφύλλι στέναξε, τριανταφυλλιὰ δακρύζει,
μαζὶ μ' αὐτὰ σωριάστηκε κι' ἡ δόλια του ἡ μάνα.

Τοῦ Κίτσιου ἡ μάνα κάθονταν στὴν ἄκρη στὸ ποτάμι.
Μὲ τὸ ποτάμι μάλωνε καὶ τὸ πετροβολοῦσε.
Ποτάμι μ', γιὰ λιγόστεψε, ποτάμι μ', στρέψε πίσω,
γιὰ νὰ περάσω ἀντίκρυα, πέρα στὰ κλεφτοχώρια,
πόχουν οἱ κλέφτες σύναξη τὰ δώδεκα πρωτάτα.
Τὸν λόγο δὲν ἀπόσωσε, τὸν λόγο δὲν ἀποῦπε.
Βλέπει τὸν Κίτσιο της μπροστὰ στὰ σίδερα δεμένον.
Χίλιοι τὸν πήγαιναν μπροστὰ καὶ πεντακόσιοι πίσω,
κι' ἡ μάνα του τὸν ἔλεγε, κι' ἡ μάνα του τὸν λέγει.
Κίτσιο μ', ποῦ τάχες τ' ἄρματα τὰ πατρικοδουμένα;
Μάνα μ' λουλή, μάνα μ' ζουρλή, μάνα μ' ξιμυαλισμένη,
μάνα μ' δὲν κλαῖς τὰ νιάτα μου, δὲν κλαῖς τὴ λεβεντιά μου,
μόν' κλαῖς τὰ ἔρμα τ' ἄρματα, τὰ ἔρημα τσαπράζια.
Κάλλιο, Κίτσιο, νὰ χάνουσαν, νἄχανες τὸ κεφάλι σ',
παρὰ νὰ χάσης τ' ἄρματα τὰ πατρικοδουμένα.

5. ΙΣΤΟΡΙΚΟ

Σὰν πᾶς, 'Αντώνη, στὸ Μωριᾶ, σὰν πᾶς καὶ στὰς 'Αθήνας,
χαιρέτα καὶ τοὺς φίλους μου τοὺς καπεταναραίους,
πές τους νὰ κάτσουν φρόνιμα, καλά, ταπεινωμένα,
δὲν εἶναι ὁ περσινὸς καιρός, πέρσυ τὸ καλοκαίρι,
ποὺ ἔγινε τὸ Σύνταγμα, τὸ δόλιο τὸ χουριέτι,
φέτο θὰ γίνη πόλεμος μέσ' στὴ Μακεδονία,
θὰ κλάψουν μάνες γιὰ παιδιὰ καὶ τὰ παιδιὰ γιὰ μάνες,
θὰ κλάψη κι' ἕνα νιόπαντρο, τρεῖς μέρες παντρεμένο.

6. ΛΗΣΤΡΙΚΟ

Μὴν τὸν εἴδατε, μὴν τὸν ἀπαντήσατε,
τὸν Δῆμο τὸ λεβέντη, τὸν ἀρχιληστή;
Ψὲς τὸν εἴδαμε, τὸν ἀπαντήσαμε
μὲ πέντε βλαχοποῦλες, πότρωγ' κι' ἔπινε
κι' ἡ μικρότερη, ἡ διαβολότερη,
κρυφὰ τὸν κουβεντιάζει καὶ τὸν ἔλεγε.
Δὲν παντρεύεσαι, δὲν προξενεύεσαι,
νὰ πάρης βλαχοπούλα σὰν καὶ μένανε.
Δὲν παντρεύομαι, δὲν προξενεύομαι,
γιατὶ εἶμαι παντρεμένος, κι' ἔχω καὶ παιδὶ
καὶ παλικάρι σὰν καὶ σένανε.

7. ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ

Θὰ πάρω 'ναν ἀνήφορο, ἕνα ἀνηφοράκι,
νὰ βρῶ κλαδάκι φουντωτό, στὴ ρίζα νἄχη βρύση,
νὰ κάτσω νὰ σᾶς διηγηθῶ τῆς φυλακῆς τὰ πάθη.
Ἡ φυλακὴ ἔχει βάσανα, ἡ φυλακὴ ἔχει πίκρες,
ἡ φυλακὴ ἔχει σίδερα καὶ σιδερένιες πόρτες.
Ἔχει καὶ δεσμοφύλακα μὲ τὰ κλειδιὰ στὰ χέρια.
Μὰ μιὰ γιορτή, μιὰ Κυριακή, μιὰ ἐπίσημη ἡμέρα,
κάθησα καὶ τραγούδησα τῆς φυλακῆς τὰ πάθη.
Βασιλοπούλα μ' ἄκουσε ποὺ πάν' ἀπ' τὰ καφάσια.
Ποιός εἶναι αὐτὸς ποὺ τραγουδᾶ καὶ λέει τέτοιο τραγούδι;
Νὰ τὸν χαρῆ ἡ μανούλα του, καὶ κείνη π' θὰ τὸν πάρη,
νὰ τὸν χαρίσω τὸν γκιζὰ ποὺ ἔχει γιὰ νὰ κάμη.

8. ΣΑΤΥΡΙΚΟ

Στὰ Γρεβενά, στὰ Ὄλυμπα καὶ στοὺς ὡραίους τόπους
ἐκεῖ εἶναι τὰ γλυκὰ κρασιά, τὰ ὄμορφα παλικάρια,
ἐκεῖ εἶναι ἀναπλιώτισες καὶ ἀναπλιωτοποῦλες,
βάζουν μπούντρα στὰ μοῦτρα τους καὶ μόσχο στὰ μαλλιά τους,
τὸ βάζαν νιές, τὸ βάζουν νιοί, τὸ βάζαν παντρεμένες,
τὸ βάζει καὶ μιὰ παπαδιὰ κι' ἀρνιέται τὸν παπά της.

9. ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

Φίλοι μ', καλωσορίσατε νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμε.
Ἐμεῖς ἐδῶ δὲν ἤρθαμε νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμε.
Ἐμεῖς σᾶς ἀγαπούσαμε κι' ἤρθαμε νὰ σᾶς δοῦμε.
Σ' αὐτὸ τὸ σπίτι ποὔρθαμε πέτρα νὰ μὴ ραγίση
κι' ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ χίλια χρόνια νὰ ζήση.
Ἄντι στι νὰ πααίνουμε, προμὶ μᾶς βαρεθοῦνε,
τῆς γειτονιᾶς οἱ ἔμορφες θέλουν νὰ κοιμηθοῦνε.

⁂

Νύχτα μου, σὲ παρακαλῶ, μέρα νὰ μὴ μοῦ φέρης,
γιατὶ ἔχω στὰς ἀγκάλας μου μιὰ ἄγρια περιστέρα,
νὰ τὴν μερέψω δὲν μπορῶ, νὰ τῆς τὸ πῶ φοβοῦμαι,
τὸ κυπαρίσσι ὅταν ἀνθῆ ἡ γειτονιὰ μυρίζει,
κι' ἡ ἀγάπη μου ὅταν στολισθῆ τοὺς νέους δαιμονίζει.

10. ΕΡΩΤΙΚΑ

Τὸ πότε νἄρθη ἡ ἄνοιξι, τοῦ Μάη τὸ καλοκαίρι,
ν' ἀνοίξουν τὰ τριαντάφυλλα, τὰ ἴτσια, τὰ λουλούδια.
Μάρ' τὰ λουλούδια, ἀγάπη μου, νὰ βάλης στὸ τσουλούφι.
— Δὲν θέλω τὰ λουλούδια σου τὰ τσαλαπατημένα.
— Δὲν θέλεις τὰ λουλούδια μου, δὲν μ' ἀγαπᾶς καὶ μένα.
— Γὼ σ' ἀγαπῶ, λεβέντη μου, μὰ ἡ μάνα μ' δὲν σὲ θέλει.
— Φαρμάκωσε τὴ μάνα σου, σκότου τὸν ἀδελφό σου.
— Τὸ τί ἀφορμὴ νὰ βρῶ ἐγὼ γιὰ νὰ τὸν ἐσκοτώσω;
— Ἐσεῖς ἀμπέλια ἔχετε, ἀμπέλια καὶ χωράφια.
Σύρτε νὰ τὰ μοιράσετε τ' ἀμπελοχώραφά σας.
Κι' ὅπ' εἶναι μέση καὶ καλό, κράτα του μερτικό σου,
κι' ὁποὺ εἶναι ἄκρη κι' ἄτσαλα, δῶστα τὸν ἀδελφό σου.
Τότε ἀφορμὴ θὰ τὸν ἐβρῆς, ρίξε καὶ σκότωσέ τον.

⁂

Ἀπόψε ποὺ κοιμόμουνα στὸν ὕπνο μου ἐπάνω,
ὄνειρο εἶδα καὶ ξύπνησα, δὲν ἤξερα ποῦ ἤμαν.
Σηκώνομαι πρωΐ - πρωΐ, δυὸ ὧρες πρὶν νὰ φέξη
καὶ παίρνω τὸ τουφέκι μου νὰ πάω γιὰ κυνήγι.
Στὸ δρόμον ὅπου πήγαινα, βλέπω ἕνα κυπαρίσσι,
βλέπω μιὰ κόρη πόπλενε σὲ κρυσταλλένια βρύση.
Καλήμερά σου, λυγερή, καλῶς τὸν κυνηγάρη.
Γιὰ δέσε τὰ σκυλάκια σου σὲ λυγαριᾶς κλωνάρι.
Ἐμένα τὰ σκυλάκια μου λαγούς, περδίκια πιάνουν,
μὰ σὰν καὶ σένα λυγερὴ ποτὲ δὲν σὲ δαγκώνουν.
Ὁ κυνηγὸς τὴν ἔδωσε μαντίλι νὰ τὸ πλύνη,
καὶ κείνη ἀπὸ τὸ φόβο της ὀπίσω της τὸ ρίχνει.
Ἄχ εἶναι ἀργὰ πολὺ ἀργὰ στὸ σπίτι νὰ βραδύνω,
κι' ὁ κυνηγὸς ποῦταν ἐδῶ δὲν μ' ἄφηνε νὰ φύγω.
Ἂν εἶναι ἀργὰ πολὺ ἀργά, ἔλα στὴν κάμαρά μου,
νὰ ἰδῆς λαγοῦτα καὶ βιολιὰ ποὺ παίζουν τὰ σκυλιά μου.

Γιὰ τῆς ψυχῆς τὸ λογισμὸ καὶ τῆς καρδιᾶς τὴ λαύρα,
πῆγα γιὰ νάβρω μπογιατζῆ γιὰ νὰ τὰ βάψω μαῦρα.
Κι' ὁ μπογιατζῆς μὲ ρώτησε τὸ τί εἶναι ἡ ἀφορμή σου.
Τί τἄθελες καὶ τά 'βαψες τὰ μαῦρα στὸ κορμί σου.
'Ακοῦς τὸ σκύλο μπογιατζῆ τί κάθεται καὶ λέει.
Ποῦ νἄξερε τὸ πόνο μου, νὰ κάθεται νὰ κλαίη.
Ντέρντι δὲν εἶχα στὴν καρδιὰ κι' ἀπόχτησα μαράζι.
Ὅσοι γιατροὶ κι' ἂν μαζευτοῦν κανεὶς δὲν τ' ἀπικάζει.
Μόν' 'νας γιατρός, καλὸς γιατρός, ξέρει τὴν ἀρρωστειά μου,
ἀλλὰ κι' αὐτὸς εἶν' μακρυά, δὲν βρίσκεται κοντά μου.
Πάρτε γιατροί μ' τὰ γιατρικὰ καὶ σύρτε στὴ δουλειά σας,
τὸ ντέρντι πόχω στὴν καρδιὰ δὲ γράφουν τὰ χαρτιά σας.

⁂

Τρεῖς ἄρχοντες καὶ βλαχογιὸς ἀντάμα τρῶν καὶ πίναν
καὶ κεῖ ποὺ τρῶγαν καὶ ἔπιναν καὶ κεῖ ποὺ τραγουδοῦσαν,
ἕνας παινιέται τ' ἄσπρα του κι' ἄλλος τὴ φορεσιά του.
Πηνέθηκε κι' ὁ βλαχογιὸς πόχει ὄμορφη γυναίκα.
Καλὴ γυναίκα καὶ ἄξια, στὸν κόσμο ξακουσμένη
μ' αὐτὴ χαρίζει τὸ φιλὶ στὰ ὄμορφα παλικάρια,
στὰ ὄμορφα, στὰ 'λεύθερα καὶ στ' ἀρραβωνιασμένα.
Σὰν τἄκουσε ὁ Μαμπρινὸς πολὺ τὸν κακοφάνη.
Νύκτα σελώνει τ' ἄλογο, νύκτα τὸ καληγώνει
μὲ τ' ἀσημένια πέταλα, καρφιὰ μαλαματένια.
Στὰ Σέρρας ἐπροέβονταν στὴ Λάρσα γευματίζει,
στὰ ἔρημα τὰ Γιάννινα βουλιέται νὰ δειπνήση.
Καὶ κεῖ ποὺ πάει καὶ κόνεψε σ' ἑνὸς παπᾶ τὸ σπίτι,
παπά μου, ψωμί, παπά μ', κρασί, παπά μ', ἀρνὶ ψημένο,
παπά μ', κι' ἡ κόρη ὄμορφη νὰ μείνη ὁ ἀφέντης βράδυ.
'Εμεῖς ψωμί, ἐμεῖς κρασί, ἐμεῖς ἀρνὶ ψημένο,
ἐμεῖς κόρη δὲν ἔχουμε νὰ μείνη ὁ ἀφέντης βράδυ.
Σύρτε νὰ μοῦ τὴν φέρετε τοῦ Μαμπριανοῦ τ' καλούδα.

Στὸν Ἅδη θὰ κατέβω καὶ στὸν Παράδεισο,
τὸν Χάρον ν' ἀνταμώσω, δυὸ λόγια νὰ τοῦ πῶ.
— Χάρι μ', γιὰ χάρισέ μου σαΐτες κοφτερές,
νὰ πάω νὰ σαϊτέψω δυὸ - τρεῖς μελαχρινές.
Μιᾶς χήρας θυγατέρα, μιὰ ροῦσσα, μιὰ ξανθιά,
πόχει στὰ χείλη βάμμα, στὸ μάγουλο ἐλιά.

⁂

Βράδιασε, σκοτίδιασε,
θαυμάζω, διαλογίζομαι,
πῶς νὰ δειπνήσω μοναχός,
χωρὶς ψωμί, χωρὶς κρασί,
χωρὶς τὴν κόρη π' ἀγαπῶ.

Νειὰ δείπνησα καὶ κάπου δείπνησα
στὸν τοῖχο ἀποκούμπησα,
κλάψτε ματάκια μ' κλάψτε,
στὸν κόρφο μου σταλᾶξτε.

Νὰ γίνη λίμνη καὶ γιαλὸς
νὰ γίνη βαθοπήγαδο,
νὰ πέσω μέσα νὰ πνιγῶ
καὶ πιὰ νὰ μὴν ματαφανῶ.

⁂

Σημαίνει ἡ Θιός, σημαίνει ἡ γῆ, σημαίνουν τὰ οὐράνια,
σημαίνει κι' ἡ Ἁγιὰ Σοφιὰ μὲ τρεῖς χρυσὲς καμπάνες.
Μάνα στολίζει τὸν ὑγιὸ κι' ἡ ἀδελφὴ τὸν ζώνει
κι' ἡ τρίτη ἡ μικρότερη χτενίζει τὰ μαλλιά του.
Σὰν κίνησαν καὶ πάϊναν, κινῆσαν καὶ πηγαίνουν,
νὰ πᾶν σιμὰ νὰ πᾶν κοντά, κοντὰ στὴν ἐκκλησία.
Καὶ σὰν τοὺς εἶδε ἡ ἐκκλησιὰ τὰ κεραμίδια ρίχνει.
— Ὑγιέ μ', τὸ τί κακὸ ἔκαμις καὶ δὲν μᾶς στρέουν τ' ἅγια;
— Ἐχθὲς προχθὲς στὴν ἐκκλησιά, προχθὲς στὴν Παναγία,
ὅλοι ἔσκυψαν χαιρέτησαν σταυρὸν καὶ Εὐαγγέλια,
κι' ἐγὼ ἔσκυψα καὶ χαιρέτησα δυὸ μάτια π' ἀγαποῦσα.

Ποταμέ μου, ὅταν γεμίζης
τί ὡραῖα κυματίζεις,
πᾶρε με στὰ κύματά σου,
στὰ κλουθογυρίσματά σου.
Πόρχονται ξανθὲς καὶ πλένουν,
μαυρομάτες καὶ λευκαίνουν,
ἔρχεται φτωχὸ κορίτσι,
ἔλαμψε γιαλὸς κι' ἡ βρύση
κι' ἡ καμάρα ἀπὸ τὴ βρύση.

⁂

Νιὰ βράδιασε καὶ σήμερον, πάει καὶ τούτη ἡ μέρα,
πάει καὶ τούτη ἡ Κυριακὴ μαζὶ μὲ τὴν Δευτέρα.
Δὲν εἶδα μιὰ ποὺ μ' ἀγαπάει, δὲν εἶδα τρεῖς καὶ πέντε,
τὸ ποιά νὰ κάνω τὴν καρδιὰ καὶ ποιά νὰ κάμω ταίρι.
Στὴ μιὰ πααίνω ἀπὸ βραδί, στὴν ἄλλ' τὸ μεσημέρι,
στὴν τρίτη τὴν μικρότερη ὅταν λαλοῦν τὰ 'ρνίθια.
Λαλοῦν τὰ 'ρνίθια τρεῖς φορὲς καὶ τὰ παγώνια πέντε
καὶ σύ, κόρη μου, δὲν ξυπνᾶς τὸν νοῦ σου κι' δὲν τόχεις.

⁂

'Εψὲς τὸ βράδυ μὲ τὸ φεγγάρι,
βγῆκε ἕνας νέος νὰ κυνηγήση,
νὰ κυνηγήση, νὰ συργιανίση,
δὲν κυνηγοῦσε νέος πουλάκια,
μόν' κυνηγοῦσε μαῦρα ματάκια.
Μαῦρα ματάκια καὶ πλουμισμένα,
τὸ πῶς κοιμᾶσαι δίχως ἐμένα;
Οὔτε κοιμοῦμαι οὔτε νυστάζω,
γαϊτάνι πλέκω καὶ δὲν ἀδειάζω.
Σὰν τὸ ξεπλέξω σὲ κουβεντιάζω.

⁂

'Ιψές, κόρη μ', βραδιάστηκα σ' ἕνα στενὸ σοκάκι
κι' ἄκουσα πὼς ἐμάλωνε ἄνδρας κι' ἡ πεθερά σου,
καὶ σὲ μαλώνανε, γιατὶ μέ 'πες νὰ μὴ ραδίζω.
Διάβαινε, ξένε μ', διάβαινε, 'πως διάβαινες καὶ πρῶτα.

Κατερινούδα μου μικρὴ
κι' ἀγαπητκούδα μ' ὄμορφη,
κάμεις τοὺς νιοὺς κ' λουλαίνονται,
τοὺς γέρους καὶ τρελλαίνονται,
κάμεις καὶ μένα τὸν λιγνὸ
κι' ἂν περπατῶ δὲν περπατῶ,
κι' ἂν στρώσω ν' ἀποκοιμηθῶ,
ὁ ὕπνος δὲν μὲ πιάνεται.
Τὰ μάτια μου στὴν ἀγρυπνιά,
κι' ὁ νοῦς μου στὴν ἀγάπη.

⁂

Σαρανταπέντε λεμονιές, στὴν ἄμμο φυτρωμένες
καὶ ἡ δική μου λεμονιὰ στὴν πέτρα φυτρωμένη.
Κάνει λεμόνια μάλαμα καὶ φύλλα ἀσημένια.
Ὅποιος τὸ κόψει κόβεται καὶ ὅποιος τὸ φάει πεθαίνει,
κι' ὅποιος τὸ καλομυριστεῖ ποτέ του δὲν στεριώνει.
— Ἐγὼ θὰ κόψω κι' ἂς κοπῶ, θὰ φάω κι' ἂς πεθάνω,
ἐγὼ θὰ καλομυριστῶ κι' ἀγάπη ἂς μὴ στεριώσω,
μὲ φίλησες κι' ἀρρώστησα, φίλα με γιὰ νὰ γιάνω,
καὶ πάλι ξαναφίλα με μὴ τύχη καὶ πεθάνω.

⁂

Ψὲ βραδὶ βραδὶ τὸ βράδυ,
'κόμα καὶ νωρίτερα,
Χόρευαν οἱ παντρεμμένες,
χόρευε κι' ἡ Γερακίνα,
[Χόρευε ἡ Γερακίνα]
στολισμένη, ἀρματωμένη,
σὰν τὴν Παναγιὰ γραμμένη,
καὶ στὴν 'Εκκλησιὰ πηγαίνει.
Τὸ σταυρό της δὲν τὸν κάνει
κι' ἡ μάνα της τὴν μαλώνει.
— Κάμι, κόρη μ', τὸ σταυρό σου.
— Τί σταυρὸ μὶ λὲς νὰ κάμω,
γὼ Τοῦρκον ἄνδρα θὰ πάρω,
νὰ μὲ κράζουν Γερακίνα,
[νὰ μοῦ κράζουν Γερακίνα],
Γερακίνα Σουμπασίνα.

'Απάνω στὴν τριανταφυλλιά,
χτίζει ἡ πέρδικα φωλιά.
Συβαίνουν βγαίνουν τὰ πουλιὰ
καὶ σειέται ἡ τριανταφυλλιὰ
καὶ πέφτουν τὰ τριαντάφυλλα
καὶ γὼ ὁ λιγνὸς τὰ μάζευα
καὶ στὸ μαντίλι μ' τά 'δενα
καὶ στὴν ἀγάπη μ' τά 'στελνα.

⁂

Ποῦσαν, Παναγιωτούλα μου, καὶ λείπεις τόσην ὥρα;
Πῆγα νὰ μάσω λάχανα μὲ τ' ἄλλα τὰ κορίτσια
καὶ κεῖ καρτέρι βάλανε πέντε ἕξι καλογέροι,
ἕνας τὴν πιάνει ἀπ' τὰ μαλλιὰ καὶ ἄλλος ἀπ' τὸ χέρι,
ὁ τρίτος ὁ μικρότερος τραβάει τὸ μαχαίρι.

Ἄϊντε, Παναγιωτούλα μου, στὴν 'Εκκλησιὰ νὰ πᾶμε,
μᾶς περιμένει ὁ ἡγούμενος νὰ μᾶς ξομολογήση.
Θυμᾶσαι ὅταν σὲ φίλησα στῆς Κρήνης τὸ Πλατάνι
καὶ βάλανε καὶ μάρτυρες δυὸ φύλλα ἀπ' τὸ πλατάνι;
Τώρα τὰ φύλλα πέσανε καὶ ποιός θὰ μαρτυρήση;
Θὰ μαρτυρήση ὁ πλάτανος κι' αὐτὴ ἡ κρύα βρύση.

⁂

Μὴ μοῦ μιλᾶτε σήμερα, γιατὶ εἶμαι πικραμένος.
Παντρεύουν τὴν ἀγάπη μου, τὴν δίνουν τὸν ἐχθρό μου.
Δὲν τὄχω πὼς παντρεύεται καὶ παίρνει τὸν ἐχθρό μου,
μόν' τὄχω πὼς μὲ κάλεσαν νὰ πάω νὰ στεφανώσω.
Κάνω στεφάνι ἀπὸ φλωριά, κεριὰ μαλαματένια
καὶ τὰ στεφανοδέματα ἀγνὸ μαργαριτάρι.
Παπά μ', δὲν εἶσαι Χριστιανός, δὲν εἶσαι βαφτισμένος,
παράσυρε τὰ στέφανα καὶ βάλτα στὸν κουμπάρο,
νὰ γίνη σύγαμπρος γαμπρὸς κι' ἡ κουμπαρούλα νύφη.

Σαράντα μέρες μελετῶ
νὰ πάω στὸν πνευματικό.
Πηγαίνω μιά, πηγαίνω δυό,
δὲν τὸν εὑρίσκω μοναχό.

Σηκώνομαι μιὰ Κυριακή,
πάω τὸν βρίσκω στὸ κελλί,
σκύφτω, φιλῶ τὸ χέρι του,
κάθομαι στὸ μεντέρι του.

Παπά μου, ξιμολόγα μου,
τὰ κρίματα μ' συγχώρα μου.
Τὰ κρίματά σου εἶναι πολλά,
δὲν συγχωριοῦνται μιὰ φορά.
Κι' ἀγάπη νὰ μὴν πιάσης πιά.

Σὰν ἀρνηθῆς ἐσύ, παπά,
τὸν ἄρτο καὶ τὴν λειτουργιά,
τότε καὶ ἐγὼ θ' ἀρνηθῶ
δυὸ μαῦρα μάτια π' ἀγαπῶ.

⁂

Τὸ πότε νἄρθη ἡ ἄνοιξη, νὰ ρθῆ τὸ καλοκαίρι,
ν' ἀριφουντώσουν τὰ κλαδιά, νὰ σκιώσουν τὰ λαγκάδια,
νὰ πάρω δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια,
ν' ἀκούω τ' ἀηδόνια πῶς λαλοῦν καὶ τὰ πουλιὰ πῶς λένε,
ν' ἀκούω καὶ τὴν πέρδικα πῶς πυκνοκαταριέται,
πῶς καταριέται τὸν ἀετὸ καὶ φχιέται τὸ γεράκι.
— 'Αϊντέ μ', ν' ἀετοῦν τὰ νύχια σου, νὰ πέσουν τὰ φτερά σου,
ποὺ μ' ἔφαγες τὸ ταίρι μου καὶ πιὰ ταίρι δὲν ἔχω.

⁂

Μαράθηκάνε τὰ κλαδιά, μαράθηκαν τὰ χόρτα,
Κι' ἡ 'Ελενιὼ καθόντανε στὴν ἄκρη στὸ ποτάμι,
Ποτάμι γιὰ λιγόστεψε, γιὰ μάσε τὰ νερά σου,
Νὰ πᾶ νὰ βρῶ τὸν Μήτσιο μου, τὸν ἀγαπητικό μου.
Τὸ Μήτσιο τὸν ἐπιάσανε, στὴν φυλακὴ τὸν πᾶνε,
Τὸν ἐδικάσαν ξάμηνο, τὸν ἐδικάσαν χρόνο.

Μιὰ πέρδικα παινέθηκε σ' ἀνατολὴ καὶ δύση,
πὼς δὲν εὑρέθη κυνηγὸς γιὰ νὰ τὴν κυνηγήση.
Κι' ὁ κυνηγὸς ποὺ τ' ἄκουσε πολὺ τὸν κακοφάνη.
Στήνει τὰ βρόχια στὰ βουνά, ἀξόβεργες στοὺς κάμπους,
τὰ δύχτυα τὰ μεταξωτὰ στὶς μαρμαρένιες βρύσες.
Πάει ἡ πέρδικα νὰ πιῇ νερὸ καὶ πιάστηκε στὰ δίχτυα.
'Αρχίζει τότε ἡ πέρδικα, ψιλὴ φωνούλα βγάζει
— 'Ανάθεμα τὸν κυνηγὸν ποὺ σκότωσε τὸ ἕνα
καὶ δὲν μᾶς σκότωνε τὰ δυὸ νὰ πᾶμε ἀγκαλιασμένα.

⁂

Χελιδονάκι μου γοργό,
ποῦ πᾶς στὸν κάμπο μναχὸ
καὶ δὲν φοβᾶσαι ἀπὸ τὸ νιὸ
μὴ σὲ φιλήση μιὰ φορά;
Μπρὲ μιὰ φορά, μπρὲ δυὸ φορές,
μπρὲ τρεῖς καὶ δέκα τέσσερεις.
Κακιὰ σκύλα εἶναι ἡ μάνα σου
ποὺ δὲν σ' ἀφήνει νὰ σὲ διῶ,
νὰ πάρω ἀέρα νὰ διαβῶ,
νὰ πάω σ' ἄλλο μαχαλὰ
καὶ σ' ἄλλη πυκνογειτονιά.

⁂

Ἕνα νέο τσιομπανάκι, εἴκοσι χρονῶ,
ἔβοσκε τὰ πρόβατά του μέσα στὸ βουνό.
Νά κι' ἡ βοσκοπούλα βγαίνει ἀπ' τὰ ρέματα,
βλέπει τὰ παχιὰ κριάρια καὶ χαμογελᾶ.
Καλημέρα, βοσκοπούλα, πόσο σ' ἀγαπῶ,
ἔχεις μάνα καὶ πατέρα γιὰ νὰ τοὺς τὸ πῶ;
'Από μάνα καὶ πατέρα εἶμαι ὀρφανὴ
καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀτμοσφαίρα εἶμαι μοναχή.
Μοναχὸς κι' ἐγώ, κυρά μου, μοναχὴ καὶ σύ,
ἔλα νὰ στεφανωθοῦμε, νά δουλειὰ χρυσῆ.

Ὅλα τὰ πουλάκια ζυγὰ - ζυγά,
τ' ἔρημο τ' ἀηδόνι τὸ μοναχὸ
περπατεῖ στοὺς κάμπους μὲ τὸν ἀϊτό,
περπατεῖ καὶ λέει καὶ κελαϊδεῖ.
— Ἄνδρα μου πολίτη πραματευτὴ
καὶ Μεσολογγίτη ξενητευτή,
πές μας ποῦ τὴν βρῆκες αὐτὴ τὴ νιά,
τὴν ξανθομαλλούσα τὴν Πατρινιά.
— Ἀπ' τὴν πόλι ἐρχόμουν κι' ἀπὸ τὰ νησιά,
κι' ἀπ' τὴν γειτονιά της ἐπέρασα,
τὰ βασιλικά της ἐπότιζε
καὶ τὴν μαντζουράνα της ἐδρόσιζε.
Μοὔκοψε κλωνάρι καὶ μοὔδωσε,
μοῦπε κι' ἕνα λόγο καὶ μ' ἄρεσε.
Βρὲ παλικαράκι, σὰν μ' ἀγαπᾶς,
στεῖλε προξενητάδες στὴ μάνα μου.

⁂

Μιὰ κόρη, μιὰ Πουλυγυρνὴ κάθεται κι' ὑφαίνει,
δένδρα καὶ κλαδιὰ μαραίνει.
Πραματευτὴς ἐπέρασε, τὴν κόρη καλημέρισε.
Πραματευτὴς περνάει καὶ τὴν κόρη χαιρετάει.
Κόρη μου, δὲν παντρεύεσαι, τὰ νειᾶτα σου στερεύεσαι.
Μὰ πῶς μοῦ λὲς νὰ παντρευτῶ ποὺ ἔχω ἀγάπη στὸ στρατό.
Ἀγάπη μπερδεμένη, δυὸ χρόνια ἀρραβωνιασμένη.

⁂

Ἀφήνω γειὰ στὶς ὄμορφες καὶ γειὰ στὶς μαυρομάτες
κι' ἐγὼ πάω στὰ Γιάννενα, στοῦ Μπέη τὸ σαράϊ.
Βρίσκω τὸν Μπέη μοναχὸ καὶ τὸν καλημεράω.
Καλήμερά σου, μπέη μου. Καλῶς τὴ βλαχοπούλα.
Ἐγὼ εἶμαι ἡ βλάχα ἡ ὄμορφη, ἡ βλάχα ἡ παινεμένη,
ποὔχω τὰ χίλια πρόβατα, τὰ πεντακόσια γίδια.
Λύκος νὰ φάη τὰ πρόβατα καὶ τσιάκαλος τὰ γίδια,
καὶ μιὰ μεγάλη ἀρρωστειὰ νὰ πιάση τὸ τσομπάνη.
Νὰ μείνη ἡ βλάχα μοναχή, ἡ βλάχα ἡ παινεμένη.

Βλέπεις ἐκεῖνο τὸ βουνὸ πού 'ναι ψηλὸ ἀπὸ τ' ἄλλα,
ἐκεῖ κοιμᾶται μιὰ ξανθιά, μιᾶς χήρας θυγατέρα.
Τὸ πῶς θὰ τὴν ξυπνήσουμε, τὸ πῶς θὰ τῆς τὸ ποῦμε;
Ξύπνα καημένη 'Αναστασιά, ξύπνα καὶ μὴν κοιμᾶσαι.
Ξύπνα, κι' ἄναψε τὴν φωτιὰ καὶ σβῆσε τὸ καντήλι.
Γιατὶ μᾶς πῆρε ἡ χαραυγή, τὸ δόλιο μεσημέρι.
Πῶς νὰ σκωθῶ, λεβέντη μου, ἀπὸ τὴν ἀγκαλιά σου,
μπλεχτῆκαν τὰ μαλλάκια μου μαζὶ μὲ τὰ δικά σου.

⁂

Στὴ μέση τοῦ χειμώνα, Γενάρη δέκα ὀκτώ,
στὴ Μύκονο ἐπάνω ἔγινε φονικό.
Τοῦ ράφτη ἡ θυγατέρα ποὺ ἔχ' τὸ λοχαγό,
ὁ ἄνδρας της τὴ βρῆκε μὲ τὸ Ζακυτιανό.
'Ο λοχαγὸς καθόνταν μὲ τὸ σπαθὶ γυμνὸ
καὶ ὅλο τὸ τρομάζει τὸ 'Αγγελικώ.
Νὰ σὲ σκοτώσω θέλω, σκύλα 'Αγγελικώ,
μιὰ κι' ἦρθα καὶ σὲ βρῆκα μὲ τὸ Ζακυτιανό.
Μὴ μοῦ σκοτώνεις, ἄνδρα, γιατὶ ἔχω δυὸ παιδιά,
τόνα τόχω στὴν κούνια καὶ τ' ἄλλο στ'ν ἀγκαλιά.
Θὰ σὲ σκοτώσω, σκύλα, κι' ἂς ἔχεις δυὸ παιδιά,
ἄλλη γυναίκα παίρνω καὶ βλέπει τὰ παιδιά.

⁂

— Μαρὶ περδίκα πέρδικα καὶ Λαρσινὴ τριγόνα,
σ' ὅλον τὸν κόσμο ἥμερη, σὲ μένα στέκεις ἄγρια,
ρίξε τὴν ἀγριοσύνη σου κι' ἔλα κάτσε κοντά μου,
νὰ μὲ κερνᾶς γλυκὸ κρασί, νὰ τραγουδᾶς νὰ πίνω.
— Δὲν ἔρχομαι, λεβέντη μου, δὲν ἔρχομαι, καλέ μου,
γιατὶ θὰ βγῆς νὰ παινεθῆς κοντὰ στὰ παλληκάρια,
πῶς φίλησες μιὰ πέρδικα, μιὰ Λαρσινὴ τρυγόνα,
σ' ὅλον τὸν κόσμο ξακουστή, στὸν κόσμο ξακουσμένη.

Μωρὲ τί ἔχεις κι' ἀρρωσταίνεις
κι' ὅλο δένεις τὸ λαιμό,
μωρὲ ποιός θὰ σὲ γιατρέψη
τὸν θαυμάζουμαι καὶ ἐγώ.

Λίνα μου, ποιά ἔχεις μάνα
κι' ἔχεις τόση ὀμορφιά;
Τὴν 'Αννέτα ἔχω μάνα
τὸν 'Ατήλιο ἀδελφό.

Τί τὰ θέλεις τὰ στολίδια,
τί τὰ θέλεις τὰ προικιά,
σὲ παντρεύει ἡ ὀμορφιά σου,
τὰ σγουρά σου τὰ μαλλιά.

⁂

Καλόγρια ἔχει ἕναν ὑγιό, ἕναν καὶ χαϊδεμένο,
Τὸν ζούλεψαν οἱ ὄμορφες ἄνδρα γιὰ νὰ τὸν πάρουν,
Τὸν ζούλεψε κι' ὁ βασιλιὰς γαμπρὸν γιὰ νὰ τὸν κάμη,
Τὸν ζήλεψε κι' ἡ μάνα του ἄνδρα γιὰ νὰ τὸν πάρη.
Σῶπα μάνα μ' καὶ μὴν τὸ λὲς καὶ μὴν τὸ δευτερώνης,
Θὰ μᾶς ἀκούση ὁ Θεὸς καὶ πιὰ βροχὴ δὲν κάνει,
Θὰ μᾶς ἀκούση καὶ ἡ γῆ καὶ πιὰ μορτάρ' δὲν βγάζει.

11. ΤΗΣ ΞΕΝΙΤΕΙΑΣ

'Αμπέλι μου πλατύφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
βάνε παιδιὰ καὶ σκάψε με, γυρτοντοκλάδεψέ με,
καὶ τρία κορίτσια ὄμορφα νὰ μὲ βλαστολογήσουν,
κάμνει σταφύλια ραζακὶ καὶ τὸ κρασὶ μοσχάτο,
κι' ὅποιες μανοῦλες κι' ἂν τὸ πιοῦν, τὸ πιὰ παιδὶ δὲν κάνουν,
κι' ἂς τὄπινε κι' ἡ μάνα μου ἐμὲ νὰ μὴ μὲ κάνη.
Σὰν μ' ἔκανε καὶ καίγομαι ἐδῶ σ' αὐτὸν τὸν κόσμο,
Ξένες μὲ πλέν' τὰ ροῦχα μου, ξένες καὶ τὰ λερά μου.
Τὰ πλένουν μιά, τὰ πλένουν δυό, τὰ πλένουν τρεῖς καὶ πέντε,
κι' ἀπὸ τὶς πέντε κι' ὕστερα τὰ ρίχνουν στὸ ποτάμι.

Κοράσιο ἐτραγούδησε σὲ πυργιαλένιο πύργο
καὶ πῆρε ὁ ἀέρας τὴ φωνὴ στὰ πέλαγα τὴν πάει
κι' ὅσα καράβια τ' ἄκουσαν ὅλα λιμάνι πιάνουν.
Κι' ἕνα καράβι κρητικὸ κεῖνο λιμάν' δὲν πιάνει.
Βαρῆτε γρήγορα, παιδιά, νὰ πιάσουμε λιμάνι,
ν' ἀκούσουμε τὴν κορασιὰ πῶς τραγουδάει καὶ λέει.
Ποιός ἔχει ἄντρα στὴν ξενιτειὰ καὶ γιοὺς μέσ' στὰ καράβια,
πές τις νὰ μὴν τοὺς καρτεροῦν, νὰ μὴν τοὺς περιμένουν.
Χίλια καράβια βούλιαξαν καὶ δέκα ὀκτὼ καῆκαν.
Ὅσες μανίτσες τ' ἄκουσαν ὅλες παρηγοριόνταν,
μὰ μιὰ μάνα καλόημανα παρηγοριὰ δὲν ἔχει.
Μαζεύει πέτρες στὴν ποδιὰ καὶ ἄμμο στὸ μαντίλι,
τὴν θάλασσα πετροβολᾶ, τὴ θάλασσα μαλώνει,
θάλασσα πικροθάλασσα καὶ πικροκυματοῦσα
τὰ ψάρια σου κάνει γλυκά, μὰ σύ 'σαι φαρμακοῦσα.

⁂

'Απ' τὰ πολλά μου βάσανα, ἀπ' τὰ πολλά μου πάθη,
σ' ἕνα δενδρὶ ἀκούμπησα καὶ κεῖνο ἐμαράθη.
Βουλιοῦμαι νὰ ξενητευτῶ, νὰ πάω μακριὰ στὰ ξένα,
κι' ὅσα βουνὰ κι' ἂν πέρασα, ὅλα τὰ παραγγέλλω.
Βουνά μ', νὰ μὴ χιονίσετε, κάμποι μὴν παχνιαστῆτε,
ὅσο νὰ πάω καὶ νὰ ρθῶ καὶ πίσω νὰ γυρίσω.
Ὅσο νὰ πάω καὶ νὰ ρθῶ καὶ πίσω νὰ γυρίσω,
βρίσκω τὰ χιόνια στὰ βουνά, τοὺς κάμπους παχνιασμένους,
βρίσκω καὶ τὴν ἀγάπη μου μ' ἄλλον στεφανωμένη.

⁂

Τοῦ ναύτη ἡ μάνα ζύμωνε τοῦ γιοῦ της παξιμάδια,
καὶ μὲ τὰ δάκρυα ζύμωνε καὶ μὲ τὰ μοιρολόγια.
Καλὰ νὰ ψήσης τὸ ψωμί, καλὰ νὰ τὸ ροδίσης,
κι' ὁ γιός μου θὰ ξενητευθῆ, θὰ πάη βαρὺ ταξίδι.
Γιέ μου, ἂν πᾶς μὲ κάτεργο κι' ἂν πᾶς μὲ τὰ καράβια,
θολὰ νερὰ μὴν περπατῆς, θολὰ καὶ βουρκωμένα.
Γιὰ πές μου, ποιά 'ναι τὰ θολά, ποιά 'ναι τὰ βουρκωμένα.
Οἱ παντρεμένες τὰ θολά, χῆρες τὰ βουρκωμένα
καὶ τὰ καθάρια τὰ νερὰ τὰ λεύτερα κορίτσια.

Μιὰ φορὰ εἶν' ἡ λεβεντιὰ καὶ μιὰ φορὰ τὰ νιάτα,
τότε λεβέντησα καὶ γώ, πῆγα μὲ τοὺς λεβέντες.
Μὲ ζούλεψε ἡ γειτονιά, κι' ὅλες οἱ μαυρομάτες,
μὲ ζήλεψε κι' ἡ μάνα μου, θέλει γιὰ νὰ μὲ διώξη.
Διῶξε με, μάνα μ', διῶξε με, καὶ γὼ νὰ φύγω θέλω,
θὰ κάμης χρόνια νὰ μὲ διῆς, χρόνια νὰ πάρης γράμμα.
Κι' ὅταν θὰ ἔλθη ἡ Λαμπρὴ κι' αὐτὸς ὁ 'Αϊ-Γιώργης,
τότε νὰ πᾶς στὴν ἐκκλησιά, νὰ πᾶς νὰ προσκυνήσης,
νὰ διῆς δεξιά, νὰ διῆς ζερβὰ στασίδι ἀραχνιασμένο,
νὰ διῆς καὶ τὴν ἀγάπη μου στὰ μαῦρα φορεμένη,
τότε νὰ κλαῖν' τὰ μάτια σου, νὰ χύνης μαῦρα δάκρυα.

12. ΔΙΑΦΟΡΑ

Τώρα τὰ πουλιά, τώρα τὰ χελιδόνια,
τώρα οἱ πέρδικες γλυκολαλοῦν καὶ λένε.
Ξύπνα ἀφέντη μου, ξύπνα καλέ μ' ἀφέντη.
Ξύπνα, ἀγκάλιασε κορμὶ κυπαρισσένιο
καὶ ἄσπρονε λαιμό, λαιμὸ κεχριμπαρένιο.
'Απόψε ἀφέντης μου στὴ βούργια
μ' ἔχει ἀπόψε γιὰ νὰ μὲ σκοτώση,
γιὰ σκλάβα νὰ μὲ δώση.
Παίρνω τὸ στρατί, στρατὶ τὸ μονοπάτι
βρίσκω ἕνα δενδρί, δενδρὶ κυπαρισσένιο.
Δεῖξε με, δενδρί, δενδρὶ κυπαρισσένιο,
ποῦ νὰ μείνω ἀργὰ καὶ ποῦ νὰ ξενυχτήσω.
Νά ἡ ρίζα μου καὶ δέσε τ' ἄλογό σου,
νά οἱ κλῶνοι μου καὶ σκάλω τ' ἄρματά σου,
νά κι' ὁ ἴσκιος μου καὶ πέσε καὶ κοιμήσου,
κι' αὔριο πρωΐ, κοντὰ τὸ μεσημέρι
δυὸ σταμνιὰ νερὸ στὴ ρίζα μου νὰ ρίξης.
Ἄκου οὐρανὲ καὶ γῆ μὴ τὸ βαστάξης,
πὼς ἕνα δενδρί, κι' αὐτὸ νοῖκι γυρεύει.

Μιὰ μάνα πόχει δυὸ παιδιὰ στὸν πόλεμο σταλμένα,
πέστην νὰ μὴν τὰ καρτερῆ, νὰ μὴν τὰ περιμένη,
ἐκεῖνα σκοτωθήκανε στῆς Ἀρμενιᾶς τὸ λάκκο.
Κι' ὁ ἀρμενιὸς κατέβαζε δένδρα ξερριζωμένα,
σέρνει καὶ μιὰ γλυκομηλιὰ μὲ μῆλα φορτωμένη,
καὶ πάνω στὰ κλωνάρια της δυὸ ἀδέρφια ἀγκαλιασμένα.
Γιὰ βάστα με καλά, ἀδερφέ, νὰ μὴ ξεχωριστοῦμε,
ἐδῶ χωρίζουν τὰ νερά, χωρίζουν τὰ ποτάμια,
χωρίζει κι' ἕνα ἀντρόγυνο τρεῖς μέρες παντρεμένο.

Ὁ Δήμαρχος κι' ὁ ἀνακριτὴς δικάζαν τὴν Ἑλένη.
Ἑλένη Κουντουριώσισσα, Ἑλένη ἀπὸ τὴν Ἄρτα,
τὸν Γιῶργο τί τὸν ἔκανες καὶ πῆρες ἄλλον ἄνδρα;
Τὸν Γιῶργο τὸν βαρέσανε στὴ μέση στὸ παζάρι,
τρεῖς τουφεκιὲς τὸν δώσανε, στὰ μέστη στὰ πνευμόνια,
ψιλὴ φωνίτσα ἔβγαλε τὸ λοχαγὸ φωνάζει.
Λάτε φαντάροι πάρτε με, πάτε με στὸν στρατώνα,
πάρτε καὶ τὸ κεμέρι μου μὲ τρεῖς χιλιάδες φράγκα,
χίλια δῶστε τὴ μάνα μου, χίλια τὴν ἀδελφή μου
καὶ τ' ἄλλα χίλια δῶστε τα στὴν ἀγαπητικιά μου.

Καλογριούλα περπατεῖ στὴν ἄκρη τῆς θαλάσσης
μὲ τὰ μαλλιὰ τὰ ξέπλεκα, τὰ χέρια σταυρωμένα,
μαζώνει πέτρες στὴν ποδιὰ καὶ ἄμμο στὸ μαντίλι,
τὴ θάλασσα πετροβολᾶ, τὴ θάλασσα μαλώνει.
Θάλασσα πικροθάλασσα καὶ πικροκυματοῦσα,
πόσες φορὲς ἐπέρασα μὲ γέλια καὶ τραγούδια
καὶ τώρα πόχω στοίχημα βουλιέσαι νὰ μὲ πνίξης.
Αὐτὸν τὸ νιὸ πόχεις αὐτοῦ, κι' αὐτὸ τὸ παλικάρι
νὰ μὴν τὰ βάλτε σὲ κουπὶ οὔτε σὲ παλαμάρι
καὶ τὸ μαυρίση ἡ θάλασσα καὶ τὸ μαυρίση ὁ ἥλιος.
Χίλια δίνω νὰ τὸν ἰδῶ, καὶ δυὸ νὰ τὸν λογιάσω,
κι' ἂν δὲν μὲ φτάσαν κι' ὅλα αὐτὰ δίνω καὶ τὰ προικιά μου,
δίνω τὸ κομπολόϊ μου, τὸ βαρυτιμημένο.

Μιὰ κόρη ἀπὸ τὴν 'Εγρικὸ θέλει νὰ ταξιδέψη,
θέλει νὰ κάμη πέρασμα, πέρα γιὰ νὰ περάση.
Δίνει ἑκατὸ Βενέτικα νὰ βγῆ σὲ περιγιάλι,
κι' ἄλλα τριακόσια τέσσερα νὰ πάη μὲ τὴν τιμή της.
Καραβοκύρης πονηρὸς πού 'ταν ἀργκιλεμένος
σήκωσε τὸ χεράκι του τ' ἀνάβολο νὰ πάρη,
κι' ἡ κόρη ἀπὸ τὸ φόβο της καὶ ἀπὸ τὴν ἐντροπή της
ἀπ' τὸ κατάρτι πήδησε καὶ ἡ ψυχή της βγαίνει.
Τὴν πήρανε τὰ κύματα, στὰ πέλαγα τὴν πᾶνε.
Καὶ βγῆκαν οἱ 'Αλεξανδρινὲς νὰ περισυργιανίσουν
καὶ ἀφῆσαν τὸν σεργιανισμὸ καὶ πῆραν τὰ μοιργιολόγια.
Γιὰ διὲς κορμὶ γιὰ χαμουχάν, λαιμὸ γιὰ τὸ γιουρντένι
καὶ δάχτυλο λαμπρὸ - λαμπρὸ πὲ πύργο δαχτυλίδι.
Κάλλιο λάμπει τὸ δάχτυλο ἀπὸ τὸ δαχτυλίδι.

⁂

'Εψές, μάνα μ', μανίτσα μου
πικρὸ ὄνειρο 'νειρεύτηκα,
σὲ περιβόλι ἔμπαινα,
σὲ πύργο, λέει, ἀνέβαινα
καὶ δυὸ ποτάμια μὲ νερό,
ξήγησέ το, μάνα μ', τί εἶναι αὐτό.
Τί νὰ σοῦ πῶ, κουρτσούδι μου,
ὁ πύργος εἶναι ὁ χάρος σου,
τὸ περιβόλι ὁ τάφος σου,
τὰ δυὸ ποτάμια τὸ νερό,
τὰ δύκρυα ποὺ θὰ χύσω ἐγώ.
Δὲν τὸ ἐξήγησες, μανίτσα μου,
δὲν τὸ ἐξήγησες καλά.
'Ο πύργος εἶναι ὁ γάμος μου,
τὸ περιβόλι ὁ ἄνδρας μου,
τὰ δυὸ ποτάμια μὲ νερό,
κρασὶ γιὰ τὸ σμπιθιριακό.

Σαββάτο μέρα ἤτανε, πλησίαζε τὸ βράδυ
ποὺ πιάσανε τὸ τρομερὸ περίφημο Ἀρκάδι.
Πλῆθος λαὸς μαζεύτηκε ἐπάνω στὸ γιοφύρι,
καὶ τὸ Ἀρκάδι βλέπανε μὲ μαραμένο χείλι.
Ἀρκάδι μου, τί ἔπαθες καὶ σ' ἔφεραν δεμένο,
στὸ κιόσκι σὲ ἀράξανε μαῦρο κι' ἀραχνιασμένο;
Ἀρκάδι μου, δὲν μᾶς μιλᾶς, Ἀρκάδι δὲν μᾶς λέγεις.
Τί νὰ σᾶς πῶ ἀδέρφια μου, τί νὰ σᾶς ὁμιλήσω,
Ἡ Κρήτη πάλι ἔπεσε στὰ νύχια τῶν βαρβάρων
καὶ τῶν Κρητῶν τῶν ἀδερφῶν τὸ αἷμα πάει τοῦ κάκου.